

SOMMAIRE

<i>Szűcs, Kata</i> : Des représentations aux 16e–17e siècles de Sainte Elisabeth Arpadienne et de Sainte Elisabeth de Portugal : Johannes Molanus	385
<i>Viskolcz, Noémi</i> : La fortune de la bibliothèque de Johannes Sambucus	404
<i>Pálffy, Eszter</i> : István Gyöngyösi et Zakariás Tétsi N. – de l'édition de 1702 de la <i>Vénus de Murány</i>	445
<i>Bakonyi, Gábor</i> – <i>Bakonyi, Zsuzsanna</i> : Les ouvrages zoologiques de la Bibliothèque de l'Archabbaye de Pannonhalma (16e–18e siècles)	463
CONTRIBUTIONS HISTORIQUES	
Treize volumes récemment découverts de la bibliothèque privée de Péter Pázmány à Presbourg (<i>M. Horváth, Mária</i>)	479
CHRONIQUE	
Trois nouveaux catalogues transylvains (<i>Monok, István</i>)	490
BIBLIOGRAPHIE	
La bibliographie de l'histoire hongroise des imprimeries, du livre, de la presse et des bibliothèques en 2015 (<i>Borvölgyi, Györgyi</i> – <i>Hegyközi, Ilona</i>)	493
REVUE	
Brigitte von Schönfels, „Das Erlebte ist immer das Selbsterlebte”, Das Reisefeuilleton in deutschen Zeitungen zwischen der Revolution von 1848 und der Reichseinigung. Bremen, Edition Lumière, 2005 (<i>Rózsa, Mária</i>)	513
Ludwig August Frankl (1810–1894), Eine jüdische Biographie zwischen Okzident und Orient. Hrsg. von Louise Hecht, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2016 (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert, Bd. 10.) (<i>Rózsa, Mária</i>)	515
Histoire des médias – histoire ecclésiastique : points d'intersection. Études. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015 (<i>Lénár, Andor</i>)	519
AUTEURS	523

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 2016. 4. SZÁM

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

132. ÉVFOLYAM

2016

4

Ára: 1300 Ft

ARGUMENTUM KIADÓ

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

Alapítva 1876-ban

Fondée en 1876

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE
ÉS AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

CENTRE DE RECHERCHES EN SCIENCES
HUMAINES DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES
DE HONGRIE ET DE LA
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE SZÉCHÉNYI
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA
PRESSE

Magyar Könyvszemle (Revue pour l'histoire du livre et de la presse – abrégé: MKsz)
Magyar Könyvszemle (Journal for the History of Book and Periodicals in Hungary – abbreviated: MKsz)
Magyar Könyvszemle (Zeitschrift für Buch-, und Pressegeschichte in Ungarn – gekürzt: MKsz)

132. ÉVFOLYAM 2016. 4. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MONOK ISTVÁN *főszerkesztő* ÁCS PÁL *társzerkesztő*
TERBE ERIKA *szerkesztő*

BOKA LÁSZLÓ BUDA ATTILA CSÁSZTVAY TÜNDE FARKAS GÁBOR FARKAS
MADAS EDIT NAGY LÁSZLÓ ROZSONDAI MARIANNE P. VÁSÁRHELYI JUDIT

NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLET – COMITÉ SCIENTIFIQUE INTERNATIONAL

FRÉDÉRIC BARBIER (Paris), EDOARDO BARBIERI (Milano), VILIAM ČIČAJ (Bratislava),
HOWARD HOTSON (Oxford), EVA MÁRZA (Alba Iulia), FERENC POSTMA (Amsterdam),
URSULA RAUTENBERG (Erlangen), SIPOS GÁBOR (Cluj Napoca), VLADIMÍR URBANEK (Praha)

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

<http://epa.oszk.hu/00000/00021> · mksz@oszk.hu

Les articles de la revue sont indexés et préservés dans

HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE, MTA: REAL, MTA: MTMT

A Magyar Könyvszemlét az MTMT indexeli és a REAL archiválja.

Megjelenik negyedévenként – Trimestrielle

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1089 Budapest, Orczy tér 1.). Előfizethető valamennyi postán, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: (+36-1) 303-3440; További információ: (+36-80) 444-444. Példányonként megvásárolható az *Írók Boltyjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és az *Argumentum Kiadóban* (1085 Budapest, Mária u. 46.).

Előfizetési díj egy évre 5200 Ft.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg alatt vagy után). A Tanulmányok rovatba szánt kézírathoz fél oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk.

TARTALOM

<i>Szűcs Kata Ágnes</i> : Adalékok Árpád-házi és Portugáliai Szent Erzsébet kora újkori ikonográfiájához: Johannes Molanus	385
<i>Viskolcz Noémi</i> : Zsámboky János könyvtárának sorsa	404
<i>Pálffy Eszter</i> : Gyöngyösi István és Tétsi N. Zakariás – a <i>Murányi Vénus</i> 1702-es kiadásáról	445
<i>Bakonyi Gábor</i> – <i>Bakonyi Zsuzsanna</i> : A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár zoológiai könyvei a 16–18. századból	463

KÖZLEMÉNYEK

Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának újabb tizenhárom kötete (<i>M. Horváth Mária</i>)	479
--	-----

FIGYELŐ

Újabb régikönyv katalógusok Erdélyből (<i>Monok István</i>)	490
---	-----

BIBLIOGRÁFIA

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2015-ben (<i>Borvölgyi Györgyi</i> – <i>Hegyközi Ilona</i>)	493
--	-----

SZEMLE

Brigitte von Schönfels, „Das Erlebte ist immer das Selbsterlebte”, Das Reisefeuilleton in deutschen Zeitungen zwischen der Revolution von 1848 und der Reichseinigung. Bremen, Edition Lumière, 2005 (<i>Rózsa Mária</i>)	513
Ludwig August Frankl (1810–1894), Eine jüdische Biographie zwischen Okzident und Orient. Hrsg. von Louise Hecht, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2016 (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert, Bd. 10.) (<i>Rózsa Mária</i>)	515
A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai, Tanulmányok. Médiatudományi Könyvek, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015 (<i>Lénár Andor</i>)	519

SZÁMUNK SZERZŐI	523
-----------------------	-----

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója.

HU ISSN 0025–0171

A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája. Tördelte Türr Tamás.

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme.

SZÚCS KATA ÁGNES

Adalékok Árpád-házi és Portugáliai Szent Erzsébet kora újkori ikonográfiájához: Johannes Molanus

I.

Árpád-házi és Portugáliai Szent Erzsébet két párhuzamos életpályájú királylány, akik ugyanazt a karitatív, ferences eszmeiségből eredeztethető női szentséget képviselik. Ez a 13. századtól megjelenő új női szentségmodell fontos szerepet biztosított az uralkodó és a nemesi családok női sarjainak. A család dicsőségét ugyanis egyre inkább a javaikról lemondó, fogadott szegénységben élő, életüket a rászorulók megsegítésének és a betegek ápolásának szentelő királynők és nemes asszonyok vitték tovább¹.

Erzsébet 1207-ben született, II. András király lánya volt, aki 4 éves korától fogva a türingiai örgróf udvarában nevelkedett, majd 1221-től IV. Lajos (1217–1227) türingiai örgróf felesége. Kegyes és karitatív életet élt: özvegyi járadékából kórházat építtetett Szent Ferenc tiszteltére Marburgban. Három évvel halála után szentté avatta IX. Gergely pápa. Alakját rengeteg legenda és csodás történet övezi. Legismertebb csodái: rózsacsoda, köpönyegcsoda, leprosuscsoða.

A magyar szent másodfokú unokatestvére, Portugáliai Erzsébet, akit hazájában Isabelnek vagy Szent Királynénak is hívnak, 1269–70-ben született az Ibériai félszigeten, III. Péter aragón király lányaként, akit 11 évesen adtak férjhez I. Dénes portugál királyhoz. Ő is karitatív és kegyes életet élt: újraalapította a Szent Kláranak és Szent Erzsébetnek szentelt monostort, és kórházat hozott létre Szent Erzsébet tiszteletére. 1336-ban halt meg, de csak 1615-ben avatta boldoggá X. Leó pápa és 1625-ben szentté VIII. Orbán pápa. Békeszerzőként tartják számon az Ibériai-félszigeten, legismertebb csodái: rózsacsoda, a szolgáló legendája.

A két szent királylány ikonográfiája nagyban megegyezik. A fennmaradt korai ábrázolásokon a magyar királylányt gyakran koronával a fején, kancsóval, kenyérrrel, betegápolás vagy adakozás közben láthatjuk. A 13. század derekán Itáliában jelenik meg először a rózsacsoda az Árpád-házi szenttel kapcsolatban. A portugál királyné esetében is gyakori, hogy jótékonykodás közben, koronával a fején ábrázolják, ezzel is utalva királyi származására és karitatív életére, emellett legtöbbször a kötényében rózsákkal reprezentálják alakját.

¹ KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban*, Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek, Bp., Balassi, 2000, 171.

Árpád-házi Szent Erzsébet rózsacsodájáról így ír a Karthauzi Névtelen 1526-ban:

„Történek egy napon, mikoron nagy hideg volna, hogy úgy, mint senki ne látná, vinne apró maradékokat az vár kapuja elében az szegényeknek. És íme, elöl találá az ő atyja, csodálkozván rajta ennenmaga, mit járna és hová sietne. Megszólajtá őtet: „Fiam, Erzséböt, hova mégy, mit vissz?” Az nemes királ leánya, miért felette szemérmes vala, nagyon megszégyenlé magát és megijede, és nem tudá félelmében egyebet mit felelni: „Ím, rózsát viszök.” Az ő atyja kedég mint eszös ember meggondolá, hogy nem volna rózsavirágnak ideje, hozjá hívá, és meglátá kebelét, hát mind szép rózsavirág az aszjú apró portéka. [...] Annak okáért nem akará mívelködetiben megbántani, látván, hogy mind lelki ájojtatusságában, mind jó mívelködetiben Krisztus Jézusnak ájojtatus szolgálóleánya volna.”²

Portugáliei Szent Erzsébetről pedig ezt találjuk Frei Marcos de Lisboánál:

„Levava uma vez a Rainha santa moedas no regaço para dar aos pobres, encontrando-a el-Rei lhe perguntou o que levava, ela disse, levo aqui rosas. E rosas viu el-Rei não sendo tempo delas.”³

És ezzel szinte teljesen azonos szöveggel hozza egy spanyol legendaváltozat a portugál királynénál a rózsacsodát 1616-ban:

„Una vez llevava la Santa Reyna cierta cantidad de dineros atada a su ropa para dar a los pobres; encontra el Rey, su marido, y preguntole que llevava, ella respondió que rosas: y mirandolas el Rey hallo que verdaderamente eran rosas, no siendo tempo de ellas.”⁴

A rózsacsoda mindkét királylánynál fontos hagiografikus elem, a magyar és a portugál szakirodalom is saját szentjének legfontosabb jellemzőjeként tartja számon ezt a generációkon átívelő párhuzamos attribútumot.

A rózsza a szentek csodás történeteiben egy olyan topikusan ismétlődő mo-

² KARTHAUZI Névtelen, *Dicsőséges Szent Erzsébet asszonnak innepéről, A Néma Barát megszólal*, Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből, szerk. Madas Edit, Bp., Magvető, 1985 (Magyar Hírmondó), 529. Vö. *Érdy codex*, II. fele, szerk. Volf György, 1876 (Nyelvemléktár, Régi magyar codexek és nyomtatványok, 5), 477.

³ A Szent Királynő egyszer pénzt vitt a kötényében, hogy azt a szegényeknek adja, mikor találkozott a királlyal az megkérdezte mit visz, ő azt mondta, hogy rózsákat viszek. És rózsákat látott a király is, pedig nem volt még ideje a virágzásuknak. (Frei MARCOS de Lisboa, *Cronica dos Frades Menores*, 1557–1562.)

⁴ RIBADENEYRA, Pedro, *Flos Sanctorum, libro de las vidas de los santos*, 1616.

tívum, mely az idők során újabb és újabb értelmezéseket, jelentéseket vett fel.⁵ Az étel transzformáció az éhezések korában nem volt egyedülálló csoda, a középkor szentjei elsősorban gyógyítók, táplálók voltak. Erzsébetet is nagyon sokszor ábrázolják kenyérral és kancsóval, illetve alamizsnaosztás közben.⁶ Az alamizsnaosztások kontextusába helyezett csoda általában büntető vagy jutalmazó szándékkal történt, a hálátlannak ehetetlenné vált az étele, vagy fordítva, a víz borrá, hús hallá változott böjtidőben. Erzsébetnél a rózsacsoda érdekessége éppen a fordítottságban rejlik, ugyanis ebben az esetben a szegényeknek szánt étel változik át valamivé, ami nem ehető. Ez természetesen azért történik, hogy kimentse Erzsébetet a kegyes hazugságból.⁷

II.

A rózsacsoda középkori, feltehetően itáliai eredetű jelenségét a magyar szakirodalom behatóan vizsgálta, így a dolgozat középpontjában Joannes Molanus szentek ábrázolásáról írott könyve, a *De Picturis et imaginibus sacris*,⁸ illetve ennek az 1594-ben megjelent és kibővített második kiadása, a *De Historia sanctorum, Imaginum et picturarum*⁹ áll, melyben megtalálható Árpád-házi Szent Erzsébet kora újkori ikonográfiája is.

Johannes Molanus, (Jan Vermeulen vagy Jan van der Meulen) egy 16. századi flamand teológus volt az első,¹⁰ aki a tridenti zsinat dekrétumait alapul véve könyvet írt a szentek ábrázolásáról. Az 1570-es mű előszavában három kérdésben¹¹ foglalja össze könyve mondandóját, ezek közül az egyik a szentképek használatára vonatkozik. Munkája nagyrészt a reformáció ellen fogalmazódott meg,

⁵ GECSER Ottó, *Szent Erzsébet Rózsacsodájának előzményei és legkorábbi latin szövegváltozatai = Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században*, Magyarok Nagyszonya Ferences Rendtartomány, Bp., 2009 (Studia Franciscana Hungarica, 2), 105–122.

⁶ PROKOPP Mária, GOLARITS István, *Árpád-házi Szent Erzsébet = Tertia*, 2003. Vö. IPOLYI Arnold, *Magyar ikonographia, Magyarországi Szent Erzsébet képei = Egyházművészeti Lap*, I–IV. közlemény, szerk. Czobor Béla, Bp., 1881.

⁷ GECSER 2009, i. m. 112–113.

⁸ MOLANUS, Johannes, *De Picturis et imaginibus sacris*, Lovanii, Apud Hieronymum Wellaeum, 1570. <https://books.google.hu/books?id=URI8AAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false> (2015. december 2.)

⁹ MOLANUS, Johannes, *De Historia sanctorum: Imaginum et picturarum*, szerk. Henricus Cuyckius, Lovanii, Apud Ioannem Bogardum, Typographum iuratum, 1594. https://books.google.hu/books?id=jgA8AAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2015. december 2.)

¹⁰ FREEDBERG, David, *Johannes Molanus on Provocative Paintings. De Historia Sanctorum Imaginum et Picturarum, Book II, Chapter 42 = Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 1971, 229–245.

¹¹ 1. Utrum sacrarum imaginum usus legitimus sit et retinendus? 2. An liceat orare pro iis qui nunc martyres moriuntur? 3. An damnato ad mortem liceat negare eucharistiam?

melyben hatalmas erőbedobással küzd az ekkor aktuális németalföldi képrombólók mozgalma ellen.

Az első kiadás 1570-es megjelenése után elkezdett dolgozni egy újabb, bővített kiadáson, melyet végül Henricus Cuyckius (1546–1609) adott ki a szerző halála után. A könyv nagy népszerűségnek örvendett, a 18. századig többször is újra kiadták. A *De historia sanctorum imaginum et pricturarum* úgy védte a katolikus képi ábrázolás helyességét, hogy közben beismerte annak időnként hibás vagy túlzó módját. Ellenezte a képeken megjelenő meztelenséget és erotikát, és nagy pontossággal határozta meg, hogy mi az, ami megengedett, hiszen kétségtelen, hogy a meztelenségnek meg volt a maga szerepe, helye és jelentősége a katolikus képi ábrázolásokon (pl.: az Utolsó ítéletnél ábrázolt emberek esetében az Isten előtti egyenlőséget jelentette). Ugyanakkor a virágkorát élő reneszánsz festészet alkotásai már nem feleltek meg teljesen mértékben a tridenti zsinat elképzeléseinek.

Molanus a képeket 'idiotarum liber'-nek,¹² azaz egyszerű emberek könyvének nevezte, és nagy jelentőséget tulajdonított nekik. Éppen ezért arra a következtetésre jutott, hogy nem beszűntetni kell, hanem megreformálni a képi ábrázolásokat: úgy, mint a könyvek esetében, cenzúrát kell bevezetni a festmények és szobrok esetében is.¹³ Éppen ezért flamand teológus emellett arra inti a művészeket, hogy mielőtt vallási témájú képek festésébe kezdenének, végezzenek komoly kutatásokat, vizsgálják meg az autentikus forrásokat és a különböző hagiográfiákat.¹⁴ A szakirodalom szerint Molanus a legtöbb szentről az általa ismert, látott kép alapján, egyéb esetben pedig teológiai tanulmányai alapján írta le a szentek helyes reprezentációját. Írása általában véve nem tükröz egyediséget, sokkal inkább egy jól megkomponált gyűjteménye az addig felgyülemlett irodalomnak, azonban kétségtelenül érdekes színezetet ad hozzá a képek látványán nyugvó ikonográfia ismertetése.¹⁵

Következzen a Molanus kiadások vizsgálata, mely arra a kérdésre keresi a választ, hogy szerepel-e bennük, és ha igen, akkor hogyan a két női szent alakja.

Az első kiadásban (1570, Leuven) a 71. fejezetben találjuk Szent Erzsébetet, többekkel együtt: *De pictura Martini Episcopi, Elizabeth viduae, et Praesentationis beatae Mariae*, ahol röviden annyit írnak róla, hogy az ő attribútuma a három korona, melyek életszentségét jelképezik életének három időszakában (szűziesség, házasság és özvegység).¹⁶

A második kiadás (1594, Leuven) egy kibővített változat, ennek a címe is eltér elődjétől. Árpád-házi Szent Erzsébet e lényegesen nagyobb terjedelmű munkában a 3. könyv 48. fejezetnél található, ahol immár részletesebben írnak róla. Megtudhatjuk többek között azt is, hogy a tizenkilencedikén született királylány

¹² CABROL, Fernand, LECLERCQ, Henri, *Molanus = Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, tomé 11.*, 1934, Paris, Librairie Letouzey, 1724.

¹³ *Uo.*, 1723.

¹⁴ *Uo.*, 1725.

¹⁵ FREEDBERG 1971, i. m. 229.

¹⁶ Elizabeth tribus coronis pingitur. Quod significat ipsam sancte vitam suam transegerisse in statu virginali, maritali, et viduali.

magyar származású, és azt is, hogy Jodocus Clichtoveus egy Erzsébet születésére írt beszédében szintén utal a három koronával történő ábrázolásra.¹⁷

A későbbi kiadásokat¹⁸ megvizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy innentől kezdve ez a bővebb szövegváltozat öröklődik tovább a magyar szent-ről. Az 1771-es leuveni¹⁹ kiadás annyiban tér el elődeitől, hogy Joannes Natalis Paquot francia szerkesztő, mikor újra kiadta Molanus művét lábjegyzetekkel, pontosításokkal látta el azt,²⁰ így – többek között – az Erzsébetről szóló rész is tovább bővül.²¹ Ennek a bővítésnek eredménye az is, hogy a szentek ábrázolásáról szóló munkában megjelent Portugáliai Szent Erzsébet alakja is, melynek pontos körülményei további kutatást igényelnek.

Másrészt érdemes megfigyelni azt is, hogy Árpád-házi Szent Erzsébet attribútuma az egyik korabeli ábrázolások vizsgálatán nyugvó szakirodalom szerint a három korona. A második, 1594-es kiadástól kezdve²² pedig megjelenik a Jodocus Clichtoveus (Josse Clichtove, cca. 1472–1543) prédikációra történő hivatkozás is, mely alátámasztja és meg is erősíti ezt az ikonográfiát. A flamand származású teológus Erzsébet születésére írt beszédében²³ ugyanis bővebben is olvashatunk a három koronáról. Clichtoveus beszédében utal arra, hogy Árpád-házi Szent Erzsébetről olyan képek találhatóak a templomokban, ahol a három koronát egymásra helyezve tartja a kezében.²⁴

¹⁷ Die decima nona Natalem habet Elisabeth, regis Hungarorum filia, xenodochiorum et pauperum amantissima. Haec pingitur cum tribus coronis, ut significetur vitam sanctissime transegisse in statu virginali, maritali, et viduali. Quomodo hanc picturam explicat Iodocus Clichthouenus integro sermone, quem unicum edidit de Natali hujus sanctissimae Viduae. In quo pro themate assumit illud Ecclesiastici, Corona aurea super caput ejus.

¹⁸ 1616. Lyon, 1619. Antwerpen, 1626. Antwerpen, 1771. Leuven.

¹⁹ MOLANUS, Johannes, *De Historia SS: Imaginum et picturarum pro vero earum usu contra abusum, libri quatuor*; szerk. Paquot, Johannes Natalis, Lovanii, Typis Academicis, 1771. <https://books.google.be/books?id=dCxPAAAACAAJ&hl=hu&pg=PP5#v=onepage&q&f=false> (2015. december 2.)

²⁰ FREEDBERG 1971, i. m. 230.

²¹ Die decima nona Natalem habet Elisabeth, regis Hungarorum filia (K), xenodochiorum et pauperum amantissima. Haec pingitur cum tribus coronis, ut significetur vitam sanctissime transegisse in statu virginali, maritali, et viduali (L); quomodo hanc picturam explicat Jodocus Clichthouenus integro sermone, quem unicum edidit de Natali hujus sanctissimae Viduae; in quo themate assumit illud Ecclesiastici (23): „Corona aurea super caput ejus” (M). – (23) Cap. XLV. 14. M – (K) Mortua an. 1231., aetatibus 25. – (L) Quod idem praestitit alia Elisabeth, Regina Portugalliae, defuncta IV. julii 1336. – (M) Ubi tamen legitur: „Super mitram ejus.”

²² Az 1594-es kiadás előszavát megvizsgálva kiderül, hogy a kiadás előkészületeit maga Molanus végezte el, így a bővítés még írói szándékot sejtet.

²³ *Homiliae seu sermones Iudoci Clichtovei, Coloniae*, Apud Heredes Iohannis Quentely et Geruunium Calenum, 1575, 460. <https://books.google.hu/books?id=vP1NAAAAACAAJ&lpg=PA460&dq=corona%20aurea%20super%20caput%20ejus&hl=hu&pg=PA460#v=onepage&q=corona%20aurea%20super%20caput%20ejus&f=true> (2016. február 9.)

²⁴ Corona aurea super caput eius. Eccl. 45. cap. conscripta sunt haec verba et ibidem ducta ad literam in praenonium ipsius Aaron summi sacerdotis et fratris Mosis.

Attamen eadem nunc recte possunt applicari et accomodari in laudem S. Elisabeth viduae, cuius

Skolasztikus aprólékossággal megmagyarázza nem csak a koronák anyagát és számát, hanem a rajtuk található ékkövek jelentőségét is, melynek ismertetésére jelen dolgozat nem vállalkozik. Az azonban ebből a beszédből is kiderül, hogy a három korona Erzsébetnél a – Molanus által is említett – három életszentséget jelképezi a szűzies ifjúságát, a tiszta házasságát, és a kegyes és szintén szűzi fogadalmat tett özvegységét.

III.

Clichtoveus alakja szorosan kapcsolódik a 16. század eleji párizsi humanizmus-hoz és az egyházat megújító katolikus törekvésekhez.²⁵ Témánk szempontjából érdekesebb azonban, hogy a Sorbonne-on tanult flamand teológus neve és munkássága a magyar – Mohács előtti – művelődéstörténet egyik fontos alakjával is összekapcsolódik.

Gosztonyi János (?–1527) tanulmányait a bécsi, ferrarai és párizsi egyetemeken végezte, és Magyarországra visszatérve hatalmas karriert futott be: eleinte a királynő udvari tolmácsa, majd hivatali tisztviselő, aki 1503-ban esztergomi kanonok, 1506-tól budai prépost, érdemeiért megkapja az 1510-es évektől a váci, majd a győri püspökséget, végül 1524–26 között királynői kancellár. Kanonokjait a bolognai egyetemre küldi peregrinálni, illetve szem előtt tartja alsópapságának literátus művelését is. Gosztonyi győri püspökként 1513–14 vagy 1514–15 között²⁶ volt kint Párizsban, ahol megismerkedett Jodocus Clichtoveusszal, akivel szoros barátságot kötött, és breviárium-, illetve misszálé-magyarázatokat kért tőle.²⁷

Gosztonyi bőkezű mecénásként közrejátszott abban, hogy Clichtoveus megírja az *Elucidatorium ecclesiasticum ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens, et quattor libros complectens*²⁸ című munkáját, mely először 1516-ban

hodie solennitatis in ecclesia celebratur: quem non unica, sicut in capite Aaron, sed triplex super caput huius beatae mulieris corona refulsit, et in aeternum fulgebit, quantum ad aeternae retributionis praemium, quemadmodum ex praesentis sermonis deductione latius constabit.

Et id quidem expresse repraesentatur per sacram eius imaginem, pro more Christianae pietatis in ecclesijs reponi solitam quem triplicem coronam manu gestare continereque effigiatur, primam reliquis duabus subsidentem, secundam mediam, et tertiam caeteris duabus superpositam.

²⁵ ECKHARDT Sándor 1929, *Magyar humanisták Párizsban = Minerva*, 19, 10.

²⁶ ECKHARDT 1929, i. m. 4. Vö. GÁBRIEL Asztrik, *Gosztonyi püspök és párizsi mestere = Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1936, 15–29; HOLL Béla, *Jodocus Clichtoveus Elucidatoriuma és a magyarországi himnuszsköltészet európai recepciója = Uő, Laus librorum, Válogatott tanulmányok*, szerk. Monok István, Zvara Edina, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2000, 50. <http://mek.oszk.hu/01600/01630/01630.pdf> (2016. január 7.); *Pannonia regia, Művészet a Dunántúlon 1000–1541, Kiállítási katalógus*, szerk. Mikó Árpád, Takács Imre, Bp., 1994, kat. sz. IX–24 (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai).

²⁷ ECKHARDT 1929, i. m. 9.

²⁸ CLICHTOVEUS, Jodocus, *Elucidatorium ecclesiasticum ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens, et quattor libros complectens*, 1517. <https://books.google.hu/books?id=VUrdgM7h->

jelent meg Párizsban. Négy könyvből áll, az elsőben a zsolozsma himnuszait, a másodikban a más egyházi énekeket (antifonák, responsoriumok), a harmadikban a mise praefatiójának és kánonjának szövegeit, végül a negyedikben a misében énekelt vagy mondott prosákat, vagyis az evangélium előtti verses szövegeket magyarázza.²⁹ A Gosztonyihoz intézett ajánlólevélben Clichtoveus nehezményezi, hogy a papság nem érzi át a szent szövegek mély jelentőségét, hanem azokat csak értelem nélkül visszamondja. A mű célja tehát, hogy a szent szövegeket közelebb hozza a papság értelméhez és szívéhez.³⁰

Emellett feltűnően sok magyar utalás található mind a himnuszokban, mind a hozzájuk fűzött magyarázatokban, melyeket Clichtoveus feltehetően a megbízója által nála hagyott, nyomtatott esztergomi liturgikus könyvek felhasználásával tett bele. A szakirodalom a verses darabok szövegvariánsainak megfigyeléséből arra következtet, hogy azok forrása a Breviarium Strigoniense 1502-es vagy 1513-as kiadása, illetve a Missale Strigoniensének 1491–1513 között megjelent nyolc kiadása közül valamelyik volt, melyeket a párizsi teológus saját tetszésére másokkal is kiegészített.³¹

Az *Elucidatorium* eszme- és irodalomtörténeti fontossága abban rejlik, hogy szerepel benne hét himnusz és hat sequentia, összesen tehát tizenhárom verses szöveg, melyek a középkori Magyarországon keletkeztek, és csak magyarországi liturgikus forrásokból ismerhette őket a szerző.³² A témánk szempontjából azonban a két Szent Erzsébet-himnusz miatt kiemelendő Clichtoveus *Elucidatoriuma*, melyek közül az első: *De Sancta Elisabeth filia regis Hungariae*.

Az oktató-nevelő szándék jól érződik Clichtoveus munkáján: a himnusokat egy-egy oldalas magyarázat követi, melyben részletesen kitér a verselés mikéntjére és a himnuszok forrására is. A Szent Erzsébet himnuszhoz kapcsolódó 'annotationes' részben a himnusz megrongálásán mérgelődik. Humanista műveltségéből fakadóan a lejegyezésük előtt utánanézett a szövegek egyéb előfordulásainak és a jeles győri egyház használatára rendelt egyházi könyvekben³³ olyan szövegvariánst talált, melyben Szent Heléna nevével helyettesítették Erzsébetét, illetve *Thuringia* helyett *Hierosolyma* szerepelt. Ezen felháborodva megjegyzi, hogy aki ezeket jóváhagyta, az nem törődött azzal, hogy így nem jön ki a szótagszám, sem pedig azzal, hogy ily módon nincsenek benne az olyan – Szent Helénának kijáró – attribútumok, mint például a Szent Kereszt felkutatása. Clichtoveus szerint ezzel próbálták hitelessé tenni az amúgy kétes értékű legendát, miszerint Szent Heléna (azaz Ilona) magyar földről származott volna,

f2IC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2015. december 7.)

²⁹ HOLL 2000, i. m. 50. Vö. ECKHARDT 1929, i. m. 9.

³⁰ ECKHARDT 1929, i. m. 10.

³¹ HOLL 2000, i. m. 51.

³² HOLL 2000, *uo*.

³³ „[...] in libris ecclesiasticis ad usum insignis ecclesiae Jauriensis ordinatis [...]”

amit szavahihető szerzők soha egyszer sem írtak le.³⁴ Majd később hozzáteszi, hogy egy megbecsült főpap figyelmeztetése után megnézte a pécsi egyház használatában lévő egyházi könyveket³⁵ is, ahol ezt a himnuszt, helyesen, Szent Erzsébetnek címezve találta meg.

Ez alapján tehát megbizonyosodhatunk afelől, hogy Clichtoveus nem csak az esztergomi breviáriumot és missalét ismerte és használta fel az emendáláskor, hanem a győri és a pécsi egyházmegye használatában lévő könyvek is jártak a kezében, melyekkel kapcsolatban sajnos ennél pontosabban nem fogalmaz, viszont az mindenképpen kiemelendő, hogy a helyesen Szent Erzsébetnek írt himnuszt kétféle változatban szerepel az említett könyvekben.

A himnusztok magyarázatánál is előkerül Erzsébet életében a hármasság – itt három lépcsőfokot (gradus) említ, és a bibliai Szent Annához hasonlítja a magyar szentet.

Azzal a Szent Annával³⁶ osztja meg az élet hármasság lépcsőfokait, akiről Lukács emlékezik meg az evangéliumban. Ezek pedig a szűzi, a házastársi, és az özvegyi. Hármasság koronával magát megkülönböztetve mindenképpen ezzel a szerénységnek, türelemnek és a világ megvetésének emlékeztető példáját szolgáltatja, és jeles csodákkal fénylik, amiképpen az életének története világosan bemutatja.³⁷

IV.

Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet 15–16. századi ikonográfájával kapcsolatban megfigyelhető, hogy a németalföldi festők, többek között Jan van Eyck,³⁸ Petrus Christus,³⁹ és Jan Provost⁴⁰ Árpád-házi Szent Erzsébetet há-

³⁴ „[...] Sancta Helena ex Hungaria fuerit oriunda quod nulli unquam tradiderunt probati autores.”

³⁵ „[...] in librum ecclesiasticum ad usum ecclesiae Quinqueecclesiensis in Pannonia [...]”

³⁶ Amikor [...] felvitték Jézust Jeruzsálembe, hogy bemutassák az Úrnak, Volt ott egy próféta is, Anna, Fánuel leánya, Ásér törzséből. Nagyon előrehaladott korú volt; csak hét évig élt férjével hajadonkora után, és már nyolcvannégy éve özvegyasszony volt. Nem távozott el a templomból, mert böjtöléssel és imádkozással szolgált éjjel és nappal. (Lk 2,36)

³⁷ „Triplicem autem cum sancta illa Anna, cuius meminit Lucas in evangelio, sortita vitae gradum per diversa temporum curricula, virginali, coniugali et viduali, triplicique insignita corona in omnibus se humilitatis, patientiae, paupertatis et contemptus mundi memorabile praebuit exemplum et insignibus claruit miraculis, quemadmodum historia vitae eius omnibus ad manum prompta dilucide monstrat.”

³⁸ EYCK van, Jan, *Szűz Mária Szentekkel és Patrónussal*, 1441, The Frick Collection, New York, USA, <http://www.wikiart.org/en/jan-van-eyck/virgin-and-child-with-saints-and-donor-1441#close> (2016. május 18.) – L. 1. melléklet.

³⁹ CHRISTUS, Petrus Portugál Izabella és Árpád-házi Szent Erzsébet, 1457–60, <http://www.wga.hu/html/c/christus/2/isabel.html> (2015. november 18.) – L. 3. melléklet.

⁴⁰ PROVOST, Jan, Árpád-házi Szent Erzsébet, Palazzo Doria Brignole, Musei di Strada Nuova, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Santa_Elisabetta_d%27Ungheria_di_Jan_Provoost.JPG (2016. május 18.) – L. 2. melléklet.

rom koronával festik meg. A magyar szent Petrus Christusnak egy másik képén⁴¹ is három koronával szerepel. Igaz, itt a falra kitűzött nyomtatott szentkép formájában.⁴² Így azonban a festmény az első nyomtatott magyar vonatkozású nyomtatvány létét dokumentálja még akkor is, ha a metszetből nem ismert példány.⁴³

Ugyanakkor a fél évszázaddal később megjelenő ábrázolásokon Portugáliai Szent Erzsébetet a számunkra is ismerős rózsacsoda motívumával ábrázolják.

I. Manuel király fia Ferdinánd infáns rendelte meg azt az 1530–34 között készült portugál királyi családot ábrázoló genealógiai táblát,⁴⁴ melyet a németalföldi miniaturista, Simon Bening (1483–1561) készített el Antonio de Holanda rajzai alapján.⁴⁵ Ez utóbbi életéről keveset tudunk, azonban neve alapján szintén feltételezhető a németalföldi kötődés. Ők úgy ábrázolják a portugál szentet, hogy rózsákat tart a kötényében.⁴⁶ Az oldal széleit díszítő kisebb rajzok pedig egyéb életrajzi részleteket jelenítenek meg, az egyik azt ábrázolja, amikor az özvegy királyné férje halála után elzarándokolt Santiago de Compostelába. A genealógiai tábla magyar művelődéstörténeti szempontból is figyelemre méltó adatokat tartalmaz,⁴⁷ ugyanis megjelennek lapjain a magyar uralkodóház tagjai is. Ennek az az oka, hogy a 16. században a portugál történetírás a saját uralkodói családját magyar felmenőig – ezen a genealógiai táblán egészen Géza fejedelemig – vezette vissza. Ez a köztudatban lévő, ám kevés történelmi alappal rendelkező legenda munkálhatott Luis de Camõesben is, amikor a *Lusiadák* című híres eposzában így ír Portugália első királyáról:⁴⁸ „Közöttük Henrik (egy magyar királynak/ volt a második derék fia, mondják)/Portugáliát kapta [...]”⁴⁹

⁴¹ CHRISTUS, Petrus, Patrónus felesége, 1450 k. National Gallery of Art Washington, <http://www.wga.hu/html/c/christus/1/donor2.html> (2016. május 27.) – L. 13. melléklet.

⁴² *Die Anfänge der europäischen Druckgraphik. Holzschnitte der 15. Jahrhundert und ihr Gebrauch*, Hrsg. von Peter Parshall, Rainer Schoch, mit David S. Areford, Richard S. Field, Peter Schmidt (Ausstellungskatalog), National Gallery of Art, Washington, 4. September – 27. November 2005; Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 15. Dezember 2005. – 19. März 2006. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 2005, 41–43.

⁴³ MONOK István, *Die Anfänge der europäischen Druckgraphik, Holzschnitte der 15. Jahrhundert und ihr Gebrauch (Ausstellungskatalog)*, Nürnberg, 2005, 291–294. – L. 14. melléklet.

⁴⁴ BENING, Simon, HOLLANDA, Antonio de, *Leaves from the Genealogy of the Royal Houses of Spain and Portugal (the „Portuguese Genealogy“)*, 1534–1530, British Library, MS 12531, http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_12531 (2016. február 10.) – L. 4. melléklet.

⁴⁵ PIMENTEL, António Filipe, *A representação gravada da Rainha Santa Isabel: política e devoção = Cultura*, 2010, 84. <https://cultura.revues.org/358> (2016. május 3.).

⁴⁶ HOLLANDA – BENING 1534–1530, i. m. f.9*r http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_12531_f001r (2016. február 10.)

⁴⁷ BÁN Péter, *Szent István kultusza Portugáliában = História*, 1988, 4.

⁴⁸ LADÁNYI-TÜRÓCZY Csilla, *Legendás magyarság-kép a 16. századi portugál irodalomban = Palimpszeszt*, 2001. július. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/15_szam/04.htm (2016. május 08.)

⁴⁹ CAMÕES Luis de, *A Lusiadák*, III. ének 25., 1–3, ford. Hárs Ernő, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1997.

Egy másik 16. század közepén készült táblakép,⁵⁰ mely a coimbrai Machado de Castro Múzeumban található, szintén rózsákkal a kötényében ábrázolja Portugália Szent Erzsébetet. A kép kapcsolatba hozható Martim Azpilcuetaival, a Doctor Navarrusként is emlegetett baszk egyházjogász és teológus ugyanis feltehetőleg saját megrendelésére készíttette el.⁵¹ És úgy tűnik, hogy a rózsacsodával történő ábrázolás hagyományát – ha nem is kizárólagosan, de – követik a későbbi spanyol és portugál festők is, például Francisco de Zurbarán.⁵²

V.

A Molanusnál és Clichtoveusnál is leírt Szent Erzsébet ábrázolásokat – ahol három korona volt az attribútuma – a németalföldi festők ábrázolási gyakorlatában is nyomon lehetett követni. Felmerül a kérdés, hogy vajon ennek a gyakorlatnak volt-e nyoma a korabeli Magyarországon?

I. László szentté avatása után (1192) kezdetét veszi a magyar szent királyok kultusza,⁵³ az ún. Sancti Reges Hungariae: Szent István, Szent Imre, Szent László hármasa. Ez később Árpád-házi Szent Erzsébettel és a szentként tisztelt Boldog Margittal⁵⁴ egészül ki.

A 15. század második felétől tovább bővült a magyar szentek sora, annak köszönhetően, hogy a század végére átalakult annak megítélése, hogy ki számít magyarnak a szentek közül. Ugyanis nemcsak azok, akik Magyarország területén születtek, hanem azok is, akik itt tevékenykedtek (pl. Szent Gellért, vagy az itt remetéskedő Benedek és Zoerard – Szórárd),⁵⁵ egyes szentek pedig liturgiátörténeti szempontból váltak magyarokká (pl. amikor Alamizsnás Szent Jánosnak Magyarországra kerültek a maradványai).

A magyar szent királyok és a velük fogalmilag összekapcsolódó magyar szentek kultusza folyamatosan terjedt külföldön is az aacheni, kölni, mariazeili, loretoi és római búcsújárásokkal, a liturgikus művek terjedésével, és az uralkodói követjárással, illetve diplomáciai kapcsolatok révén is. Mindez a török fenyegetés miatt újabb lendületet kapott: a Propugnaculum Christi gondolatkörébe jól illeszkedett a magyar szent királyok tisztelete, hiszen az ország és Európa védelmét várták tőlük.

⁵⁰ Ismeretlen festő, *Portugália Szent Erzsébet királyné*, 1538–55 között, Machado de Castro Nemzeti Múzeum, Coimbra, MNMC 11268. <http://www.museummachadocastro.pt/pt-PT/coleccoos/Pintura/ContentDetail.aspx?id=201> (2016. május 18.) – L. 5. melléklet.

⁵¹ PIMENTEL 2010, i. m.

⁵² ZURBARAN, Francisco de, *Portugália Szent Erzsébet*, 1638–42. <http://www.wga.hu/html/z/zurbaran/2/casilda.html> (2016. május 18.) – L. 6. melléklet.

⁵³ KERNY Terézia, *Magyar szentek tisztelete és képzőművészeti ábrázolásai (13–18. század) = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, Középkor és kora újkor, 7, szerk. Kőszeghy Péter, Bp., Balassi, 2014, 216–243.

⁵⁴ 1276-ban avatták boldoggá, 1943-ban szentté.

⁵⁵ Uo. Vö. PRAŽÁK, Richard, *A Legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1980, 393–408.

Emellett a humanizmus szövegkritikai hagyománya mentén tudományos igényű feltáró munka kezdődött a szentek életére vonatkozóan (is): a jezsuita rend az Acta Sanctorumba gyűjtötte össze a valaha volt összes szentet, hozzájuk kapcsolódó legendákat s azok hiteles történelmi hátterét. Jean Bolland nagyszabású vállalkozása rendelkezik dogmatikai felekezeti éllel is, ugyanis a protestánsok nemcsak a szentek legitimitását, hanem a rájuk vonatkozó történelmi hagyományt is kétségbe vonták. Nem véletlen, hogy Magyarországon is főleg a jezsuitákhoz köthetők az első ilyen jellegű összefoglaló munkák. A továbbiakban a teljesség igénye nélkül szeretnék kiemelni ezek közül néhányat.

Inchofer Menyhért⁵⁶ (1584–1648) lutheránus nemesi családból származott, de 1607-ben Rómában noviciusnak jelentkezett a jezsuitákhoz. Tanulmányai végzetével Itáliában maradt, és matematika-, filozófia- és teológiatanárként működött. Jakusics György, veszprémi püspök biztatására hozzákezdett egy nagyszabású magyar egyháztörténelmi munka összeállításához. 1644-ben elkészült az *Annales ecclesiastici regni Hungariae*⁵⁷ 1059-ig terjedő első kötete. Vállalkozása egybeesett a bollandistákéval, hiszen az Acta Sanctorum első kötete 1643-ban jelent meg. Inchofer Menyhért munkájának címlapján, ahol megjelennek a magyar szentek – többek között Szent István, Szent Imre, Szent László és Szent Erzsébet is. Erzsébetet a jobb alsó sarokban, fején koronával ábrázolják, mely a királyi származásra utal, egyik kezében könyvet tart, másikkal adományt nyújt. Sem a rózsák, sem a hármaskorona nem jelennek meg.

A vele nagyjából egy időben Magyarországon tevékenykedő Pázmány Péter⁵⁸ (1570–1637) erőteljesen szorgalmazta a magyar szentek felvételét a tridenti zsinat (1545–1563) szellemében készült liturgikus szerkönyvekbe, amit 1631-ben sikerült is elérnie. Pázmány mint a katolikus arisztokrácia tagja támogatta a magyar szent királyok kultuszát, e mögött pedig a katolikus dogmatikán túlmutató, a Habsburgoktól függetlenedni vágyó állam víziója volt. Ez lehet az oka annak, hogy a 17. század közepétől megnő a saját – magyar – szentek és hősök propagálása. Ennek megfelelően Pázmány 1613-ban megjelent *Isteni igazságra vezérlő kalauz* című munkájának díszcímlapján⁵⁹ a négy magyar szent (István, Imre, László és Erzsébet), felettük pedig a Patrona Hungariae alakja látható⁶⁰. Erzsébetet itt három

⁵⁶ KULCSÁR Péter, *Inchofer Menyhért = Magyar Művelődéstörténelmi Lexikon*, Középkor és kora újkor, 4, szerk. Kőszeghy Péter, Bp., Balassi, 2014, 286–289.

⁵⁷ INCHOFER Melchior, *Annales ecclesiastici regni Hungariae, tomus primus*, typis Ludouici Grignani, 1644. <https://books.google.hu/books?id=WYpMAAAcAAJ&dq=inchofer%20melchior%20annales%20ecclesiastici&hl=hu&pg=PP13#v=onepage&q&f=false> (2016. május 18.) – L. 5. melléklet.

⁵⁸ KERNY 2014, i. m. 220.

⁵⁹ PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérlő kalauz*, 1613. <http://deba.unideb.hu/deba/emlekezethely/dok.php?id=15> (2016. február 20.) – L. 7. melléklet.

⁶⁰ Lásd BITSKEY István, *Szent Erzsébet a kora újkori magyar irodalomban = Debreceni Szemle*, 2008, 214–222.

koronával ábrázolják úgy, ahogy ezt Molanusnál is olvashattuk. További vizsgálatot igényel, de mindenesetre elgondolkodtató, hogy a Nagyszombati Egyetem könyvtárának 1632-es katalógusában szerepel az 1594-es Molanus-kiadás.⁶¹

Nádasdy Ferenc⁶² (1623–1671) evangélikus környezetben nevelkedett, de itáliai peregrinációja után 1644-ben katolizált, és a rákövetkező évben már jezsuita missziót hozott létre a hit terjesztésére. Politikus és mecénás, aki köztudottan támogatta a művészeteket is. Számos templomot és búcsújáráhelyet is patronált, ezek közül az 1662-ben Szent István tiszteletére alapított kápolnát fontos kiemelni, mely a mariazei kegytemplom első magyar alapítású kápolnája.⁶³ Itt található az a Tobias Pock által festett barokk oltárkép, melyet feltehetőleg Nádasdy intenciói alapján készített, és amely az egyik első ábrázolása a Regnum Marianum-témának: Szent István térdelve nyújtja az országot jelképező koronát Máriának. Témánk szempontjából azért kiemelendő ez a kápolna, mert a mennyezetfreskók⁶⁴ között Szent Ferenc stigmatizációja mellett négy magyar szent alakja látható: Szent István és Szent László, Szent Erzsébet, és – Galavics Géza megállapítása szerint – Portugáliai Szent Erzsébet.⁶⁵ Más vélemények szerint a negyedik freskó Árpád-házi Margitot⁶⁶ ábrázolja. A két nőalak közül az egyik szerzetesi ruhát visel, fején korona, kezében további két koronát tart egy könyvön.⁶⁷ A másik nőalakot díszes, világi ruhában ábrázolták.⁶⁸ A molanuszi hagyomány alapján Árpád-házi Szent Erzsébet attribútuma a három korona, így ő az, akit szerzetesi ruhában festettek meg. A másik alak viszont nem lehet azonos Árpád-házi Margittal, aki ugyan királyi származású volt, de egész életét kolostorban töltötte, ellentétben a portugál és a magyar Erzsébettel, akik csak özvegyességükben vonultak vissza a világi élettől – Margitot ezért nem ábrázolták volna világi öltözkémben. Ellene szól az is, hogy alakját ugyan nagy tisztelet övezte Magyarországon, de szentté avatását a 20. századig nem sikerült kieszközölni Rómában.

Így tehát a másik női alakban, Galavics alapján, Portugáliai Szent Erzsébetet látjuk, aki 1644-ben magyar szentként jelenik meg a kápolna ferences tematikájú mennyezetfreskóján, s akinek magyar szentként való felemlítése korántsem kivételes jelenség a 17. században. Jól szemléltetik ezt a 17. század végén, 18. század elején népszerűvé vált enciklopédikus jelleggel megszerkesztett szentek élete kiadványok.

⁶¹ FARKAS Gábor Farkas, *A Nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor*, Bibliotheca Antiquissima (1586–1635) = *A Kárpád-medence koraiújkori könyvtárjai*, III, szerk. Monok István, 186.

⁶² VISKOLCZ Noémi, *Nádasdy (III.) Ferenc, gr. = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, Középkor és kora újkor, 8, szerk. Kőszeghy Péter, Bp., Balassi, 2014, 64–70.

⁶³ GALAVICS Géza, *Magyar főúrak és a Mariazei bazilika magyar kápolnái = Mariazell és Magyarország*, Egy zarándokhely emlékezete, kiad. Farbak Péter, Serfőző Szabolcs, Bp., Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, 2004, 93–112. – L. 8–10. mellékletek.

⁶⁴ GALAVICS 2004, i. m. 103. – L. 8. melléklet.

⁶⁵ GALAVICS 2004, i. m. Vö. VISKOLCZ 2014, i. m. 67.

⁶⁶ UDVARHELYI Olivér, *Magyar Emlékek Máriacellben*. <http://www.jelujzag.hu/magyar-emlekek-mariacellben> (2016. május 11.)

⁶⁷ L. 9. melléklet.

⁶⁸ L. 10. melléklet.

Illyés András⁶⁹ (1637–1712) a magyar barokk egyházi irodalom sokoldalú és termékeny képviselője volt. Nagyszombatban majd Rómában tanult, bölcsészdoktori fokozatot szerzett, később erdélyi püspök lett. Összeállította a szentek életrajzát *A keresztyéni életnek példája avagy tüköre*⁷⁰ címmel magyar nyelven, amely 1682–83-ban jelent meg Nagyszombatban. Számos kiadást ért meg, 1694-ben latinul is megjelent. A bollandisták előfutárának tartották. A főként olasz forrásokból építkező művében mind Árpád-házi Erzsébet, mind Portugáliai Erzsébet szerepelnek, hiszen ekkorra már Portugáliai Erzsébet is kanonizált szent (1625). Érdekes módon az Árpád-házi szentnél nyoma sincs a rózsacsodának, helyette Portugáliai Szent Erzsébet alatt közli a következőket: „A szegényeknek pénzt osztogatván, hogy a királynál titkon lenne, téli időben rózsákká változtatta.”

Hevenesi Gábor⁷¹ (1656–1715) jezsuita egyháztörténész volt, a teológia és a filozófia doktora, aki a nagyszombati egyetemen tanított. Magyar szentekről szóló munkája latinul is, magyarul is megjelent *Ungariae sanctitatis indicia / Régi magyar szentség*, Nagyszombat, 1692/1695.⁷² A könyv a magyar múlt megismerését szorgalmazta: Szent Istvántól kezdve összegyűjtötte a magyarnak számító szentek és boldogok rövid életrajzát, melyet egy-egy rézkarccal egészített ki. Az addig megjelent legteljesebb életrajz- és ábrázolásgyűjtemény volt ez, mely irodalmi és képzőművészeti mintaként évszázadokra meghatározta egy-egy szent ikonográfiáját. Ebben is Portugáliai Szent Erzsébetnél találjuk a rózsacsodát ezzel a szöveggel: „Amidőn egyszer elindult, hogy pénzt osszon szét közöttük, véletlenül szembejött vele királyi férje. Hogy rejtve maradjon előtte az alamizna, télvíz idején rózsává változtatta a pénzt.” S ennek megfelelően a hozzá tartozó képen egy virágszál látható a tenyerén. Árpád-házi Szent Erzsébetet pedig három koronával ábrázolja az életrajz melletti metszeten.⁷³

Csete István⁷⁴ (1648–1718) Vágsellyén született, 19 éves korában lépett a rendbe, Trencsénben és Bécsben tanult, 1675-től a poézis tanítója volt Kassán, majd misszionárius lett Erdélyben, ahol nem nézték jó szemmel a jezsuitákat, ezért álnéven, álrühásan, álúton érkezett Gyulafehérvárra. Következő állomása Ko-

⁶⁹ MACZÁK Ibolya, *Illyés András = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, Középkor és kora újkor, 4, szerk. Kőszeghy Péter, Bp., Balassi, 2014, 281–282.

⁷⁰ ILLYÉS András, *Keresztyéni életnek példája avagy tüköre, azaz a szentek élete*, 1683. https://books.google.hu/books?id=wVfDAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2016. május 17.)

⁷¹ BÁNKI Éva, *Hevenesi Gábor = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, Középkor és kora újkor, 4, szerk. Kőszeghy Péter, Bp., Balassi, 2014, 120–121.

⁷² [HEVENESI Gabriel], *Ungariae sanctitatis indicia*, Nagyszombat, 1737. <https://books.google.hu/books?id=PR8VAAAAQAAJ&lpq=PA45&ots=-0E-g-waZ&dq=ungariae%20sanctitatis%20indicia&hl=hu&pg=PT18#v=onepage&q=elizabeth&f=false> (2016. május 17.)

⁷³ HOFFMAN, Schott, *Régi Magyar Szentség* (metszetek). <http://www.ppek.hu/k60.htm> (2016. március 13.) – L. 11–12. mellékletek.

⁷⁴ KISS Anna, *Csete István = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, Középkor és kora újkor, 2, szerk. Kőszeghy Péter, Bp., Balassi, 2014, 135. Vö. GÁBOR Csilla, *Női szentség, nemzeti szentség, Szent Erzsébet-prédikációk a 17–18. század fordulóján = Debreceni Szemle*, 2008, 204–213.

lozsvár, ahol tizenkilenc évet töltött, majd Nagyszombat, Győr, itt már helyettes tartományfőnök; végül Sopronban halt meg.

*Panegyrici Sanctorum Patronorum Regni Hungariae, tudniillik Nagyasszonyról, magyar szentekről és az országhoz tartozandó kiváltképpen való innepekre jeles predikációk,*⁷⁵ 1754-ben Kassán megjelent munkáit rendtársa Gyalogi János fordította magyarra és adta ki, Csete halála után. Prédikációiban mindkét szent szerepel mint rokonok, Árpád-házi Szent Erzsébetet hármaskoronájáról tartja híresnek, Portugáliai Szent Erzsébet csodái közül kiemeli a gyógyító csók csodáját és a rózsacsodát.

Az idézett 17. századi szerzők alapján meglepő módon az látszik, hogy a rózsacsoda motívumát Portugáliai Szent Erzsébetnél közlik, a magyar szentnél pedig inkább a karitatív életmódot hangsúlyozzák.

Mellékletek

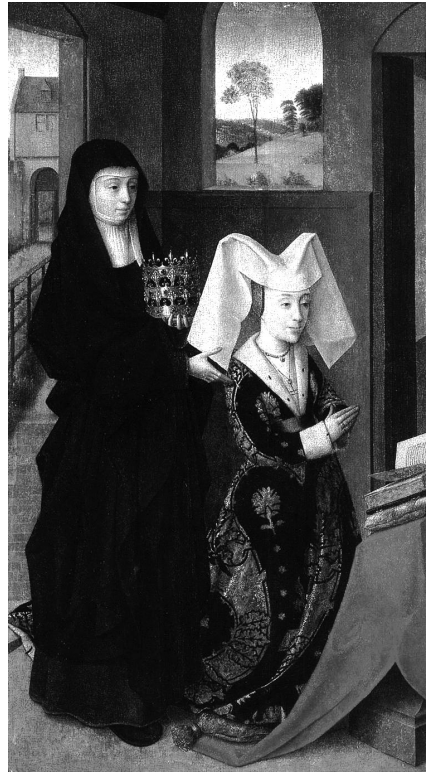
1. melléklet.

Jan van Eyck: Szűz Mária gyermekével, Szentekkel és Patrónussal, 1441

⁷⁵ CSETE István, *Panegyrici sanctorum patronorum Regni Hungariae, Tudni-illik, Nagy-Asszonyról, Magyar Szentekről, és az Országhoz tartozandó kivált-képpen-való innepekre jeles prédikációk*, szerk. Gyalogi János, 1754. <https://books.google.cz/books?id=f6xXAAAAcAAJ&hl=hu&pg=PA255#v=onepage&q&f=false> (2016. április 14.)

2. melléklet.
*Jan Provost (1565–1529):
Árpád-házi Szent Erzsébet*

3. melléklet.
*Petrus Christus: Portugál Izabella
Árpád-házi Szent Erzsébettel, 1457–60*

4. melléklet.
Antonio de Holanda: Portugál királyi családja, 1530–34

5. melléklet.
Ismeretlen festő:
Portugáliai Szent Erzsébet, 1538–55

6. melléklet.
Francisco de Zurbarán,
1635

7. melléklet.
Pázmány Péter: Isteni igazságra vezérlő
kalauz (címlap részlet), 1613

8. melléklet.
Szent István kápolna
boltozata

9. melléklet.
Árpád-házi Szent Erzsébet

10. melléklet.
Portugáliai Szent Erzsébet

11. melléklet.
Schott Hoffman: Árpád-házi Szent Erzsébet,
1689, (Régi Magyar Szentség, metszetek)

12. melléklet.

Schott Hoffman: Portugáliai Szent Erzsébet
1689, (Régi Magyar Szentség, metszetek)

13. melléklet.

Petrus Christus: Patrónus felesége,
1455 körül

14. melléklet.

Metszet – a festmény háttérében – Árpád-házi Szent Erzsébetről

SZÜCS, KATA ÁGNES

Aditivos ao iconografia da Santa Isabel de Hungria no início da Idade Moderna: Johannes Molanus

[Additions to the early modern iconography of Saint Elizabeth of Hungary and of Portugal: Johannes Molanus]

O desenvolvimento do culto e da iconografia de Santa Isabel da Hungria e de Santa Isabel de Portugal e a correlação entre eles é um processo complexo e contínuo ao longo da história.

Este artigo descreve a formação da iconografia de Santa Isabel da Hungria e da Santa Isabel de Portugal no início da era moderna, baseada no livro de Johannes Molanus *De historia sanctorum imaginum et picturarum*, que foi o primeiro trabalho teórico sobre a representação de santos com base no decreto do concílio de Trento.

Teólogos flamengos como Molnaus e Jodocus Clichtoveus referem-se a uma tradição na iconografia da santa húngara que é representada na maioria, se não exclusivamente por pintores flamengos nos séculos 15–16. Santa Isabel de Hungria é representada com três coroas e, por outro lado, Santa Isabel de Portugal com o famoso milagre das rosas.

Este trabalho tende a analisar a forma como esta tradição aparece num contexto húngaro, além disso, destaca a fase, como no século 17 Santa Isabel de Portugal é adicionado à comunhão dos santos húngaros.

Keywords: 15–17. centuries, history of civilisation, Hungarian saints, representation of saints, hagiography

Zsámboky János könyvtárának sorsa

Közismert, hogy a magyar humanista Zsámboky János (1531–1584) kézíratainak és könyveinek egy része ma is Bécsben, az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található. Hans Gerstinger, Gulyás Pál, Franz Unterkircher, és újabban Almási Gábor is behatóan foglalkoztak Zsámboky kézíratai, könyvei sorsával, a könyvtár történetével,¹ amely röviden összefoglalva a következő: Zsámboky anyagi nehézségei miatt már 1570-ben felajánlotta értékes kézíratai egy részét – 360 görög (köztük sok kiadatlan) és 140 latin nyelvűt – eladásra I. Miksa uralkodónak. A kötetekért darabonként 5, összesen 2500 dukátot kért. Az eladás azonban csak II. Rudolf trónra kerülése után, 1578-ban történt meg, a kéziratokról nem maradt fenn jegyzék. Zsámboky 1583-ban tett végrendeletében a fiára hagyta a könyvtárát, iratait, még meglévő kézíratait, térképeit, ennek ellenére 1584-ben, nem sokkal halála után, özvegye tárgyalásokat kezdett az uralkodónak való értékesítéséről. A gyűjtemény felmérésére és a vételi ár meghatározására végül 1587-ben került sor Hugo Blotius (1533–1608) császári könyvtáros közreműködésével. Az ekkor keletkezett, 2618 tételt tartalmazó katalógus eredetije elveszett, de egy másolatát megtalálták Velencében, ezt Gulyás Pál adta ki 1941-ben.² További források a könyvtár beszállításáról és elhelyezéséről nincsenek. Míg Zsámboky kézírataiból jelentős mennyiségűt sikerült azonosítani, ugyanez könyvtára nyomtatott állományára nem mondható el. Gulyás Pál az 1930-as években az Osztrák Nemzeti Könyvtárban kikereste a jelzeteket a cédulakatalógusból, és igyekezett kézbe venni az egyes köteteket is – a kor kutatási lehetőségeit figyelembe véve kiváló munkát végezve –, de az azonosítást nem tudta befejezni.³

¹ GERSTINGER, Hans, *Johannes Sambucus als Handschriftensammler = Festschrift der Nationalbibliothek in Wien zur Feier des 200jährigen Bestehens des Gebäudes*, hrsg. von Österreichischer Nationalbibliothek, Wien, 1926, 251–400, itt: 279–288; GULYÁS PÁL, *Bibliotheca Joannis Sambuci. Sámbocky János könyvtára*, Bp., magánkiadás, 1941, 27–29; UNTERKIRCHER, Franz, *Hugo Blotius und seine ersten Nachfolger (1575–1663) = Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek*, hrsg. von Stummvoll, Josef, Bd. 1., Wien, 1968, 82–120; ALMÁSI, Gábor, *The Uses of Humanism, Johannes Sambucus (1531–1584), Andreas Dudith (1533–1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*, Leiden–Boston, Brill, 2009, 193–196.

² GULYÁS 1941, 1. jegyzetben i. m.; új kiadása: GULYÁS PÁL, *A Zsámboky-könyvtár katalógusa, 1587*, szerk. Monok István, Szeged, Scriptum, 1992 (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmainak történetéhez, 12/2).

³ GULYÁS 1941, 1. jegyzetben i. m. 30.

Amikor bécsi kutatásaim során átnéztem az egykori Hofbibliothek kora újkori történetének néhány dokumentumát (katalógusokat, levelezéseket, feljegyzéseket), felbukkant egy olyan forrás, amely más megvilágításba helyezte az egyértelműnek látszó 1587-es könyvtáreladást és átvételt. Sebastian Tengenel (1563–1636) császári könyvtáros magánkönyvtárának katalógusában ugyanis a következő alcím olvasható: *In hypocausto paruo versus Danubium, e Sambucianis*. Azaz háza egy Duna felőli oldalon fekvő kis szobájában Zsámboky köteteit őrizte.

Sebastian Tengenel

A Hollandiából származó Tengenelt 1602-ben alkalmazták az Udvari Könyvtárban Hugo Blotius segédjeként, majd 1608-tól – Blotius halála után – a könyvtár vezetőjeként. Az első komoly tudományos rendezés és katalogizálás mellett a könyvtár új, nagyobb helyre költöztetése is az ő nevéhez fűződik. Nyelvtudását az általa beszélt 15 nyelven túl a keleti nyelvek iránt való szenvedélyes érdeklődés is bizonyította, a könyvtárnak igyekezett minél több arab, perzsa, török, szír, sőt etióp kéziratot és könyvet beszerezni.⁴

Könyveiről már 1609-ben úgy határozott, hogy halála után az Udvari Könyvtárba kerüljenek, majd ezt a szándékát a végrendeletében is megerősítette 1633-ban. Könyvtára állományáról két saját kézzel írt katalógus is fennmaradt, közülük a később keletkezett összeírás a házában lévő könyveket a helyük alapján csoportosítja, Zsámboky könyvei a Duna felőli oldalon fekvő kis szobában voltak.⁵

Mielőtt rátérnék ez utóbbi részleteire, előbb arra a kérdésre kell választ találni, hogyan kerültek Tengenelhez Zsámboky könyvei. Azt már Hans Gerstinger és Gulyás Pál is észrevette, hogy Zsámboky és Tengenel possessor bejegyzései számos kéziraton együtt szerepelnek. Gerstinger hivatkozik egy Tengenelnek 1620-ban írt levélre, amely szerint a Zsámboky-gyűjtemény egy része eladatlan, és érdeklődők sem igen akadnak, az egyik görög nyelvű kézirat címlapján pedig az olvasható, hogy „e Bibliotheca Sambuci” 1628-ban vásárolta Tengenel.⁶ Gerstinger szerint olyan kéziratokról van szó, amelyeket Zsámboky vagy 1578 után szerzett, vagy az 1578-as eladás idején éppen kölcsön adott valahová kiadás céljából, és fel is sorol 42, Tengenel tulajdonába jutott Zsámboky-kézirat jelzetet,⁷ amelyek fontos jellemzője, hogy kizárólag görög nyelvűek. Ezt Hermann Menhardt 1957-ben további két görög kézirattal egészítette ki, így már 44 „közös” kézirat ismert.⁸ A Zsámboky-könyvtár katalógusának kéziratrétegeivel összevetve

⁴ UNTERKIRCHER 1968, 1. jegyzetben i. m. 129–145.

⁵ UNTERKIRCHER 1968, 1. jegyzetben i. m. 142–143.

⁶ GERSTINGER 1926, 1. jegyzetben i. m. 288; GULYÁS 1941, 1. jegyzetben i. m. 30.

⁷ GERSTINGER 1926, 1. jegyzetben i. m. 346.

⁸ MENHARDT, Hermann, *Das älteste Handschriftenverzeichnis der Wiener Hofbibliothek von Hugo Blotius 1576, Kritische Ausgabe der Handschrift Series nova 4451 vom Jahre 1597 mit vier Anhängen*, Wien, Rohrer, 1957 (Denkschriften der Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Kl.; Bd. 76), 24.

Gerstinger listáját valójában látható, hogy Tegnagel a maradék görög nyelvű kódexanyag többségét megszerezte az örökösöktől.⁹

Gulyás Pál már arra is felfigyelt, hogy nemcsak kéziratok, hanem könyvek is kerültek Tegnagelhez, ezeket a kiadott könyvtárkatalógus egyes tételeinél jegyzetként közölte.¹⁰ Bálint Nagy István szerint az történhetett, hogy Tegnagel, Zsámboky fiának – aki a források szerint kissé gyengeelméjű volt – és gyámjának a nehézségét kihasználva, nagyon nyomott áron, az eredetileg 3000 forint becsérték helyett 400 forintért vette meg a könyveket a császárnak, illetve egy bizonyos részt pedig magának.¹¹ Egy eddig a magyar szakirodalomban nem ismert adat azonban egy másik lehetőséget is felvázol a könyvtár sorsával kapcsolatosan: Zsámboky özvegye, Christina Egerer, 1609-ben végrendelkezett, és a könyvtárat a komának (Gevater) nevezett Niclas Haunoldra hagyta.¹² Haunoldt az Udvari Kamaránál dolgozott titkárként, és tagja volt több török követségnek is, illetve fennmaradt egy történeti műve is, valamint ismert könyvtárának 1608-ból származó katalógusa.¹³ Amikor Haunoldt halálát követően a könyvtár újra eladóvá vált, Tegnagel ekkor szemezgethetett belőle. Bejegyzései alapján a vásárlás nem egyszerre történt, ugyanis a beszerzés dátumául egy kéziratban 1628-at,¹⁴ egy nyomtatványon 1631-et jegyzett a címlapra (59. tétel). Egyelőre tehát nem világos, hogy mi történt Zsámboky halála után a könyvtárával, a tisztázáshoz újabb források bevonása szükséges.

A Tegnagel-katalógus

A forrás egy Tegnagel saját feljegyzéseit tartalmazó kézirat a császári és a saját könyvtárára vonatkozóan (utóbbihoz ilyen fejezetcímekkel: *Catalogus librorum in hypocausto meo magno; Catalogus librorum in hypocausto paruo versus Danubium; Libri Gallici, Italici, Hispanici, et Portugallici in hypocausto paruo*

⁹ Ennek a pontos felmérése további kutatásokat igényel.

¹⁰ Gulyás következetesen Tegnagelnek írja a nevét, és összesen három olyan nyomtatványt talált, amelyben mind Zsámboky, mind Tegnagel tulajdonosi bejegyzése szerepel, l. GULYÁS 1941, 1. jegyzetben i. m. 152, 659, 1644. tételek.

¹¹ BÁLINT-NAGY István, *Sámboky János (1531–1584) orvosi működéséről = Az Orvosi Hetilap Tudományos Közleményei, Különlenyomat, Bp., 1929, 26.*

¹² MATT, Robert, *Die Wiener protestantischen Bürgertestamente von 1578–1627 = Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Wien 17(1938), 29.* „R. K. M. Rat und kgl. Hofkammersecretarius, Herrn Niklas Haunold, meinem Gevater, verschaff ich die von meinem lieben Herrn Hauswirt D. Joan Sambuco seligen hinterlassene Bibliothek und derselben zugehörigen Inhalt der gefertigt und vorhanden sowohl Katalogen als Verzeichnisse völlig einzuraumben.”

¹³ Johannes Löwenklau 1590-ben megjelent művében (*Neuwe Chronica Türckischer Nation, Frankfurt am Main*) egy török ceremónialeírásnak ő a szerzője, továbbá l. *Der Preis der Diplomatie, Die Abrechnungen der kaiserlichen Gesandten an der Hohen Pforte, 1580–1583*, hrsg. von Graf, Tobias P., Heidelberg. Universitätsbibliothek, Heidelberg, 2016, 9, 63. Könyvtárának katalógusa l. Österreichische Nationalbibliothek, Sammlungen von Handschriften und alten Drucken, Cod. 12584.

¹⁴ GERSTINGER 1926, 1. jegyzetben i. m. 288.

versus Danubium), amelyben a Zsámboky-féle könyveket is leírja a következő címmel: *In hypocausto paruo versus Danubium, e Sambucianis*.¹⁵ Ezt görög kéziratok felsorolása követi 83 tételben (*Libri Manuscripti Graece*), itt azonban csak két kódexnél említi meg Tengenel, hogy Zsámbokytól származnak.¹⁶

A Zsámboky-jegyzék összesen 56, kizárólag nyomtatott kötetet tartalmaz (Tengenel tévesen 47 tételt számolt össze a végén – „Numerus Sambucianorum librorum 47”). A könyveket a proveniencia elve alapján kezelte, és nem egyesítette könyvtára többi részével, hanem egy kis szobában külön tartotta. Az 56 tétel egy része kolligátum, a bennük található művek száma 97. A kolligátumokat feltehetőleg Zsámboky köttette egybe, néha be is számozta az egymást követő művek címlapjait (21. tétel), vagy így vásárolta azokat. A kolligátumokban az egyes művek között általában nincs szerzői, tematikai vagy kiadói összefüggés, azaz úgy látszik, Zsámboky egyedül a méretet vette figyelembe (ha ő állította össze a kötetet). Hozzá kell tenni, hogy a 18. század folyamán a kolligátumokat szétbontották az Udvari Könyvtárban, ennek során az eredeti bejegyzések sokszor megsérültek, a régi kötéseket pedig modernebb és egyszerűbb félbőr- vagy papírkötések váltották fel.

Tengenel sajátkezü tételleírásai tartalmazzák a mű szerzőjét, címét, kiadóját, a kiadás helyét és idejét, a nyomdát és a mű formátumát. Néha hiba is előfordul a dokumentálásban, például a kiadás évének az eltévesztése, illetve egyszer-kétszer a kolligátum egy belső tagja került el Tengenel figyelmét. A tételekhez több esetben kiegészítéseket fűzött, így utalt arra, hogy az adott mű Zsámboky kiadása régi kódexekből javítva és kommentárokkal ellátva (1. és 2. tétel); vagy megemlítette, hogy Andreas Dudith könyvtárából származik a könyv (31. tétel); vagy hogy Zsámboky kéziratos bejegyzései vannak benne (37. tétel). A jegyzéket végigkísérik egy 20. századi kéz ceruzás bejegyzései a vonatkozó kötetek könyvtári jelzeteiről.

22 tétel esetében – a possessor bejegyzés vagy a kézírás alapján – bizonyítható Zsámboky tulajdonlása, neve különböző formákban fordul elő, akárcsak a kéziratokban:¹⁷ „J. Sambuci, Joan. Sambucus, Ex libris J. Sambucus P., Joannis Sambuci Pannonij Tirnauien.” Az is egyértelművé vált, hogy Zsámboky nem minden könyvbe írta be a nevét, de hogy melyikbe igen és miért, amögött nem lehet rendszert felfedezni. Tengenel bejegyzése 24 esetben olvasható, kevésbé változatosan, mint Zsámbokyé, általában ebben a formában: „Ex libris Sebastii-

¹⁵ Österreichische Nationalbibliothek, Sammlungen von Handschriften und alten Drucken, Cod. 12650, f. 60–64.

¹⁶ *Uo.* f. 83r. 37. Georgij Pachymeris Epitomae Philosophiae Aristotelicae Libri XII. Philippus Bechius Medicus Basiliens. Olim illum vertit., ex vitiois exemplarib. hic vero Codex multo correctior et integrior, teste Sambuco, est. In 4° magno, elegant scriptura; f.86r. 76. Michaelis Choniatae Oratio in Imperatorem Isaacium Angelum, Eiusd. Michaelis Monodia in fratrem suum Nicetan Choniatem. Gregorij Palamae Disputatio inter animam et corpus, quae hic a Sambuco eidem Coniatae attribuit. fol. charta

¹⁷ GERSTINGER 1926, 1. jegyzetben i. m. 256–257.

ani Tengenagelij I. V. D. Consiliar. et Bibliothec. Caesar.” A jegyzéken felsorolt művek többnyire szerepelnek a Gulyás Pál által kiadott katalógusban, de néhány kivétel is akad (a 27. és 46. tétel például nem). A könyvek mindegyike megtalálható ma az Osztrák Nemzeti Könyvtárban, de néhányuk esetében biztosra vehető az ismert proveniencia alapján, hogy nem tartozott sem Zsámbokyhoz, sem Tengenagelhez. Az Udvari Könyvtárban az évszázadok során többször is kicselezte az állományt, és a duplumokat átadták más könyvtáraknak.¹⁸ A Zsámboky-kötetekben nem található semmilyen jellegzetes jelzetelés, amely könyvtára szakrendjére vagy egyéb elrendezésére engedne következtetni.

Különösen értékesek a tulajdonosi bejegyzéseken kívüli, a pusztá névnel több információt nyújtó beírások. Johannes Chrysostomus 1526-ban Rómában kiadott görög nyelvű liturgiai művét Zsámboky 1560-ban vásárolta meg Veronában (26. tétel). Nonius Marcellus *De Proprietate Sermonum* című művét attól a Hadrianus Juniustól kapta meg, aki egyébként kiadta Antwerpenben Plantinnél 1665-ben (40. tétel). A címlapon Zsámboky a címet azzal a kissé maliciózus megjegyzéssel egészítette ki, hogy nemcsak Junius szorgalma kellett ehhez, hanem az övé is. Ezt különben Junius a II. Miksának címzett ajánlólevélben nem csupán megemlítette („vti locuples testis et quidem T.M. domesticus, Ioannes Sambucus mihi indicium fecit”) – a magyar itt gondosan aláhúzta a saját nevét –, hanem ezt követően Zsámbokyt is köszöntette egy neki szóló ajánlással. A neves holland filológus Junius Zsámboky kiadói programja megvalósításában vett részt, és itt, az 1560-as évek közepén még harmonikusnak tűnt az együttműködés köztük.¹⁹

Visszatérve a bejegyzésekhez, Aiszkhülosz 1552-ben Velencében megjelent műve (57. tétel) címlapján az áll, hogy Zsámboky 7 koronáért vette 1559-ben és Rómában javította. Két könyv is a neves francia grécista, Jacques Toussain²⁰ könyvtárából került Zsámbokyhoz Párizsban 1551-ben (59. és 60. tétel). Tengenagel legalábbis azt jegyezte fel a címlapra, hogy az ünnepeelt professzor könyve volt mindkettő, de nem ismert, hogy honnan vette ezeket az információkat. A kötetek egyébként fontos Aldianák, Thuküdidész 1502-ben, Ulpianus 1503-ban jelent meg Velencében, utóbbit 1631-ben szerezte meg Tengenagel. Egy harmadik Aldus-kiadvány az ugyancsak párizsi grécista Jean Strazel könyvtárából származik (61. tétel), ahonnan 4 dukátért egy Polybius-kéziratot is vásárolt Zsámboky.²¹ A görög illetve a görög–latin nyelvű kötetekbe egyébként sok bejegyzést tett a magyar humanista, vele szemben Tengenagel ritkán jegyzetelt, rendezett és

¹⁸ *Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek*, hg. Stummvoll, Josef, Bd. 2, 192, 255–256, 294–295.

¹⁹ ALMÁSI GÁBOR, KISS FARKAS GÁBOR, *Szöveggondozás és kapcsolatápolás, Zsámboky János életműve a reneszánsz filológia tükrében* = *Irodalomtörténeti Közlemények* 2013, 627–691, itt: 673–676.

²⁰ Toussaint 1530-ban nevezték ki a francia királyi kollégium görög professzorának, utódja egyébként Adrien Turnèbe lett, I. BIETENHOLZ, Peter G., *Jacques Toussain = Contemporaries of Erasmus, A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, Vol. 3, ed. Bietenholz, Peter G., Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press, 1986, 336–338.

²¹ GERSTINGER 1926, I. jegyzetben i. m. 310.

könnyen olvasható kézírásával például a Szent Péter peregrinációjáról szóló műben (12. tétel) lehet találkozni.

Tengnagel jegyzéke azonban korántsem volt teljes, ugyanis a leírt 56 tételen túl további nyolc olyan görög nyelvű nyomtatványt találtam az Osztrák Nemzeti Könyvtárban, amelyekben mind Zsámboky, mind Tengnagel possessor bejegyzése szerepel (57–64. tételek).

Tartalmi vonatkozások

A jegyzék alapján az látszik, hogy Tengnagel, aki talán saját könyvtárának hiányait szerette volna pótolni, a legkülönfélébb témában szerzett meg könyveket: a teológia, orvostudomány, történelem, filológia, filozófia, irodalom, földrajz területéről egyaránt válogatott. A görög nyelvű kiadványok iránt való érdeklődése érzékelhető, hiszen nagyjából fele-fele arányt képeznek a görög/görög–latin és a latin nyelvű művek. A legrégebbi mű egy firenzei nyomtatvány 1494-ből, a legújabbak 1582-esek, Bázalból és Antwerpenből.

Különösen izgalmas a jegyzéken szereplő 1552-es párizsi Aiszhülosz-drámakötet (57. tétel). A nyomtatott Aiszhülosz-kiadások sora Velencében kezdődött, Aldus Manutius nagyon szerette volna a tragédiákat kommentárokkal együtt kiadni, de 1515-ben bekövetkező halála megakadályozta ebben. Végül Aldus apósa és sógora 1518-ban mégis megjelentették, de a rengeteg hiba miatt sok kritika érte őket.²² Az 1548-as Jean Dorat-féle Prométheuszt követően 1552-ben két összkiadás is napvilágot látott: az első Velencében, Francesco Robortello gondozásában, aki a kor legjobb kéziratát használhatta fel a firenzei Medici-könyvtárban. Robortello jelentős filológusi hozzájárulása az volt, hogy Aiszhülosz két drámája, az *Agamemnón* és a *Choéphoroi* (Áldozatvivők), összekeveredett szövegét – a hiányzó szövegrészeket a szövegtükörben hiátusokkal is felvállalva – szétválasztotta egymástól, így ő közölt először hét tragédiát (*Prométheusz*, *Heten Théba ellen*, *Perzsák*, *Agamemnón*, *Eumeniszek*, *Áldozatvivők*, *Oltalomkeresők*). A fogadtatása mégsem volt egyértelmű siker, hiszen a két említett tragédiát nem tudta teljes egészében rekonstruálni.

A másik összkiadás 1552-ből Adrien Turnèbe nevéhez fűződik, aki ezzel a nyomtatvánnyal lépett fel először királyi nyomdász minőségében. Ő hat tragédiát adott közre, és ha ismerte is Robortello munkáját, nem vette figyelembe. Aiszhülosz műveinek addigi legjobb kiadása 1557-ben született meg Genfben, Henri Estienne-nél Piero Vettori kiadásában. Tartalmazza a hét tragédiát, köztük az *Agamemnón* és *Choéphoroi* helyreállított szövegét. Vettori az előszavában különleges drámaírónak, hermetikus filozófusnak, ihletett költőnek és a Homérosz-követők legnagyobbikának nevezi Aiszhüloszt.²³ A század utolsó harmadából

²² LEWIS, John, *Adrien Turnèbe (1512–1565) a Humanist observed*, Genève, Librairie Droz S. A., 1998, 120–121.

²³ LEWIS 1998, 22. jegyzetben i. m. 124.

még egy antwerpeni kiadás említésre méltó, azé a filológus Wilhelm Canteré, aki Zsámbokyval is jó kapcsolatot ápol.²⁴

A most felsorolt kiadások közül egyedül az editio princeps, az 1518-ban Vencélében megjelent Aldiana hiányzott a Zsámboky-könyvtárból: a *Prométheusz* Jean Dorat bevezetésével (Gulyás, 1968.), Francesco Robortello (Gulyás, 659.), Turnèbe (Gulyás, 125.), Piero Vettori (Gulyás, 1745.) és Canter (Gulyás, 2432.) összkiadásai mellett feltűnt még a hat tragédia Bázelen kiadott latin fordítása 1555-ből (Gulyás, 711.) és az Estienne-féle görög drámaválogatás 1567-ből (Gulyás, 1273.).²⁵ Tehát Zsámbokynak teljes rálátása volt kora nyomtatott Aiszkhülosz irodalmára és a kutatásokra.

Bár e kiadványok mindegyike megvan az Osztrák Nemzeti Könyvtárban, csak egyről – az 1552-es párizsiról – bizonyos a possessor-bejegyzés alapján, hogy Zsámbokyé volt (57. tétel). A címlapra azt is feljegyezte, hogy 1556-ban vásárolta, és hogy Rómában javította. A görög szövegben számos emendálás és görög, illetve latin nyelvű bejegyzés olvasható Zsámbokytól. A 144. laptól, ott, ahol Robortello az *Agamemnón* szövegét nem tudta folytatni (a megszakadt görög szöveg után ez áll: „Hic uidentur multa deesse”), Zsámboky új lapokat ragasztott be, és maga egészítette ki a drámát kézírással, saját lapszámozással a 169. oldalig. Onnan megint a nyomtatott szöveg folytatódik, de Zsámboky áthúzta az eredeti 145-ös oldalszámot és kijavította 169-re. Még egy hasonló nagy volumenű betoldás található tőle: az *Agamemnón* befejezése a saját számozásában a 172–192. oldalak között.

Szakértői vizsgálatra vár, hogy a javítások és kiegészítések milyen jellegűek és mélységűek, és hogy Zsámboky egy Rómában lévő kéziratot használt-e ehhez – Alessandro Farnese könyvtárában őriztek egy Aiszkhülosz-kéziratot –²⁶ vagy más forrást. Aiszkhülosz a későbbiekben is foglalkoztatta: 1569 áprilisában Piero Vettorinek²⁷ írt arról, hogy talált egy nagyon régi kéziratot Aiszkhülosz drámáival, köztük a *Choephorennel*, és hogy bárcsak ez alapján Vettori kiadná.²⁸ 1574-ben pedig azt említette neki, hogy Trikliniosz és Thomas Magister – egy középkori bizánci szerzetes tudós – Aiszkhülosz-jegyzeteit (scholia) már elküldte Platinnek.²⁹

²⁴ ALMÁSI, KISS 2013, 19. jegyzetben i. m. 680–682.

²⁵ Az Aiszkhülosz-kiadásokat Gulyás is felsorolta, l. GULYÁS 1941, 1. jegyzetben i. m. 85.

²⁶ SPOERRI, Walter, *Die Edition der Aischylosscholien Museum Helveticum*, 1980, 3–24, itt: 15.

²⁷ Vettori és Zsámboky kapcsolatáról ALMÁSI, KISS, 19. jegyzetben i. m. 655–656.

²⁸ *Zsámboky János Piero Vettorinek*, 1569. április 6. L. GERSTINGER, Hans, *Die Briefe des Johannes Sambucus (Zsamboky) 1554–1584, Mit einem Anhang die Sambucusbriefe im Kreisarchiv von Trnava von Anton Vantuch*, Wien, Böhlau, 1968 (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte, 255. Band), 99. – Gerstinger értelmezését több helyütt is kétségbe vonja Spoerri, l. SPOERRI 1980, 26. jegyzetben i. m. 19.

²⁹ *Zsámboky János Piero Vettorinek*, 1574. december 17. L. GERSTINGER 1968, 28. jegyzetben i. m. 166.

Zsámboky-kötetek az Osztrák Nemzeti Könyvtáron kívül

Zsámboky könyvtára egy részének szétszóródását Tengenel vásárlásán túl más adatok is alátámasztják. A Bécsi Egyetem Könyvtárában bukkant fel egy olyan kötet – a *Florilegium Diversorum Epigrammatum* (Paris, 1531) –,³⁰ amelynek címlapján Zsámboky sajátkezü kézírása (Sambuci) felett a „Bibliothecae Windhagianae Catalogo inscriptus 1667” bejegyzés látható.³¹ Joachim Enzmilner, Windhag grófja (1600–1678) több kézírathoz és könyvhöz is hozzájutott az egykori Zsámboky-könyvtárból az 1660-as évtizedben, egyelőre nem ismert, hogy milyen módon.³² Matthias Bernegger szintén őrzött kiadatlan matematikai kéziratokat Zsámboky hagyatékából.³³ Más könyvtárakban is őriznek ma Zsámboky-köteteket: a Debreceni Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvtárában egy Kopernikusz *De revolutionibus* példányt,³⁴ az ELTE Egyetemi Könyvtárban egy neoplatonista művet (ez korábban a bécsi érseki könyvtárba tartozott),³⁵ a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában a Zsámboky által 1568-ban kiadott Bonfini,³⁶ az erlangeni Universitätsbibliothekben egy ősnymtatványt (*Herbarius latinus*, Mainz, 1484), Chantillyben egy Dioszkoridész.³⁷

A Zsámboky-könyvtár mennyiségi adatai – újra

A szakirodalomban számos adat kering Zsámboky kézíratainak illetve könyvtárának nagyságára, mennyiségére vonatkozóan, ezek sokszor eltérnek egymástól. Pontos számokat nem egyszerű megállapítani, hiszen már az 1578-ban történt

³⁰ GULYÁS 1941, 1. jegyzetben i. m. 687. tétel

³¹ OPPEKER, Walpurga, *Bucheignerzeichen des Grafen Joachim von Windhag = Biblos, Beiträge zu Buch, Bibliothek und Schrift* 2011, 1, 137–150, itt: 137.

³² GERSTINGER 1926, 1. jegyzetben i. m. 383; GULYÁS 1941, 1. jegyzetben i. m. 255, 772.

³³ SCHMIDT, Charles, *Zur Geschichte der ältesten Bibliotheken und der ersten Buchdrucker zu Strassburg*, Strasbourg, C. F. Schmidt, 1882, 196. – Hivatkozva MONOK István, *Magyarország és a magyarok az elzászi könyvkiadásban, 1482–1621, (Változások a kiadói politikában – változó országkép) = Fehér Lovag*, Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára, szerk. Gálffy László, Sáringer János, Szeged, SZTE, 2015, 212–230, itt: 222–223.

³⁴ BORZSÁK István, *Ein Copernicus-Exemplar aus der Bibliothek des Joannes Sambucus in Debrecen = Magyar Könyvszemle*, 1965, 133–138, itt: 133–134.

³⁵ KNAPP Éva, *A budapesti Egyetemi Könyvtár két törzsgyűjteménye – XVI–XVII. századi nem hungaricum nyomtatványok = Könyvtári Figyelő*, 2012, 2, 304–305.

³⁶ BORZSÁK 1965, 33. jegyzetben i. m. 134.

³⁷ ALMÁSI, KISS 2013, 19. jegyzetben i. m. 652; RAUTENBERG, Ursula, *Eine Inkunabel, die Johannes Sambucus besessen hat, Der „Herbarius latinus” (Mainz, Peter Schöffer, 1484) = MONOKgraphia*, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára, kiad. Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina, Bp., Kossuth Kiadó, 2016, 586–592.

eladáskor hol 500, hol 530 kézirat átadását említi maga Zsámboky is.³⁸ Ráadásul Tengenel halála után (1636), valamint a 18. században is kerültek Zsámboky-kéziratok az Udvari Könyvtárba, ezzel a szám közel 600 körülire emelkedett. Még nehezebb eldönteni, hogy hány kéziratnak történt meg az azonosítása. A nyomtatványok esetében a kiindulópontot a kiadott katalógus képezi, de itt is a kolligátumokra és a megjegyzésekre – például amikor egy könyvből tíz példánya is van – oda kell figyelni.

Érdeemes tisztázni, hogy Zsámboky a megmaradt katalógus alapján együtt kezelte a nyomtatott és kézzel írott könyveket. A folyószámokkal jelölt tételek esetében úgy dönthető el, hogy melyik a kézirat, hogy a lejegyző ezt egyértelműsítette a leírásban: „manuscript”, „manuscriptus”. A kéziratokat tehát a nyomtatványok közé osztotta, bár megfigyelhető, hogy többnyire egy tömbben tartotta őket (például Gulyás 1095–1134., 2549–2618. tételek), de az is előfordul, hogy a nyomtatott bibliák között megbújt egy „Biblia sacra manuscripta in 8° Latine” (Gulyás, 972.). Ezzel nem tért el a kor gyakorlatától, az Udvari Könyvtárban Sebastian Tengenel próbálja majd meg először szétválogatni a kéziratokat a nyomtatványoktól.³⁹

A kiadott könyvtárkatalógus alapján Gulyás Pál tett kijelentéseket a Zsámboky-könyvtár adatairól: „a velencei másolatban 279 folió levélre terjedő leltár csakugyan 2618 folyószámot ölel fel, de ez korántsem jelenti azt, mintha a hagyaték ugyanannyi kötetből állt volna”,⁴⁰ majd később „a jegyzék szerint Sám-bokynak a halálakor nem kevesebb, mint 3163 nyomtatott mű 3327 kötete (s ezek 78 többes példánya), 28 hangjegy kiadvány 128 darabja és 206 kötet kézirat volt a birtokában.”⁴¹ Nem hiszem, hogy eddig bárki is kételkedett volna Gulyás Pál adataiban, de az újraszámolás más eredményeket hozott. A folyószámozással vezetett katalógusban sok a hiba, egyrészt a lejegyzők, másrészt a kiadó, Gulyás Pál részéről. A lejegyzők néhány alkalommal nem írták le a sorszámhoz a címet (Gulyás 58., 108., 110–112., 120., 1384.), Gulyás pedig kihagyott tételeket (Gulyás 54., 301., 890–899., 1402., 1656., 1719., 1793., 2145.), illetve egyszer hozzátoldott (az 1312. kétszer szerepel, egyszer az 1319. után is). A katalógus szerint két könyvből is több példánnyal rendelkezett Zsámboky: az egyikből tízzel (Gulyás 2184.), a másikkal hattal (Gulyás 2231.). Mindezek figyelembe vételével a következő számok adódtak az 1587-es katalógusból:

- nyomtatvány: 3501;
- kézirat: 207;
- nem eldönthető: 4;
- kotta (nyomtatvány): 103.

³⁸ Az eltérő adatokhoz l. UNTERKIRCHER 1968, 1. jegyzetben i. m. 118; ALMÁSI, KISS 2013, 19. jegyzetben i. m. 631.

³⁹ MENHARDT 1957, 8. jegyzetben i. m. 4. és 11.

⁴⁰ GULYÁS 1941, 1. jegyzetben i. m. 29.

⁴¹ GULYÁS 1941, 1. jegyzetben i. m. 30.

	1578-ban eladott kéziratai	Könyvtára állománya 1587-ben
Kézirat	360 görög 140 latin 30 nyelvi szempontból meg nem határozott	207
Nyomtatvány		3501
Kotta (nyomtatvány)		103
Nem tisztázott, hogymint nyomtatvány vagy kézirat		4
Összesen	530	3815

Zsámboky kéziratai esetében további pontosításokat is lehet tenni, azt előre becsátva, hogy újabb kéziratok bármikor felbukkanhatnak. A kéziratai közül

- 9-et a császárnak ajándékozott 1578 előtt;
- 530-at eladott II. Rudolf uralkodónak 1578-ban;
- 207 volt a könyvtárában 1587-ben, ezekből a görög nyelvűek egy része Tengnagel révén bekerült az Udvari Könyvtárba;
- tudunk kintlévőségekről (kiadóknál, nyomdáknál, barátoknál) – ezek száma nem ismert.

A kéziratok azonosítását a 20. században – eltekintve most Peter Lambeck és az őt követő 18. századi császári könyvtárosok munkáitól – Hans Gerstinger végezte el, aki 1926-ra 497 kéziratról állapította meg, hogy Zsámbokyé voltak.⁴² Az 1950-es évek elején Hermann Menhardt rendkívüli alaposággal tárta fel további 69 kódex esetén Zsámboky tulajdonlását.⁴³ Németh István, az Osztrák Nemzeti Könyvtár közelmúltban elhunyt munkatársa, szintén foglalkozott a Zsámboky-kéziratokkal, de eredményeit nem adta közre. Almási Gábor és Kiss Farkas Gábor nemrégiben közölték a Németh által felkutatott 88 kézirat jelzeteit.⁴⁴ Németh figyelmét azonban elkerülték Menhardt megállapításai, részben az ő eredményeit ismételte meg, így összesen 38 kézirat azonosítása tekinthető új adatnak tőle. Végül meg kell említeni, hogy a nyomtatványokhoz hasonlóan kéziratok is származtak el Bécsből, s ma különböző európai gyűjteményekben őrzik őket.

⁴² A felsorolást l. GERSTINGER 1926, I. jegyzetben i. m. 349–394.

⁴³ MENHARDT 1957, 8. jegyzetben i. m. 22–23.

⁴⁴ ALMÁSI, Gábor, KISS, Farkas Gábor, *Humanistes du Bassin des Carpates II. Johannes Sambucus*, Brepols, 2014 (Europa Humanistica), 245. (Annexe 2)

Gerstinger / ÖNB-ben azonosított	Menhardt / ÖNB-ben azonosított	Németh / ÖNB-ben azonosított	Gerstinger / ÖNB-n kívül azonosított	Almási, Kiss / ÖNB-n kívül azonosított ⁴⁵	Egyéb adatok ⁴⁶
384 görög 113 latin	31 görög 37 latin +1 latin 1933-ban átadva Magyarországnak	26 görög 12 latin	6	6	nem meghatározható
497	69	38	6	6	
Összesen: 616 kézirat					

Összefoglalás

Az adatok alapján egyértelmű, hogy Zsámboky könyvtára 1587-ben nem 'en bloc' vált az Udvari Könyvtár részévé, ha egyáltalán végbement az adásvétel. Amennyiben hihetünk Tengenel emített levelének és a bemutatott más adatoknak, a gyűjtemény vagy annak bizonyos részei Zsámboky halála után több mint 30 évig vártak új tulajdonosra, és végül Tengenel vett belőle mind az Udvari Könyvtárnak, mind pedig magának. Számos Zsámboky-könyv és kézirat csak kerülőúton, a 17–18. század folyamán került be a császári bibliotékába.

A Zsámboky-katalógus nyomtatványait a Tengenel-jegyzék alapján és szűrőpróbaszerűen is megvizsgálva egyértelmű, hogy a ma az Osztrák Nemzeti Könyvtárban többnyire egy példányban meglévő könyvek csak abban az esetben voltak bizonyíthatóan Zsámbokyé, ha possessor bejegyzése vagy jellegzetes kézírásának vonásai ezt alátámasztják. A filológus Zsámboky működése nem választható el a kézirat- és könyvgyűjtő Zsámbokyétól, a bemutatott példák igazolják, hogy érdemes a magyar humanista részben még ma is meglévő köteteit a kutatásokba bevonni.

⁴⁵ GERSTINGER 1926, I. jegyzetben i. m. 395; ALMÁSI, KISS 2013, 19. jegyzetben i. m. 631.

⁴⁶ NASO, Publius Ovidius, *Metamorphoseon libri XV* (Firenze, 15. század) – a szép kiállítású kódexet Zsámboky 1572. szeptember 9-én ajánlotta V. Vilmos bajor hercegnek (ma: Bayerische Staatsbibliothek, Clm 927), I. *Kulturkosmos der Renaissance, Die Gründung des Bayerischen Staatsbibliothek*, hrsg. von Fabian, Claudia, Wiesbaden, Harrassowitz, 2008, 72. – A Zsámbokytól elkerült kéziratokról I. MONOK István, *A bázeli, a genfi és a zürichi könyvkiadás hatása a magyarországi szellemi áramlatok történetének alakulására a 16. században a kortárs könyvtárak vizsgálata tükrében* = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”, Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára, szerk. Gáborjáni Szabó Botond, Oláh Róbert, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai, 2), 150–167, itt: 197–198.

A Tengenel-katalógus (ÖNB Cod. 12650 f. 60–64.r.)⁴⁷

Technikai megjegyzések: a katalógus egyes tételeit vastagon szedve jelöltem, ezt egy részletes címleírás követi, majd a jelenlegi ÖNB-jelzet (Sign), a possessor bejegyzés (Pos), egyéb bejegyzések, jegyzetelések a könyvben (Megj), a kiadvány nyelve (Nyelv), és hogy az adott mű szerepel-e a Gulyás-féle katalógusban (Gulyás).

- (1) [f.60r.] **In hypocausto paruo versus Danubium, e Sambucianis Pauli Aeginetae Medici Opera Medica Libris VII. Excus. Basileae, a. 1538. cum Notis marginalibus et emendationibus, manuscripti ex veteribus Codicibus, Sambuci opera, illustrata et correcta, fol.** [mellette ceruzával Gn1126]

Pauli Aeginetae Medici Optimi, Libri septem, in principio singulorum librorum omnia indicatur, quae in eo continentur libro. Omnia haec, collatione vetustissimorum exemplarium, magna fide ac diligentia emendata & restituta, necnon aliquot locis aucta..., Basileae, per Andream Cratandrum, 1538, in 2°

Sign. *69.A.9

Pos. a címlap közepütt Zsámboky írása „*Nunc iterum ex collatione VV. CC. lectiones compactatae quibus plurima loca restituuntur non nulla monere veriorum poterunt. Ex Bibl. Joan. Sambuci Pan.*”; alatta *Ex libris Sebastiani Tengelij I. V. D. Consiliae. et Bibliothec. Caesar.*

Megj. bejegyzések és aláhúzások görög és latin nyelven Zsámbokytól

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1126., 1181., 1476. (Zsámbokynak három példánya is volt, az ÖNB-ben még egy példány található *69.A.10 jelzettel, possessor-bejegyzés nélkül)

- (2) **Polybij Historiarum Libri V. opera Vincentij Obsopaei in Lucem editi, Haganoae, 1530. ex veterib. Codicib. Aemari, Ranconeti, Sambuci studio, Paris. emendat. multis in locis fol.**⁴⁸ [mellette ceruzával nincsen utaló korrektúrajel]

Polybii Historiarum Libri quinque, opera Vincentii Obsopoei in lucem editi, Iidem Latini Nicolao Perotto Episcopo Sipontino Interprete. Haganoae, per Johannem Secerium Anno 1530. Mense Martio, in 2°

Sign. 54.B.12

⁴⁷ A jegyzéket l. *Magyarországi magánkönyvtárak IV, 1552–1740*, sajtó alá rend. Bajáki Rita, Bujdosó Hajnalka, Monok István, Viskolcz Noémi, Budapest, OSZK, 2009 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/4), 11–18.

⁴⁸ A párizsi parlament elnökének – Aimar de Ranconet-nek (1498–1559) – a hagyatékából több kéziratot is vásárolt Zsámboky 1560-ban, így például Szophoklész tragédiáit, illetve ezek szerint egy Polybios-kéziratot is, amelynek alapján az 1530-as nyomtatott kiadást javította. GERSTINGER 1926, I. jegyzetben i. m. 310.

Pos. nincs

Megj: a címlapon latin és görög bejegyzések olvashatók, illetve a műben latin és görög nyelvű kézírásos bejegyzések vannak ismeretlen kezeztől

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: ez az 1530-as kiadás nincs a katalógusban

- (3) **Callimachi Cyrenaei Hymni et Epigrammata, cum Scholijs antiq. Graecis, ex Nicod. Frischlini interpretatione, et Notis eiusd. ac Henrici Stephani emendationib. Excud. H. Stephanus, Ao. 1577. fol. 4°**
[mellette ceruzával 40.C.21]

Callimachi Cyrenaei Hymni (cum suis scholiis Graecis) et Epigrammata. Euisdem Poematium De coma Berenices, a Catullo versum. Nicodemi Frischlini Balingensis interpretationes duae Hymnorum..., Henrici Stephani partim Emendationes partim Annotationes in quosdam Hymnorum locos. Excudebat Henricus Stephanus, Anno 1577, in 4°

Sign. 40.C.21

Pos. a címlapon középtűt *Ex libris Petri Lambeckij Hamburgensis*, alatta ugyancsak Lambecktől, de más tollal *Ex Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi*

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 341.

- (4) **Dionysij Alexandrini Liber de Situ orbis, carmine Graec. Eustathij Archiepiscopi Theſsalonicensis commentarijs Graecis illustratus. 4°. Ex officina Roberti Stephani, Ao. 1547.**

Dionysii Alexandrini de situ orbis libellus, Eustathii Thessalonicensis archiepiscopi commentariis illustratus. Ex Bibliotheca Regia. Lutetiae, Ex Officina Rob. Stephani typographi Regii, Regiis typis 1547, in 4°

Sign. 47.D.30

Pos. a címlap középtűt *Joan. Sambuci P*, alul *Ex libris Sebastiani Tengenelij I. V. D. Consil. et Bibliothec. Caes.*

Megj. aláhúzások és bejegyzések görög és latin nyelven Zsámbokytól

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1644.

- (5) **Iul. Caesaris Scaligeri Exotericarum Exercitationum Lib. XV. De Subtilitate ad Hieron. Cardanum. Lutetiae apud Frid. Morellum, Ao. 1557. 4°** [mellette ceruzával nincse utaló korrektúrajel]

Iulii Caesaris Scaligeri Exotericarum Exercitationum Liber Quintus Decimus, De Subtilitate ad Hieronymum Cardanum. Lutetiae, Ex Officina typographica Michaelis Vascosani, 1557, in 4°

Sign. *69.G.46

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 185.

- (6) **Anthologia veterum Epigrammatum Graecorum, a Ioanne Lascare Rhyndaceno edita. Excus. Florentiae per Laurentium Francisci de Alopa, Ao. 1494. elegantibus et meris maiusculus Litteris, e Bibliotheca eiusd. Lascaris. 4° magno**⁴⁹ [mellette ceruzával G2252]

Anthologia Graeca Planudea, Florentiae, Laurentius Francisci de Alopa, 1494, in 4° Sign. Ink. 13.F.15 [ÖNB-Ink-A-320 incunabulum]

Pos. nincs

Megj. számos görög nyelvű bejegyzés Zsámbokytól

Nyelv: görög nyelvű ósnyomtatvány

Gulyás: 1299

- (7) **Apollonij Rhodij Argonautica Graece, excusa meris maiusculis, cum Scholijs veterib. Excusa Florentiae ao. 1496. ex ead. Lascaris Bibliotheca, in 4°**⁵⁰ [mellette ceruzával Hain 1292]

ΑΠΟΝΑΥΤΙΚΩΝ ΠΙΠΩΤΩΝ, Florentiae, [Lorenzo d' Alopa], 1496, in 4°

Sign. Ink. 10.G.5

Pos. 1780-ban a Wiener Stadtbibliothek állományával együtt vette át az Udvari Könyvtár⁵¹

Nyelv: görög nyelvű ósnyomtatvány

Gulyás: 346

- (8) [f.60.v.] **Ioan. Michaelis Bruti Historiae Florentiae Libri VIII. Excus. Lugduni apud Haeredes Iuntae, Ao. 1561. in 4°** [mellette ceruzával B.E. 3.P.11]

Ioannis Michaelis Bruti Florentinae Historiae Libri octo Priores Cum Indice locupletissimo, Lugduni, Apud haeredes Iacobi Iuntae, Excudebat Iacobus Faurus, 1561, in 4°

⁴⁹ Tengnagel megjegyzése szerint Johannes Lascaris (1445–1534) könyvtárából származik a nyomtatvány, s bár nem ismert, hogy Zsámboky Lascaris hagyatékából vásárolt volna, ennek ellenére nem elképzelhetetlen. Lascaris kéziratait Niccolò Ridolfi szerezte meg, l. NOLHAC, Pierre de, *Inventaire des Manuscrits Grecs de Jean Lascaris*, Rome, 1886, 2–3. – A görög epigrammaválogatás jelentősége, hogy ez az első ilyen jellegű antológia Európában, és hogy Zsámboky emblémáinak is fontos forrása, l. VISSER, A. S. Q., *Joannes Sambucus and the learned Image, The Use of the Emblem in Late-Renaissance Humanism*, Leiden, Boston, Brill, 2005, 134.

⁵⁰ L. előző megjegyzést.

⁵¹ Az ÖNB honlapján található példányleírás szerint l. www.onb.ac.at.

Sign. BE.3.P.11 [Eugen von Savoyen herceg könyvtárának jelzete]

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1657

- (9) **Alani Copi Londinens. Dialogi VI. contra Summi Pontificatus, Monasticae vitae, Sanctor. Sacrar. Imaginum oppugnatores, et Pseudomartyres, et Centuriatores Magdeburgens. Excus. Antwerp. Christ. Plantin. 1573. 4°** [mellette ceruzával 77.Dd.56]

Dialogi Sex Contra Summi Pontificatus, Monasticae Vitae, Sanctorum, Sacrarum Imaginum Oppugnatores, et Pseudomartyres: Ab Alano Copo Londinensi editi auctiores nonnullis in locis et castigatores, Antverpiae, Ex Officina Christophori Plantini, Prototypographi Regij, 1573, in 4°

Sign. 77.Dd.56

Pos. egy kétsoros possessorbejegyzés látható a címlapon vastagon áthúzva, nehezen a „Samb” szótagot ki lehet venni illetve Zsámboky kalligrafikus jele

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1343.

- (10) **Theodoreti Episcopi Cyrensis, De Selectis diuinae Scripturae quaestionib. ambiguis, Ioanne Pico Praeside Claßium inquisitoriarum Senatus Parisiens. interprete, Graece et Latine. Excus. Parisijs, Ao. 1558. 4°** [mellette ceruzával a nincse utaló korrektúrajel]

Beati Theodoreti Episcopi Cyrensis, De Selectis Scripturae Divinae quaestionibus ambiguis. Ioanne Pico Praeside claßium inquisitoriarum senatus Parisiensis interprete. Parisijs, Ex Officina Jacobi Puteani, e regione collegij Cameracensis 1558, in 4°

Sign. 4.G.29

Pos. a második, görög címlapon felül Tengenagel apró betűivel „empt. 3 floren.”

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás,

Gulyás: 1344.

- (11) **Oppiani Kynegetica suae De Venatione Libri IV. Graecolat. Cum comment. Ioan Bodini Andegauens. Lutetiae apud Michael. Vascos-anum, Ao. 1555. 4°** [mellette ceruzával: 44.S.155, 40.N.172=*44.S.141]

kolligátum

1. Oppiani De Venatione Libri IIII. Ioan. Bodino Andegauensi interprete. Ad d. Gabrielem Boverium Andium Episcopum. His accessit Commentarius uarius, et multiplex, eiusdem interpretis, Lutetiae, Apud Michaellem Vascosanum, uia Iacobaea sub insigni Fontis, 1555, in 4°

Sign. *44.S.155

Pos. nincs

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 354 – a katalógusban egy kolligátum szerepel, a címben említett művet egybekötötték a görög nyelvű változattal, ez feltehetőleg elkerülte Tegnagel figyelmét.

2. Oppiani de Venatione Libri III., Parisiis, Apud Vascosanum, uia Iacobaea ad insigne Fontis, 1549, in 4°

Sign. 40.N.172

Megj. két szó a címlap utáni első lap margóján, két különböző kéztől, az első talán Zsámboky

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 354.

- (12) **S. Clementis Romani Epi., De rebus, gestis, peregrinationib. ac concionibus S. Petri Apostoli Epitome ad Iacob. Fratrem Dni Hierosolymor. Epum. Eiusd. S. Clementis Vita, Graece oia. Paris. Apud Turnebum, ao. 1555.** [mellette ceruzával 4.F.28]

Georg. Palamae Archiepis. Theßalonicensis Dialogus inter corpus et animam elegantiß. Graec. et lat. ibid. excus. ao. 1553. [mellette ceruzával 9.R.59]

Ioachimi Perionij De Romanorum et Gracor. Magistratib. Lib. 3. Paris. 1560. omnia uno volum. 4° [mellette ceuzával 4.F.42]

kolligátum

1. Clementis Romani Episcopi, de rebus gestis, peregrinationibus, atque concionibus Sancti Petri epitome, ad Iacobum Hierosolymorum episcopum. Eiusdem Clementis Vita, Parisiis, 1555, Apud Adr. Turnebum typographum regium, in 4° Sign. 4.F.28

Pos. a címlap alján *J. Sambuci*; felette jobbra *Ex libris Sebastiani Tegnagelij I. V. D. Consiliar. et Bibliothec Caesar.*

Megj. Zsámboky és Tegnagel gyakori bejegyzései a mű első felében

Nyelv: görög nyelvű kiadás

2. Sanctiss. Ac Sapientiss. Gregorii Palamae Arciepiscopei Thessalonices, per fictionem personarum orationes due iuduciales, Mentis corpus accusantis, et Corporis contra se defendentis: itemque Iudicium sententia. Ex Bibliotheca Regia. Ex Adr. Turnebi typographi Regis officina, 1553, in 4°

Sign. 9.R.59

Pos. nincs

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

3. De Romanorum et Graecorum Magistratibus Libri Tres. Ad Odonem Colligium Castilionaeum Cardinalem Ampliss. Authore Ioach. Perinio Hebraicarum et

Graecarum literarum interprete Regio. Parisiis, In Officina Caroli Perier, in vico Bellouaco, sub Bellerophonte, 1560, in 4°

Sign. 4.F.42 és 44.S.9 (nincs különbség a két példány között)

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1494/1–3.

- (13) **Sophoclis Tragoediae VII Graece, cum Demetrij Triclinij De Metris, Schematib. et Sholijs antiquis, Graec. apud Adrian Turnebum, Paris. Ao. 1553. 4°**

Tragōdiai... Demetrii Triclinii peri metrōn hois echrēsato Sophoklēs, Typis Regiis, Parisiis, 1553. Apud Adrianum Turnebum typographum Regium, in 4°

Sign. 80.D.63

Pos. nincs

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 349.

- (14) [f.61r] **Vberti Folietae Genuensis Opuscula varia, De vitae ac studior. ratione hois. Sacris initiati, De scribenda Historia. De caubis magnitudinis Turcarum Imperij. Tyburtinum Hippolyti Cardinal. Ferrariens. Brumanus siue de laudibus Neapolis. De nonnullis, in quibus Plato et Aristotele reprehenditur. De Norma Polybiana. Oratio in festo oim Sanctorum; Eiusd. Folietae illustrium bello et toga Ligurum Elogia. Excus. Romae ao. 1574 in 4°**

kiadói kolligátum

1. A. Vberti Folietae Opuscula Nonnulla Quorum index est in versa pagina Ad Ptolemaeum Gallium Cardinalem Comensem Amplissimum, Romae Apud Vincentium Accoltum; et Valentem Panitium Socios, 1574, in 4°

2. Vberti Folietae Clarorum Ligurum Elogia. Ad Ioannem Andream Auriam Ducem Clarissimum, Romae. Apud Vincentium Accoltum; et Valentem Panitium Socios, 1574, in 4°

Sign. 74.J.36

Pos. a címlap alján *J. Sambuci*; felette jobbra *Ex libris Sebastiani Tengenelij I. V. D. Caes. Consil. et Bibliothecar.*; a lap alján jobbra a sarokban még egy „P”

Nyelv: latin nyelvű kiadvány

Gulyás: 1654.

- (15) **B. Theodoreti Episcopi Cyri Dialogi tres contra quasd. haeres, Contra Haereticos Liber, in quo illorum fabulas narrat et refutat. Eiusd.**

Diuinorum Dogmatum Epitome, omnia Graece. Excus. Romae per Steph. Nicolinum Sabiensem, ao. 1547. 4°

Theodoriti Episcopi Cyri Dialogi tres contra quasdam Haereses, contra Haereticos liber in quo illorum nugas, et fabulas narrat et redarguit. Diuinorum Dogmatum Epitome. Romae, per Stephanum Nicolinum Sabiensem Chalcographum Apostolicum, Anno 1547. Mense Ianuario, in 4°

Sign. 4.G.30

Pos. az előzéklap rektójának tetején apróbetűs bejegyzés *V. do Brass. 29.. 1721 – 144 -144 – sapite*, alatta kivágva egy 0,5 × 5 cm-res rész. A címlapon Zsámbokyé kalligrafikus jele.

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1345.

(16) **Aeneae Vici Parmensis XII Caesarum verissimae Imagines ex antiquis Numismatis desumptae, cum eorundem vitis. Excus. ao. 1554. in 4°**

Omnium Caesarum verissimae imagines ex antiquis numismatis desumptae, editio altera,

Aeneas Vicus Parm. Anno 1554, in 4°

Sign. 44.G.49

Pos. a címlap tetején *Ex libris Sebastiani Tengenelij I.V.D. et Bibliothec. Augusta.*, a lap alján *Ioan Sambucus*

Megj. az előzéklapon és a műben Zsámboky bejegyzései

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1848.

(17) **Gulielmi Budaei Epistolae Graecae per Ioan. Pichonium Chartensem Latine versae. Paris. 1574.; S. Chrysostomi Lib. De Virginitate, Ioan. Liuineio Gandensi Interp. Graecolat. Plantinus, ao. 1575. Thobias, Iudith, Baruch, Ieremiae epistola, 3 puerorum Ode, Graece, Plantinus, 1575. 4°**

kolligátum

1. Budaei Epistolae Graecae, per Ant. Pichonium Chartensem Latinae factae. Parisiis, 1574, Apud Ioannem Bene natum, in 4°

Sign. 46.G.46

Pos. a címlapon *Ex libris Sebastiani Tengenelij I.V.D. Caes. Matis Consiliar. et Bibliothec.*

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

2. Divi Patris Ioannis Chrysostomi Archiepisc. Constantinopolitani De virginitate liber, Graece et Latine nunc primum editus, Interprete Ioanne Livineio Gandensi, Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, Architypographi Regij, 1575, in 4°

Sign. 46.G.47

Pos. nincs

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

3. Tobias, Iudith, Baruch, Ieremiae Epistola, Et trium puerorum sanctorum ode. Graece. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1575, in 4°

Sign. 46.G.48

Pos. nincs

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás 332/1–3.

(18) **Aeliani Sophistae variae Historiae Lib. XIV. Ex Heraclide De Rebuspublicis fragment. Polemonis Physionomia. Adamantij Physionomia; Melampodis ex Palpitationibus Diuinationio. De Naeuis Omnia Graece, excus. Romae, ao. 1545 4°**

Aeliani variae Historiae libri, XIII. Ex Heraclide de rebus publicis Commentarium. Polemonis Physionomia. Adamantii Physionomia. Melampodis ex Palpitationibus divinationio. De Nevis. Romae, 1545, in 4°

Sign. 44.G.4

Pos. a címlapon Zsámboky kalligráfikus jele

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 329. és 1655. (két példányban volt meg)

(19) [f.61v.] **Polybij, Diodori Siculi, Appiani Alexandrini, Dionis Nicaei, Fragmenta Historica Graece, a Fulvio Vrsino edita et Notis illustrata. Excud. Plantinus, ao. 1572.⁵² in 4°**

Ex Libris Polybii Megalopolitani Selecta De Legationibus; Et alia Quae sequenti pagina indicantur: Nunc primum in lucem edita. Ex bibliotheca Fulvi Ursini. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1582, in 4°

[belső címlap] Fragmenta ex Historiis quae non extant: Dionysii Halicarnassei: Diodori Siculi: Appiani Alexandrini. Dionys. Cassii Nicaei

Sign. *35.D.22

Pos. a címlapon Zsámboky kalligráfikus jele

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1961.

⁵² A kiadás éve el van írva: 1582 helyett 1572-t írt Tengnagel.

- (20) **Francisci Lucae Brugensis Notationes in Sacra Biblia, quibus variantia discrepantibus exemplaribus loca sedulo discutiunt. Excud. Plantinus, ao. 1580. 4°**

Notationes in Sacra Biblia, quibus, Variantia discrepantibus exemplaribus loca, summo studio discutiuntur; Auctore Francisco Luca Brugensi, Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1580, in 4°

Sign. 7.G.10

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 759.

- (21) **S. Gregorij Nyßeni Homiliae v. De oratione Dominica, et Homil. VIII. De beata vita comparanda, a Petro Galesinio conuersae, cum Nyßeni vita. Romae apud Paul Manutium, ao. 1563. S. Chrysostomi liber de Virginitate a Iulio Pogiano conuers. Romae apud eumd. 1562. Reginaldi Poli Angli Cardinalis De Concilio Liber ibid. 1562. Idem De Baptismo Constantini M. Imperatoris S. Ambrosij, S. Hieronymi, S. Augustini opuscula de Virginitate, Romae 1562. Manut. 4° [mellette ceruzával 22.N.9]**

kolligátum

1. Gregorii Nyseni Conciones Quinque de oratione Domini. Ejusdem conciones octo de beata vita comparanda. Omnes a Petro Galesinio conversae. Romae, 1563, Apud Paulum Manutium, Aldi F., in 4°

Sign. 22.N.15

Pos. a címlapon középtűt *Joan. Sambucus*; lejjebb *Ex libris Sebast. Tengenelij I. V. D. Aug. Imp. Consiliar. et Bibliothecarij*; legalul *Joan. Sambuci P.*

Nyelv: latin nyelvű kiadás

2. Sancti Ioannis Chrysostomi de Virginitate Liber A Iulio Pogiano Conversus. Romae, 1562, Apud Paulum Manutium, Aldi F., in 4°

Sign. 22.N.10

Pos. Zsámboky kezével egy 2-es szám a címlapon

Nyelv: latin nyelvű kiadás

3. De Concilio Liber Reginaldi Poli Cardinalis. Romae, 1562, Apud Paulum Manutium, Aldi F. Reginaldi Poli Card. De Baptismo Constantini Magni, in 4°

Sign. 22.N.11

Nyelv: latin nyelvű kiadás

4. De Virginitate Opuscula Sanctorum Doctorum, Ambrosii, Hieronymi, et Augustini. Romae, 1562, Apud Paulum Manutium, Aldi F., in 4°

Sign. 22.N.9

Pos. Zsámboky kezével egy 4-es szám a címlapon

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1497/1–4.

- (22) **S. Clementis Romani Episcopi Constitutiones Apostolorum libris VIII. cum Franc. Turriani prolegomenis et explanatione apologetica, Graece. Venetijs ex officina Iordani Zileti, ao. 1563. Friderici Staphyli Historia de Vita, Morte, et Iustis Caroli V. Imperatoris, Augustae, 1559. 4°**

kolligátum

1. Diatagai ton Hagion. Apostolon Constitutiones Sanctorum Apostolorum Doctrina Catholica A Clemente Romano Episcopo, et cive scripta libris octo, Venetiis, ex officina Iordani Zileti. 1563, in 4°

Sign. 24.O.17

Pos. a címlap közepén *Joan. Sambuci*; alatta *Ex libris Sebastiani Tengenelij I.V.D. Viennens. Senat. Praes. et Biblioth. Caesar.*

Megj. különösen a könyv vége felé sokasodnak meg Zsámboky aláhúzásai illetve latin és görög nyelvű bejegyzései

Nyelv: görög nyelvű kiadás

2. Historia de Vita a Morte et Iustis Caroli V. Maximi, Imperatoris Rom. etc. nunc recens edita, et varijs illustrata, virtutum fortuneque exemplis, Authore Frid. Staphylo, Augustae Vindelicorum Philippus Ulhardus excudebat. Anno Sal. 1559. Calend. Iunij, in 4°

Sign. 24.O.17*

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1499/1–2.

- (23) **Richardi Dinothi Normanni Constantinatis De bello ciuili Gallico religionis caufa suscepto Libri VI. Basileae ao. 1582. 4°**

Richardi Dinothi Normanni Constantinatis De Bello Civili Gallico Religionis causa suspecto Lib. VI., Basileae Ex officina Petri Pernaie, 1582, in 4°

Sign. BE.3.Q.32 [Eugen von Savoyen herceg könyvtárának jelzete]

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 750.

- (24) **Pomponij Melae De Situ Orbis Libri tres. Andreas Schottus AntuERP. recensuit, et Spicilegio illustrauit. Additae Hermolai Barbari Veneti, et Fredenandi Nonij Pintiani Castigationes. Excud. Plantinus, 4° 1582.**

Laudes illustrissimae Hieronymae Columnae, vario genere carminum a diuersis expressae, opera Adriani Burchij editae, Plantin. 1582. 4°

kolligátum

1. Pomponii Melae De Situ Orbis Libri tres. And. Schottus Antverpianus recensuit, et Spicilegio illustravit. Additae Hermolai Barbari Veneti, et Fredenandi Nonij Pintiani Castigationes. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1582, in 4°

Sign. 47.Jj.81

Pos. a címlapon középtűt *Ex libris Sebastiani Tengenelij I.V.D. Consil. et Bibliothec. Caesar.*

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

2. Laudes Illustrissimae Hieronymae Columnae, Ascanii Columnae et Ianae Aragoniae Filiae, Vario genere carminum a diversis celebratae. Opera Adriani Burchii editae. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1582, in 4°

Sign. 38.E.38

Pos.nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: a kötet nem található a katalógusban

(25) **Vberti Folietae De Linguae latinae usu et Praestantia Libri III. Romae, ao. 1574.**

Michaelis Artsingeri Austriaci Pentapulus Regnorum Mundi, Plantinus, ao. 1579. 4°

kolligátum

1. Vberti Folietae de Linguae Latinae Usu et Praesentia Libri tres. Romae, Apud Iosephum de Angelis. 1574, in 4°

Sign. 73.Y.76

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

2. Michaelis Aitsingeri Austriaci Pentapulus Regnorum Mundi. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1579, in 4°

Sign. 47.Hh.4 és 48.S.22 (nincs különbség a két példány között)

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 370/1–2.

(26) **Liturgiae siue Miſſae. S. Ioan. Chrysostomi, S. Basilij Magni, et Tōn Proëgiasmenōn siue praesantificorum, praesantificatorum, et S. Germani Archiepi. Constantinopolitani Historia Ecclesiastica, et Mystica**

**Theoria rituum S. Liturgiae, Graece oia. Excus. Romae, ao. 1526.
opera Demetrii Ducae Cretensis, 4°**

Hai Theiai Leiturgeiai. Tu Hagiu Iōannu Tu Chrysostomu. Basileiu Tu Megalu. Kai Hē Tōn Proēgiasmenōn. Germanu Archiepiskopu Kōnstantinupōleas, historia Ekklēsiastiku kai mystikē theōria [Divinae Liturgiae Joh. Chrysostomi Basilii magni nec non praesantificatorum. Germani archiepiscopi Constantinopolitani historia ecclesiastica ac mystica contemplatio], Romae, Duca, 1526, in 4°

Sign. 22.F.53

Pos. a címlapon alul *J. Sambucj P Veronae 1560.*; középütt *Ex libris Sebastiani Tegnagel I. V. D. et Bibliothecar. Augustal.*; alul ugyancsak Tegnagel írásával *Excus. Romae ao. 1526. opera Demetrii Ducae Cretensis*; a görög nyomtatott cím felett Tegnagel írásával a latin cím olvasható: *Liturgiae Graecae S. Ioan. Chrysostomi. S. Basilij M. Liturgiae Praesantificatorum, sive anteconsecratorum, Germani Archiepiscopi Constantinopolit. Histor. rituum S. Mißae*

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 739.

(27) S. Ioannis Chrysostomi Liturgia Graecolatina, Excus. Venetijs, per Ioan. Antonium et Fratres de Sabio, ao. 1528.

Georgij Pachymeris Paraphrasis in epistolas S. Dionysij Aeropagitae, Latine versa a Godefrido Tilmanno Carthusiano, una cum Apologético pro operib. S. Dionysij Areopag. Excus. Paris ao. 1539.

Richardi Croci Angli Orationes Ilae, in laudem linguae Graecae, Paris, 1524. 4°

kolligátum

1. Hē Theia Leiturgia Tu Hagiu Iōannu Tu Chrysostomu: Divina Missa Sancti Ioannis Chrysostomi, Venetijs per Ioānem Antonium & Fratres de Sabio sumptu & expensis D. Demetrii Zini Zacynthii: & D. Menandri Nuntii Corcyraei sociis. 1528. Mense Augusti, in 4°

Sign. 22.G.44

Megj. *Ex libris Sebastiani Tegnagel I. V. D. et Caes. Bibliothec.* A hátsó tábla belsejében: *15. A. 64 F M: Singkhmoser zu*

Nyelv: görög nyelvű kiadás

2. Georgij Pachymerae Viri Apprime Eruditi paraphrasis in decem epistolas B. Dionysij Aeropagite edita quidem ab authore ante annos mille ad exhortationem magni Athanasij patriarchae Alexendriini, nunc vero primum latio donata per Godefridum Tilmannum Cartusiae Parisiensis ex professo monachum. Parisiis, Vidua Claudii Cheuallonii, 1538, in 4°

Sign. 4.V.27

Pos. nincs

Megj. latin nyelvű megjegyzések és aláhúzások

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1510/1–2.

3. Orationes Richardi Croci duae, altera a cura, qua utilitatem laudemque Graecae linguae tractat, altera a tempore, qua hortatus est Cantabrigienses, ne desertores essent eiusdem. Lutetiae Parisiorum cura Simonis Colinaei chalcographi sumptibus vero Damiani Ichma, 1520, in 4°

Sign. 4.G.57

Pos. egy 3-as szám a címlapon

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: nincs a katalógusban, valószínűleg nem vették észre a kolligátum harmadik tagját

(28) **Adriani Turnebi Aduersarorum Tomus Primus continens Libros XII. Paris, 1565. 4°**

Adriani Turnebi Regij philosophiae graecae Professoris adversariorum. Tomus primus duodecim libros continens. Parisiis, Ex officina Gabrielis Buonij, in clauso Brunello, 1564, in 4°

Sign. 74.F.16

Pos. a címlap alján *J Sambuci Pannonij*

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 337.

(29) **Turnebi Aduersariorum Tomus secund. 4°**

Adriani Turnebi Aduersariorum, Tomus secundus duodecim libros continens. Parisiis, Ex officina Gabrielis Buonij, 1565, in 4°

Pos. nincs

Sign. 74.F.16 (Vol.2)

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 342.

(30) **Gulielmi Budaei Epistolae Graecae, Par. 1556. Turnebi Aurati, et alior. Doctorum Epitaphia in Franc. Duarenum IC Par. 1559.**

Ludovici Regij Constantini Consolatio. et Catharinam Medicem Reginam, in morte Henrici II. Regis. Ejusd. Variarum Epistolae, Par. 1560. P. Rami Syntaxis Graeca, et Augerij Ferrerij Tolosani Epitaphia quaed. Henr. II. Regis, Iul. Scaligeri, et Mellini Sangelasij, 1559. Par. 4°

kolligátum

1. G. Budaei Graecae Epistolae Ab Ipso Nuper Tvm Locvpletiores, tum emendatiores redditae, Parisiis, Apud Andream Wechelum, 1556, in 4°

Sign. 46.G.18

Pos. nincs

Nyelv: görög nyelvű kiadás

2. Adr. Turnebi, Ioannis Avrati, Et Doctorvm Aliqvot Aliorvm virorum Epitaphia in Fran. Duarenum Iurisconsultum huius memoriae facile principem. Parisiis, apud Federicum Morellum, 1559, in 4°

Sign. 46.G.20

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

3. Ad reginam Catharinam Medicem consolatio in morte Henrici regis ejus mariti... Additus est liber epistolarum ejusdem. Parisiis, Apud Federicum Morellum, 1560, in 4°

Sign. 45.T.33

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

4. P. Rami Liber de Syntaxi Graeca quatenus a Latina differt. Parisiis, Apud Andream Wechelum, 1560, in 4°

Sign. 46.G.21

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

5. Henrici II. Gallorvm Regis Christianiss. Epitaphia. Ivlii Caesaris Scaligeri Fvnvs. Mellini Sangelasii Epicedivm. Autore Auger. Ferrerio Tolos. medico. Parisiis, Apud Federicum Morellum, 1559, in 4°

Sign. 46.G.22

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 760/1–5.

- (31) **Adr. Turnebi Explicat. in Iocos Oceron lib. 2. de Oratore, Par. 1556. Mich. Neandri Synopsis Mensurarum et Ponderum, ex libris And. Duditij⁵³ Raimondi Lortheli Burdigalens. Cicero Graecus et de quieto vitae gne. Orat. Renati Guillonij vindocini Prosodia Graeca, et de generibus carminum Graecor. 4°**

⁵³ A mű nem szerepel Dudith András könyvtárának katalógusában, és nem ismert, hogy mikor került Dudithtól Zsámbokéhoz, l. *Dudith András könyvtára*, kiad. Jankovics József, Monok István, Szeged, Scriptum (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmainak történetéhez, 12/3), 1993.

kolligátum

1. Locus in quo tractantur Ioci Librii de Oratore, Ab Adr. Turnebo explicatus. Parisiis, 1555, Apud Guil. Morelium in Graecis typographum Regium, in 4°

Sign. 71.R.65(7)

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

2. Synopsis Mensurarvm Et Pondervm, Ponderationisque mensurabilium secundum Romanos, Athenienses ...ex praestantissimis authoribus huius generis contracta, opera Michaelis Neandri ex Valle Ioachimica, Anno M D LIII. Accesservnt Etiam, Qvae Apvd Galenum hactenus extabant de ponderum & mensurarum ratione uebementer deprauata, nunc Graece & Latine multo correctiora, Basiliae, ex officina Ioannis Oporini, 1555, in 4°

Sign. 72.H.51

Pos. a címlap alján *Andr. Duditij Sbardellati Pannonij*

Nyelv: latin nyelvű kiadás

3. Raymondi Lortheli Burdegalensis Graecae Lingvae Apud Lutetianos professoris, Cicero Graecvs. Cui Subiicitur ab eodem authore Lutetiae habita Oratio, de quieto vitae genere eligendo, & fallaci philosophia fugienda. Parisiis, Apud Carolum Perier, 1561, in 4°

Sign. 45.F.40

Pos. *Samb. C. 2.*, valamint Zsámboky kezével további bejegyzések a címlapon

Nyelv: latin nyelvű kiadás

4. De Generibus Carminum Graecorum Renato Guillonio Vindocineo Autore. Parisiis, Excudebat Christianus Wechelus, 1548, in 4°

Sign. 45.F.42

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

5. Gnomon, Opus quidem pernecessarium ac perutile, volentibus serio studio rimari arcana Poetarum omnium Gracorum, quantum ad Quantitatem syllabarum et figuras, libertatesque; poematis graeci attinet: Renato Guillonio Vindocineo Autore. Parisiis, Excudebat Christianus Wechelus, 1548, in 4°

Sign. 45.F.41

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 85/1–5.; Zsámboky könyvkatalógusában egy öt műből álló kolligátum szerepel, Tengnagel címleírásából feltehetőleg véletlenül kimaradt az egyik mű (itt most az 5. sorszámmal).

- (32) **Plutarchi Quaestiones Platonicae, cum explicat. Ludou. Nogarolae Comit. 1552.**
Caes. Pet. Mich. Delphini de Proportione Papae ad Concilium Decisio,
Hieron. Albani de potestate Papae et Concilij Libr. Ao. 1544.
Viti Pizae Siculi de diuino et humano intellectu, Tract. 1553. 4° [mel-
 lette ceruzával 47.Ff.36]

kolligátum

1. Platonicae Plvtarchi Cheronei Qvaestiones. Ludovicvs Nogarola Comes Veronensis Vertebat. Venetiis apud Vincentium Valgrisium, 1552, in 4°

Sign. 47.Ff.36

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

2. De Proportione Papae Ad Concilium, Et De Vtroque Eivsdem Principatv, Ad Sanctiss. D. N. Ivlium III. Pon. Max. Caesaris Petrimichaelis Delphini Parmen. certissima, & nouissima Decisio [s.l. sd.], in 4°

Sign. 47.Ff.37

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

3. Clarissimi Comitit et Equitit ac Iurisconsulti celeberrimi D. Io. Hieronymi Albani Bergomatis Liber De potestate Papae & Concilii. Venetiis Apud Io. Griphium. 1544, in 4°

Sign. 47.Ff38.

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

4. Fratris Viti Pizae Clari Montani Siculi in Patavini Gymnasio Divi Antonii Baccalaurei. De Divino, Et Hvmano Intellectv, Et De Hominit Sensv, Experipatheticit Tractatus (etc.), Patavij apud Io. Baptistam Amycum 1553, in 4°

Sign. 47.Ff.39

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1669/1–4.

- (33) [f.62.v.] **Plauti Comoediae XX. ex editione Aldi Manutij, ao. 1522.**

Ex Plauti Comoediit XX, quarum carmina magna ex parte in mensum suum restituta sunt MDXXII, Index verborum, quibus paulo abstrusioribus Plautus utitur, Argumenta singularum comoediarum, Authorit vita, Tralatio [!] dictionum graecarum, Venetiit in aedibus Aldi, et Andreae Asulani soceri, 1522, in 4°

Sign. 22.N.23

Pos. nincs

Megj. vannak bejegyzések, de nem Zsámboky kezétől

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1750

- (34) **Stanislai Grsepsij, Poloni, De Multiplici Siclo et Talento Hebraico. Item de Mensuris Hebraicis tam aridorum quam liquidorum, Antuerp. 1568.**
Vincentij Lupani de Magistratibus et Praefecturis Francorum, Par. 1551.
Poetarum Nobilium Carmina studio Pauli Ubaldini conquista, Mediolani, 1563.
Carmine nouem Illustrium Faeminarum, Sapphus, Myrtidis, Praxillae, Erinnae, Corinnae, Nossidis, Myrus, Telesillae, Anytae, et Lyricorum Alemanis, Ibyci, Stesichori, Anacreontis, Alcaei, Simonidis, Bacchylidis, Elegiae Tyrtaei et Mimnermi, et Bucolica Bionis et Moschi, et aliorum Fragment. Cum notis Fuluij Ursini Romani. Graece Antuerp. excud. Plantin. Ao. 1568. 8°

1. Stanislai Grsepsii De Mvltiplici Siclo Et Talento Hebraico. Item, De Mensvris Hebraicis, Tam aridorum quam liquidorum. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1568, in 8°
 Sign. 44.Mm.183
 Pos. a címlapon *Ex libris Sebastiani Tegnagel I.V.D. Consil. et Biblioth. Caes.*
 Nyelv: latin nyelvű kiadás

2. Commentarii Vincentii Lvpani De Magistratibvs, & Praefecturis Francorum: ad Iacobum Brollatum Archiepiscopum Arelatensem, Parisiis, Apud Gulielmum Nigrum, 1551, in 8°
 Sign. 44.Mm.154
 Pos. nincs
 Nyelv: latin nyelvű kiadás

3. Carmina Poetarvm Nobilivm Io. Pauli Ubaldini Studio conquista, Mediolani, Apud Antonium Antonianum, 1563, in in 8°
 Sign. 44.Mm.184
 Pos. nincs
 Nyelv: latin nyelvű kiadás

4. Carmina novem illustrium feminarum, Sapphus, Erinnae, Myrus, Myrtidis, Corinnae, Telesillae, Praxillae, Nossidis, Anytae. Et lyricorum Alcmanis, Stesichori, Alcaei, Ibyci, Anacreontis, Simonidis, Bacchylidis. Elegiae Tyrtaei et Mimnermi. Bucolica Bionis et Moschi. Latino versu a Laurentio Gambara expressa. Cleanthis, Moschionis, ALiorumque Fragmenta nunc primum edita. Ex bibliotheca Fulvii Ursini Romani, Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1568, in 8°

Sign. 44.Mm.185

Pos. a címlapon *Collegij Soc. Jesu Oenip. 1619.*

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 626/1–4.

(35) S. Macarij Aegyptij Homiliae 50 Graecolatinae, Ioanne Pico Praeside, Excud. Lutetiae, Guliel. Morellus, 1559. 8°

B. Macarii Aegyptij Homiliae quinquaginta. Parisiis, 1559, Apud Guil Morelium, in Graecis typographum Regium, in 8°

Sign. 4.Y.42

Pos. a címlapon *Ex libris Sebastiani Tengenagelij I.V.D. et Bibliothec. Caes.*

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 479.

(36) Diogenis Laertij, De vitis, dogmatis, et apophthegmatis Philosophorum Libri X. Ex emendatione et cum notis Henr. Stephani. Graecolat. Excud. Henr. Stephan. 4° 1570. 8° [ceruzával mellette 74.Z.2]

Diogenis Laertii De vitis, dogmatis et apophthegmatis eorum, qui in philosophia claruerunt, libri X., cum annotationibus Henr. Stephani. Pythagoreorum philosophorum fragmenta, cum latina interpretatione. Anno 1570, Excudebat Henricus Stephanus, in 8°

Sign. 74.Z.2

Pos. a címlap alján *Liber Johannis Cloppenburg*

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1588.

(37) Dioscoridis Libri VIII. Graecolat. Excus. Paris. Ao. 1549. cum notis et correctionibus Msis Sambuci, 8°

Dioscorides libri octo graece et latine. Castigationes in eosdem libros, Parisiis, Impensis viduae Arnoldi Birkmanni, in 8°

Sign. *69.J.140

Pos. a címlapon áthúzva egy possessor bejegyzés, alatta Zsámboky kalligráfikus jegye

Megj. nincs

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 152.

(38) Aphthonij Progymnasmata, Hermogenes, et Longinus Rhetores praesentant. Franc. Porti Cretensis opera illustrati, Graece. Geneuae, ao. 1569. 8°

Aretaei Cappadocis De acutorum ac diuturnorum morborum caußis, et signis libri IV. It. De auctor. ac diuturnor. morbor. curatione Lib. IV. Graece. Paris. Excud. Turnebus, ao. 1554. 8°, uno vol.

kolligátum

1. Aphthonius, Hermogenes et Dionysius Longinus, praestantissimi artis Rhetorices magistri, Francisci Porti, Cretensis opera industriaque illustrati atque expoliti. Genevae, Apud Crispinum, 1569, in 8°

Sign. 46.J.42

Pos. a címlap alján *Joan. Sambuci P.*; középpütt *Ex libris Sebastiani Tengenagel I.V.D. Caes. Consiliar. et Biblioth.*

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

2. Aretaei Cappadocis De acutorum, ac diuturnoru[m] morboru[m] causis & signis, lib. IIII. De acutorum, ac diuturnorum morborum curatione, lib. IIII. Parisiis 1554, Apud Adr. Turnebum typographum Regium, in 8°

Sign. 70.Aa.115

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 956.

(39) Marsilij Ficini Theologi Platonici doctiß. Libri XVIII. De Animorum Immortalitate, excus. Paris. Ao. 1559. in 8°

Theologia Platonica De Immortalitate Animorum duo de viginti libris, Marsilio Ficino Florentino, ...authore comprehensa: ad vetustissimi codicis exemplar summo studio castigata. Parisiis, Apud Aegidium Gorbinum, 1559, in 8°

Sign. 71.K.34

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 954.

(40) [f.63.r.] Nonius Marcellus de Proprietate Sermonum, ope vetustorum Codicum, et Hadriani Iunij industria emendatus et auctus, cum Fulgentij Placiadae Libello de prisco sermone. Excud. Plantinus, ao. 1565. 8°

Nonius Marcellus De Proprietate Sermonum. IAM demum innumeris locis restitutus, multis locupletatus, ope vetustissimorum codicum, et industria Hadriani Iunij Medici. Additus est in calce Fulgentij Placiadae libellus De prisco sermone ab eodem repurgatus. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1565, in 8°

Sign. 73.Y.30

Pos. a címlapon legalul *Joan. Sambuco Hadrian. Juniu* (hiányzik a lap). Középpütt *Ex libris Sebast. Tengenagelij L.V.B. et Bibliothec.*

Megj. Zsámboky megjegyzései és aláhúzásai a műben

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 648. és 725. (két példányban is megvolt neki)

(41) **Appolinarij Laodiceni Metraphrasis Psalmorum, siue Interpretatio versibus Heroicis Graece. Paris. excud. Turnebus, ao. 1552.**

S. Ignatij Martyris et Antiochiae Archiepi. Epistolae Graece et Lat. cum S. Polycarpij Smyrnens. Epla., et S. Martialis eplis. Excud. Paris. Guliel. Morellus, ao. 1558. 8°

1. Apolinarij interpretatio Psalmorum, versibus Heroicis. Ex Bibliotheca Regia. Parisiis 1552 Apud Adr. Turnebum Typographum Regium, in 8°

Sign. 3.J.29

Pos. a címlapon alul *Ex libr. Sambuci*, felette *Ex libris Sebastiani Tengnagelij I.V.D. et Bibliothec. Augustalis*

Nyelv: görög nyelvű kiadás

2. Sancti Martyris Ignatii Antiochiae archiepiscopi, Epistolae. Parisiis, 1558, Apud Guil. Morelium, in Graecis typographum Regium, in 8°

Sign. 3.J.62

Pos. nincs, de egy 2-es szám a jobb felső sarokban Zsámboky kezével

Nyelv: görög nyelvű kiadás

3. Epistolae Ignatii Antiochiae Episcopi. Polycarpi Episcopi Smyrnensis. Martialis Apostoli. Parisiis, 1561, Apud Guil. Morelium, in Graecis typographum Regium, in 8°

Sign. 3.J.63

Pos. nincs, de egy 3-as szám a jobb felső sarokban illetve bejegyzések Zsámbokytól

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 817/1–3.

(42) **Ruffi Ephesij opuscula Graece, De vesicae renumq. morbis, De purgantib. medicamentis, et De partibus corporis humani, et Sorani libel. De vtero et muliebri pudendo, Graece. Paris. Turnebus excud. 1554.**

Dionysij Halycarnaßaei Epla ad Gn. Pompeum, et Comparatio Herodoti cum Thucydide. et epla ad Ammaeum, et Scriptorum Graecor. elogia et Maximi Iuliani Imp. praeceptor. De Oppositionibus insolubilibus libel. Graece. Lutet. Carol. Stephanus 1554.

1. Aretaei Cappadocis medici lib. VIII. Libri VIII. Rvffi Ephesii de hominis partib. li. III. Iunio Pavlo Crasso Patauino interprete. Accessere que Crassus non vertit Aretaei aliquot Capita. Ruffi liber de Vesicae ac renum affectib. Eiusdem de Medicamentis in purgantibus. Adnotationes locorum in quibus ab interprete Graeca discrepant. Parisiis, 1554. Apud Guilielmum Morelium, et Iacobum Puteanum, in 8°

Sign. 68.L.24

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 35 és 129/1 (két példányban volt meg neki, feltehetőleg ez utóbbi kolligátum első tagjáról van szó, de ezt nem írta le részletesen a címben Teng-nagel).

2. Dionysii Halicarnassei responsio ad Gn. Pompeji epistolam, in qua ille de reprehensio ab eo Platonis stylo conquerebatur conquerebatur. Ejusdem ad Ammaeum epistola. Alia praeterea, quae tertia pagina recensentur. Lutetiae, Apud Carolum Stephanum, 1554, in 8°

Sign. 71.L.74 (3)

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 628/1. (egy kolligátum első tagja, külön nincs meg a katalógusban).

(43) **Ex Ctesia, Agatharchide, Memnone excerptae Historiae et Graecae. Appiani Alexandrini Iberica, Item de Gestis Hannibalis, Excud. Stephan. 1557.**

Ek ton Ktesiou, Agatharchidou, Memnonos historikon eklogai. Apianou Iberike kai Annibaikē. Ex Ctesia, Agatharchide, Memnone excerptae historiae. Appiani Iberica. Item, de gestis Annibalis. Ex Officina Henrici Stephani Parisiensis typographi, 1557, in 8°

Sign. 71.K.43 (4)

Pos. nincs

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 129/2. (az előbbi tétel kolligátumbeli folytatásának látszik)

(44) **Theophrasti Eresij varia opuscula Graec. 8°**

Aristotelis et Theophrasti Scripta quaedam, quae vel nunquam antea, vel minus emendata edita fuerunt. Ex Officina Henrici Stephani Parisiensis, 1557, in 8°

Sign. 6.M.14

Pos. nincs

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 129/3. (a 42. tétel kolligátumbeli folytatásának látszik)

(45) **Musaei Poema de Leandro et Herone Graecol. Orphei Argonautica, Hymni, et Lapidibus Lib. Ex editione Aldi, ao. 1517. 8°**

Μουσαιου ποιηματαίον τα καθ' Ἡρώ και Λεανδρον Musaei opusculum de Herone et Leandro. Orphei argonautica. Eiusdem hymni. Orpheus de Lapidibus. Venetiis In Aedibus Aldi Et Andreae Soceri Mense Novembri 1517, in 8°

Sign. 22.S.39 és 22.P.25 (utóbbiban nincs possessor és más bejegyzés)

Pos. a címlapon *EM Bigot*

Megj. sok bejegyzés, de nem Zsámboky kezétől

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1969.

(46) [f.63.v.] **Arriani Nicomediensis Histor. De Expeditione Alexandri M. Libri VIII. Excus. Venetiis, ao. 1535. in 8°. Graece**

Arriani de ascensu Alexandri, Venetiis in aedibus Bartholomaei Zanetti Casterzagensis, aere uero, et diligentia Ioannis Francisci Trincauei, 1535, in 8°

Sign. 52.L.20

Pos. nincs

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: a katalógusban nincs, csak ugyanennek a műnek az 1575-ös bázeli kiadása

(47) **Arriani Commenar. In Epictetum Stoicum Philosophum, Graece, Excus. Venet. ao. 1535. 8°**

Arriani Epictetus, Venetiis in aedibus Bartholomaei Zanetti Casterzagensis, aere vero et diligentia Ioannis Francisci Trincaveli, 1535, in 8°

Sign. 71.K.59

Pos. a címlap tetején *Ex libris Sebast. Tengnagelij I.V.D. Consil. et Bibliothec. Caes.*

Megj. az előzéklapon görög nyelvű bejegyzés Zsámbokytól

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1276.

(48) **Imperatorum et Illustrium Virorum et Faeminarum vultus ex antiquis numismatibus expressi, opera Andreae Fuluij Antiquarij, Excus. Romae apud Iacob. Mazochium, ao. 1517. 8°**

Illustrium Imagines, Impræssum Romæ, apud Iacobum Mazochium Roman[a]e Achademiae Bibliopo., 1517, in 8°

Sign. BE.10.R.23 [Eugen von Savoyen herceg könyvtárának jelzete]

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1275.

(49) **Philostrati Imagines, Heroica, Vitae Sophistarum, Imagines Iunioris Philostrati, Descriptiones Callistrati, oia. Graece. Excud. Venet. Luc. Anton. Iunta, ao. 1535. 8°**

Imagines Philostarti. Eiusdem Heroica. Eiusdem vitae Sophistarum. Imagines Iunioris Philostrati. Descriptiones Callistrati. Venetijs in officina Lucaeantonij Iunte, 1535, in 8°

Sign. 74.Z.13

Pos. a címlapon alul *Joan. Sambuci P.*; felette *Ex libris Sebast. Tengenagelij I.V.D. Consil. et Bibliothec. Caes.*

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 974.

- (50) **B. Theodoreti Episcopi Cyri De Prouidentia Dei Sermones X. editi a Nicolao Maiorano custode Bibliothecae Vaticanae, Graece. Excus. Romae, ao. 1545. in 8°**

Theodoreti Episcopi Cyri de Providentia Sermones X., Romae, 1545, in 8°

Sign. 4.Z.32

Pos. a címlapon *Ex libris Sebast. Tengenagelij I.V.D. Consil. et Bibliothec. Caes.*

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 482.

- (51) **Dionis Chrysostomi Orationes Graecae 8° Excus. Venet. Apud Frideric. Turrisanum 8°**

Dionis Chrysostomi Orationes LXXX. Apposita est in extremo libro varietas lectionum, cum orationum indice, Venetiis, apud Federicum Turrisanum, [s.d.], in 8° Sign. 22.R.20

Pos. a címlapon alul *J Sambucus*; felette *Ex libris Sebast. Tengenagelij I.V.D. Consil. et Bibliothec. Caes.*

Megj. görög nyelvű bejegyzések és aláhúzások Zsámbokytól

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 980.

- (52) **Hadriani Iunij Hornani Medici Animaduersorum Libri VI. Eiusde. Commentar. De Coma, Excus. Basil. Ao. 1556. Iacobi Omphalij De Elocutionis imitatione ac apparatu lib. Colon. 1562. 8°**

kolligátum

1. Hadriani Iunii Hornani Medici Animaduersorum libri sex, omnigenae lectionis thesaurus, in quibus infiniti pene autorum loci corriguntur et declarantur, nunc primum et nati, et in lucem aediti. Eiusdem de coma commentarium quo haud scio an quicquam extet in eo genere vel eruditius vel locupletius... Basileae, 1556, in 8°

Sign. 74.X.138

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

2. De Elocutionis imitatione ac apparatu liber unus, Authore D. Iac. Omphalio, Coloniae, Apud Ioannem Birckmannum, et Wernerum Richwinum, Anno 1562, in 8°

Sign. 74.X.140

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 1016/1–2.

(53) **Apollodori Atheniensis Bibliotheces, siue de Deorum origine libri III., Benedicto Aegio Spoletino Interprete, cum eiusd. Annotationibus, Graecolat. Excus. Romae, ao. 1555.**

De Venerandis Imaginibus Sententiae SS. Patrum, a Sancta et Generali VIIa Synodo approbatae, Graecolat. Excud. Guliel. Morellius, 1562. 8°

kolligátum

1. Apollodori Atheniensis Bibliotheces, sive de Deorum origine, tam graece, quam latine, luculentis pariter, ac doctis annotationibus illustrati, et nunc primum in lucem editi libri tres. Benedicto Aegio Spoletino interprete. Romae, in aedibus Antoni Bladi, Pontif. Max. Excusoris de Campo Florae, 1555, in 8°

Sign. *70.E.28

Pos. a címlapon *Ex libris Sebastiani Tengenageli I.V.D. et Bibliothec. Caesar.*

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

2. Sententiae SS. Patrum de Venerandarum imaginum usu, comprobatae in sancta et generali VII. Synodo, imperatibus Constantino et Irene matre, G.M.T. interprete, Parisiis, 1562, Apud Guil. Morelium, in Graecis typographum Regium, in 8°

Sign. *70.E.29

Pos. nincs

Nyelv: görög–latin nyelvű kiadás

Gulyás: 517/1–2.

(54) [f.64.v.] **Gulielmi Postelli lib. De Magistratibus Atheniensium, excud. Basil. Oporinus, ao. 1543.**

Castilioni Amiralij Franciae et aliorum, Responsio ad falsum indicium Ioan. Poltroti de morte Ducis Guisiani, excus. ao. 1563.

Conradi Heresbachij De Laudibus Graecar. Irarum. Oratio, Ioan. Sturmij de Educatione Principum libel. Rogeri Aschami et Strumij Eplae. duae de Nobilitate Anglicana Argent. 1551.

Ioan. Sturmij Epistolae Clasticae, Argent. 1565.

M. Tul. Ciceronis De Officijs lib. 3. De Senectute, De Amicitia, Paradoxa, et Somnium Scipionis, opera Suffridi Petri Leouardiens. emendat et notis illustrat. Basil. Oporinus, ao. 1568.

C. Valerij Flacci Setini Argonauticor. Libri VIII. a Ludouico Carnone Brugensi emendati, et scholijs expolati, Excud. Plantinus, ao. 1565. 8° uno volum. oia.

kolligátum

1. De magistratibus Atheniensium Liber, Gulielmo Poyeto totius Galliae Cancellario dicatus, ad intelligendam non solum Graecorum, set et Romanorum politiam, ac omnem veterum historiam, lectu utilissimus, Gulielmo Postello Barentonio, Basileae, ex officina Ioannis Oporini, Anno Salutis 1543, Mense Martio, in 8°
Sign. 52.L.27

Pos. címlapon *Ex libris Sebastiani Tengnageli I.V.D. et Bibliothec. Caesar.*

Nyelv: latin nyelvű kiadás

2. Responsio Illustris viri D. Castilionaei Amiralii Franciae, aliorumque, quorum nomina in eo Indicio aedita iactantur, Ad falsum Indicium quod professus esse dicitur quidam Ioannes Poltrotius Dominus Meraei, quum de morte Ducis Guisiani quaestio haberetur. 1563, in 8°

Sign. 52.L.27 (5)

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

3. Clarissimi Viri Conradi Heresbachii Iureconsulti de laudibus Graecarum literarum oratio: olim Friburgi in celeberrimo conventu et Doctorum et Procerum habita. Ioan Sturmii de Educatione Principum: ad illustrem Principem Gulielmum, Ducem Iuliacensium. Rogeri Aschami et Ioannis Sturmij Epistolae duae, de nobilitate Anglicana, Argentorati, Vendelinus Rihelius excudebat, 1551, in 8°

Sign. 45.Y.27

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

4. Ioan. Sturmii Classice epistolae Sive scholae Argentinenses restitutae, Argentorati, excudebat Iosias Rihelius, 1565, in 8°

Sign. 52.L.27(3)

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

5. M. Tullii Ciceronis de Officiis Libri tres, Cato maior, vel de Senectute, ad T. Pomp. Atticum. Laelius, vel de Amicitia, ad eundem Atticum. Paradoxa Stoicorum sex, ad M. Brutum. Somnium Scipionis, ex libro sexto de Repub. Opera Suffridi Petri Leöwardiensis, Basileae, ex officine Oporiniana, 1568, in 8°

Sign. 52.L.27 (2)

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

6. Argonauticon C. Valerii Flacci Setini Balbi Libri VIII. A Ludovico Carrione Brugensi locis prope innumerabilibus emendati. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1565, in 8°

Sign. *35.J.89

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 610/1–6.

(55) **S. Gregorij Nazianzeni Theologi Orationes III. Apologeticus, De Amore erga pauperes, et in Diem Natalem Christi Ies. a Iulio Gabrielio Eugubino Latine redditae. Eiusd. in easd. Scholia, et Emendationes in omnia eius Graece opera. Excud. Plantin. 1573.** [mellette ceruzával: 4.Y.22]

C. Iulij Solini Polyhistor, cum notis M. Anton. Delrionis, Plant. 1572. Ioan. Nemij Orthographiae ratio. ibid. 1572. 8° [mellette ceruzával: 4.Y.22, 4.Y.51, 73.X.22, 73.Y.29*]

kolligátum

1. S. Gregorii Nazianzeni Theologi Orationes tres, Apologeticus, De amore erga Pauperes, et In Natalem diem Saluatoris nostri: A Iulio Gabrielio Eugubino Latine redditae Eiusdem in easdem Scholia, Antverpiae Excudebat Christophorus Plantinus, Prototypographus Regius, 1573, in 8°

Sign. 4.Y.22

Pos. a címlap közepén *Ex libris Sebastiani Tengnagel IVD Caes. Consil. et Bibliothec.*

Nyelv: latin nyelvű kiadás

2. C. Iulii Solini Polyhistor, A Martino Anton. Delrio emendatus, Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini Typographi Regij, 1572, in 8°

Sign. 4.Y.51

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

3. Orthographiae Ratio, Non levibus coniecturis, sed gravissimorum scriptorum auctoritate constas: ...Opera Ioannis Nemii apud Syluamducis Gymnasiarchae. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1572, in 8°

Sign. 73.X.22 és 73.Y.29* (nincs különbség a két példány között)

Pos. nincs

Nyelv: latin nyelvű kiadás

Gulyás: 923/1–3.

(56) **S. Dionysij Areopagitae Opera Omnia, quae extant, Graece. In ead. S. Maximi Scholia. Georgij Pachymerae Paraphrasis. Michael Syngeli Presbyteri Ierosolymit. Encomion in S. Dionysium. Mar-**

tyrium S. Dionysij. Pachymerae Paraphrasis in oia S. Dionys. Opera, Graece oia. Paris. excud. Gulielm. Morellus, ao. 1562. 8° [mellette ceruzával: 4.Mm.104]

Dionysii Aeropagitae opera quae extant. In eadem Maximi Scholia. Georgij Pachymerae Paraphrasis. Michaëlis Syngeli Enconium, Parisiis, 1562. Apud Guil. Morelium, in Graecis typographum Regium, in 8°

Sign. 4.Mm.104

Pos: a címlap közepén *Joann. Sambucj Pan.*, alatta *Ex libris Sebastiani Tengenagelij I.V.D. Caes. Bibliothec. et Consiliar.*, a görög rész kezdőlapján is *Joan. Sambuci P.*

Megj. sok margószéli illetve az előzéklapokon is bejegyzések latinul Zsámboky kezétől

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 647.

Numerus Sambucianorum librorum 47

A katalógusban nem szereplő Zsámboky–Tengnagel kötetek

(57) **Αισχυλου Τραγωδιαi Επτα. Aeschyli tragoediae septem. A Francisco Robortello Vtinensi, in 8°**

Sign. *35.S.95

Pos. a címlapon *Joan. Sambucj Pannonij Romae correctus ... sumptibus meis ... 7 coron. 1556*, korrigálva *1559*, alatta *Ex Libris Sebast. Tengenagelij I. V. D. Consil. et Bibliothec. Cæs.*

Megj. a görög szövegben számos javítás és beírás Zsámbokytól

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 659.

(58) **Erodotu logoi ennea, hoiperepikaluntai Musai. Herodoti Libri Novem, Qvibvs Mysarvm Indita Svnt Nomina. Venetiis, in domo Aldi, 1502, in 2°**

Sign. 22.L.17

Pos. a címlapon *Ex Libris Sebastiani Tengenagelij I. V. D. Cæs. Maiestatis Consil. et Bibliothec. Empt. è Biblioth. Sambuci 2. coron.*

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1305.

(59) **Thucydides Thukydidēs, Venetiis in domo Aldi mense Maio 1502, in 2°**

Sign. 22.L.15

Pos. a címlap közepén *Joannis Sambuci Pannonij Tirnauien. 1551. Lutetiae*; alatta *Ex libris Sebast. Tegnagelij I.V.D. Præf. Senatus Viennens. et Bibliothec. Caesarei. Empt. è Biblioth. Sambuci. A°. 1631.* Ugyancsak Tegnagel írásával feljebb: *Thucydides hic e Bibliotheca Iacobi Tusani Remensis, Viri doctissimi, et Graecae Linguae Profess. celeberrimi, Lutetiae Parisiorum. anno 1547. Thuanus Histor. Libro III.* Lejjebb szintén Tegnageltől: *Eiusd. Tusani habeo Ulpiani comment. Graec. in Demosthenis Orationes*

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1685. és 1686. (két példányban is megvolt neki, egy másik kötet az ÖNB-ben 22.K.35 jelzetű, ebben nincs bejegyzés).

(60) **Ulpiani commentarioli in olynthiacas, philippicas que Demosthenis orationes. E narrationes saneque necessariae in tredecim orationes Demosthenis. Venetiis apud Aldum mense Octob. 1503, in 2°**

Sign. 22.M.36

Pos. a címlapon Tegnagel kezével *E Bibliotheca Iacobi Tusani Remi celebrissimi Linguae Graecae Professor. Paris. vti e Thucydide eiusd. mihi liquet.* Alatta *Sebastianus Tegnagel I.V.D. Caes. Consil. et Bibliothec. e Biblioth. Sambuci emit.*

Megj. Zsámboky görög nyelvű bejegyzései

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1944.

(61) **Demosthenis orationes duæ & sexaginta. Libanii sophistae in eas ipsas orationes argumenta. Vita Demosthenis per Libanium. Eiusdem uita per Plutarchum. Venetiis in aedib. Aldi mense Novem. 1504, in 2°**

Sign. 22.M.37

Pos. az első kötéstábla verzó tetején Zsámboky írásával *iiij Δ† J Sambucus Pannonius Lutetiae 1563.* Alatta Tegnagel csak részben olvasható bejegyzése ... *natis empt. á Sambuco.* A címlapon Tegnagel kezével *E Bibliotheca Strazelij Belgae Lutetiae Florentissimi Professoris olim. vide Miraeum in Elogijs Belgicis et alios. Olim fuit Germani Brixij Anlisdorensis, doctissimi viri vt prima pagina notatur a Strazelio;* lejjebb *Ex libris Sebastiani Tegnagelij I.V.D. Caes. Consil. et Bibliothecar. Emt. e Biblioth. Sambuci.*

Megj. Zsámboky görög és latin nyelvű bejegyzései a műben

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1298.

- (62) **Hermēneia eis ta tessara euangelia (Commentarii in quatuor euangelia), Romae, 1542, in 8°**

Sign. 9.R.8

Pos. címlapon középpütt *Ex libris Sebastiani Tengenelij I.V.D. Caes. Maiestatis Consiliar. et Bibliothecar.*; alul *Ex libris J. Sambucus P.*

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1307.

- (63) **Expositiones Antiquae ac Valde utiles berevitate una cum perspicuitate habentes mirabilem, ex diversis sanctorum patrum commentariis ab Oecumenio et Aretha collectae in hosce novi testamenti tractatus. Oecumenii quidem In Acta Apostolorum. In septem epistolas quae Catholicae dicuntur. In Pauli omnes. Arethae vero In Ioannis Apocalypsin. Veronae, 1532, apud Stephanum et fratres Sabios, in 2°**

Sign. 8.B.4

Pos. a címlapon középpütt *Ex libris Sebastiani Tengenelij I.V. D. Caes. Maiestatis consiliar. ac Bibliothecar.*; lent *Joan. Sambuci P.*

Megj. Zsámboky görög és latin nyelvű bejegyzései a műben

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1523.

- (64) **Iuliu Polideukus Onomastikon. Ivlii Pollvcis Vocabvlarivm. Florentiae apud Bernardum iunatma Mense Novembri. 1520, in 2°**

Sign. 73.P.16

Pos. címlapon középpütt *J. Sambuci Pannonij Tirnauiensis*, lent *Ex libris Sebastiani Tengenelij Belgae I.V.D. Caes. Maiestatis Consiliar. ac Bibliothecar.*

Nyelv: görög nyelvű kiadás

Gulyás: 1641.

VISKOLCZ, NOÉMI

Das Schicksal der Bibliothek des Johannes Zsámboky

Bekannt ist, dass sich ein Teil der Bibliothek des Johannes Zsámboky (Sambucus) heute in der Österreichischen Nationalbibliothek befindet. 1578 hat der ungarische Humanist 530 seiner wertvollen Manuskripte an Kaiser Rudolf II. verkauft. Nach dem Tod Zsámboky's hat der Hofbibliothekar Hugo Blotius die vermeintlich gesamte Bibliothek für die Hofbibliothek erwerben können. Aber eine bisher nicht veröffentlichte Quelle stellt den Verkauf in ein anderes Licht. Blotius-Nachfolger Sebastian Tengenagel hat, wie aus seinem erhaltenenen, eigenhändigen, undatierten Bücherkatalog

hervorgeht – selbst eine Sambucus-Sammlung (Bücher und Handschriften) besessen. Man kann also vermuten, dass die Bibliothek zunächst im Besitz der Zsámboky-Erben verblieben war, und erst später, nach dem Tod der Erben veräußert worden ist. Tegnagel hat hauptsächlich griechische und griechisch-lateinische Editionen gekauft. Die im Katalog befindlichen 56 Bände (97 Titel) wurden zum Teil erfolgreich identifiziert und liefern wichtige Informationen zum Wirken des Philologen Zsámboky.

Keywords: 16–17. centuries, history of civilisation, Library History, Johannes Zsámboky, Sebastian Tegnagel, Library Catalog, Zsámboky-Hereditary

PÁLFY ESZTER

**Gyöngyösi István és Tétsi N. Zakariás
– a *Murányi Vénus* 1702-es kiadásáról**

Gyöngyösi István költészetének megítélésében az eltelt századok során jelentős változások történtek. Műveinek kortárs, majd 18. századi töretlen népszerűsége után a 19. századi recepciót Kazinczy Ferenc elmarasztaló ítélete határozta meg. Az időközben más szempontokat előtérbe helyező irodalmi ízlés miatt a Gyöngyösi-életmű jelentősége csökkent. Gyöngyösi irodalomtörténeti megítélésében csak az 1980-as években jött el az a fordulat, amely a szövegek korhoz kötöttségét hangsúlyozta: Kibédi Varga Áron nagyhatású Gyöngyösi-tanulmányában¹ válik először központi jelentőségű gondolattá, hogy a költőt nem a későbbi korok irodalmi elvárásai, hanem saját korának retorikai-poétikai elvei alapján érdemes mérlegre tennünk. A Gyöngyösi-kutatás többé-kevésbé azóta is ezt az elvet követi, újabb és újabb adalékokkal egészítve ki a Gyöngyösi retorikai-poétikai ismereteiről tudottakat.²

Pontosabb képet kaphatunk a Gyöngyösi-költészetéről, ha a szövegeket nemcsak retorikai-poétikai kontextusukba helyezzük vissza, hanem az egyes művek kiadástörténetét is nyomon követjük. A fent ismertetett recepciótörténet tudatosan elnagyolt: jelen dolgozat nem a művekről alkotott esztétikai és ízlésítéletek kánonképző szerepére koncentrálna, hanem a szövegahagyományozódást középpontba állítva tekint a recepcióra.

E szempont mentén a *Márssal társolkodó Murányi Vénus* 1702-es, kolozsvári kiadását vizsgáljuk. A szövegváltozat kapcsán felmerülő kérdésekhez először a recepciótörténet felől közelítünk, majd (ezzel összefüggésben) a kiadványt korabeli környezetében helyezzük el.

¹ KIBÉDI VARGA ÁRON, *Retorika, poétika, műfajok, Gyöngyösi István költői világa = Irodalomtörténet*, 1983, 545–591.

² A KIBÉDI VARGA-tanulmány fordulópontjellegeré Jankovics József nyomán utalok. Legfrissebben az ő munkáiból követhető nyomon a Gyöngyösi-recepciótörténet: részletes összefoglalót találhatunk például *A szerelem költői* című tanulmánykötetben. A kötet többi Gyöngyösi-tanulmánya a költő retorikai-poétikai ismereteihez szolgáltat adalékot. *A szerelem költői*, Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján, Sárospatak, 2004. május 26–29., szerk. Szentmártoni Szabó Géza, Bp., Universitas, 2007. http://www.iti.mta.hu/Spatak-2004/A_szerelem_koltoi.pdf (2015. december 15.)

A Márssal társolkodó Murányi Vénus és a 18. századi kiadáspolitika

A *Márssal társolkodó Murányi Vénus* Kassán jelent meg először nyomtatásban 1664-ben. Fennmaradt kézirat híján a szakirodalom ezt tekinti a hiteles Gyöngyösi-szövegnek. Ezt a mű 1702-es kolozsvári kiadása követte, amely nagymértékben eltért az 1664-es szövegtől, s amely döntő jelentőségűvé vált a Gyöngyösi-recepció történetében. Címlapján a következőt olvashatjuk: „mostan pedig újjabb meg-jobbításával a’ verseknek ki-botsáttatott.” A „megjobbítás” jelentős változtatásokat jelent: számos strófa kimaradt (főként mitológiai analógiák, részletező leírások), más, az eredetiben nem szereplő strófák viszont helyet kaptak a szövegben. A mindkét változatban egyaránt megtalálható versszakok is alakultak: az 1702-es kiadás jó néhány retorikai alakzattal egyszerűbb, és sajtó alá rendezője szemmel láthatóan nincs birtokában a Gyöngyösi által követett költői hagyománynak.³

A 18. és 19. század *Murányi Vénus*-kiadásai mind ezt a szöveget veszik alapul, s nem nyúltak vissza az 1664-es első változathoz. Nemcsak a 18. századi utánnomások,⁴ hanem az olyan kanonikus értékkel bíró rendezett kiadások is, mint Dugonics Andrásé 1796-ból vagy Toldy Ferencé 1864-ből az 1702-es szövegváltozathoz kiindulva készültek el.

Demeter Zsuzsa kötete a 18. század végének Gyöngyösi-képét állítja középpontba.⁵ Azt vizsgálja, milyen kiadáspolitikai elvek állhatnak a különböző korokban keletkezett Gyöngyösi-kiadások mögött, s ezek miként jelzik a kánon változásait.⁶ A 18. századi megjelenéseket tanulmányozva kétféle kiadáspolitikát különít el: egyrészt a korabeli nyomdászok olvasói népszerűsége alapozó gyakorlatát, másrészt a század végének már a felvilágosodás irodalomszemlélete jegyében szerveződő kiadási törekvéseit. Az előbbi típusú kiadáspolitika Demeter jellemzésében nagy mennyiségű romlott szövegű kiadáshoz vezet, amelyeknél nem jelenik meg célként a szerzőség tisztázása vagy a szövegek rekonstrukciója. Meglátása szerint ezzel ellentétben a századvégi kiadási törekvésekben viszont fontos szemponttá válik a szerzői életmű kijelölése, valamint az eredeti kiadások alapján történő szövegközlés.⁷

Demeter általánosságban megfogalmazott kiadáspolitikai elkülönítését a *Murányi Vénus* 18. századi továbbélésén vizsgálva megállapítható, hogy e mű esetében is a 18. század végén merül fel először az első, eredeti változathoz való

³ Készülő doktori disszertációm egyik fejezetében részletesen összehasonlítom a két szövegváltozatot.

⁴ A Nyerges Judit által összeállított Gyöngyösi-bibliográfia tíz *Murányi Vénus*-kiadást tart számon a 18. századból. A bibliográfia elérhető itt: <http://mek.niif.hu/03800/03890/03890.htm> (2015. december 15.).

⁵ DEMETER Zsuzsa, *Költői tradíció és könyvkiadás, Gyöngyösi István példája*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 282).

⁶ *Uo.*, 23.

⁷ *Uo.*, 23.

visszatérés igénye, a választóvonal pedig valóban érzékelhető a 18. század során készült nagyszámú kiadás és a 18. század legvégén, 1796-ban kiadott Dugonics András-féle változat között.

A 18. század végi irodalomtudósok találkoztak tehát elsőként a szövegkiadás problémáival a *Murányi Vénus* kapcsán is – legfőképp azzal, hogy az 1702-es szövegváltozat lényegesen eltért az 1664-estől. Megjelent a kétkedés az 1702-es kiadás „meg-jobbításával” kapcsolatban, s ettől kezdve bélyegzik rontottnak a kiadást. A negatív ítéletet kiváltó eltérés kétségtelen, fontos látnunk azonban a különbséget a 17–18. század fordulójának és a 18. század végének kiadási módszerei, elvei között.

A 17–18. század fordulóján születő kiadások jellemző gyakorlata, hogy a kiadó – a szerzőt még nem kitüntetett helyen kezelve – szabadon belenyúlhat egy-egy kéziratba, módosíthat a szövegen. Gyöngyösi maga is buzdít hasonlóra a *Porábúl megéledett Főnix* utószavában: „Mindazonáltal, akik azokhoz többet értenek nálomnál, azok censurája alá örömet bocsátom azokat, és amit correctióra valót találnak azokban, aminthogy találnak is, annak megigazításátul nem fogom meg kezeket, sőt kedvesen veszem azt tőlök // mind a magam, mind azok részérül, akik a magyar versek olvasásában gyönyörködven, ezt az én munkácskámát nem restellik szemek eleiben venni, akik legyenek ezekkel jó egészségben és éljenek sokáig.”⁸ Noha az ilyen jellegű szerzői szerénykedés kötelező toposznak tartható, topikus voltaival együtt is rávilágít a szövegek korabeli kezelésének jellegére.

Hasonlóan vélekedik Gyöngyösi szövegeiről Gyenis Vilmos is. Kiemeli, hogy Gyöngyösi korában a szövegek változtatására és alakítására még jóval több a lehetőség. Véleményét a kéziratosság dominanciájára és a korabeli olvasói elvárásokra alapozza.⁹

Ettől a gyakorlattól a 18. század végének kiadáspolitikája jelentősen eltér. Ekkor már ténylegesen beszélhetünk szűkebb értelemben vett kiadáspolitikáról, előzetes koncepcióról, célokról. A 18. század végén „Gyöngyösi műveinek kiadása [...] már alárendelődik a szerzői életműnek – célja nemcsak a szerzői biográfia megalkotása, hanem a minél alaposabb és minél teljesebb életműkiadás”.¹⁰

⁸ GYÖNGYÖSI István, *Porábúl megéledett Főnix avagy Kemény János emlékezete*, szövegmond. és jegyz. Jankovics József, Nyerges Judit, utószó Jankovics József, Bp., Balassi Kiadó (Régi Magyar Könyvtár, Források 10), 200.

⁹ GYENIS Vilmos, *Gyöngyösi: a korigények és a közízlés = Irodalomtörténet*, 1980, 105–134, 113–114. http://epa.oszk.hu/02500/02518/00221/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1980_01_105-134.pdf (2015. december 15.) – „Életében művei túlnyomórészt csak kézirat formában terjedtek. A kéziratból olvasók és a másolatok olvasói más igénnyel fordultak a műhöz, mint a nyomtatott irodalom részesei, s Gyöngyösinek magának is számítani kellett erre. [...] Emitt még a változtatásnak és alakításnak nagyobb lehetőségei voltak adottak, s mint maga is tapasztalhatta, a kortársak éltek is e lehetőségekkel.”

¹⁰ DEMETER 2014, i. m. 24.

Egy Gyöngyösi-kiadás tervei a 18. század végén

Ráday Gedeon 1787-ben egy kritikai kiadást tervezett Gyöngyösi műveiből, a nyomdával való egyeztetést Szerencsi Nagy Istvánra bízta. Szerencsi kéri is Rádayt, hogy küldje el „a jó originalis editiókat és az ezek eleibe teendő praefatiót.”¹¹ Ráday vállalkozásával párhuzamosan Kovásznai Sándor marosvásárhelyi professzor is dolgozott egy Gyöngyösi-kiadáson, azonban sem Ráday, sem Kovásznai nem tudta véghezvinni a tervet, 1792-ben mindketten meghaltak.

Ráday halála után Fűskúti Landerer Mihály könyvkiadó Dugonics Andrásrt kérte fel. Dugonics előszavában rögzíti, hogy munkájában hibajavító és tisztázó szándék vezérli: meg szeretné tisztítani a Gyöngyösi-szöveget mindazoktól a hibáktól, amelyek a 18. századi kiadásokkal kerültek bele. Hiába azonban a nemes szándék, Dugonicsnak nem sikerült megszereznie a *Murányi Vénus* első kiadását. Jobb híján az 1767-es és 1775-ös kiadásokból dolgozott, s megjegyzi a *Murányi Vénus* 1775-ös kiadásáról, hogy „noha ugyan temérdek hibákkal tele van, de mindazokat ki-pótollya VESELÉNYI Ferencznek azon képe, melly a könyv eleibe függesztett”. Dugonics – mint látjuk – szeretné kárpótolni olvasóit, az eredeti Gyöngyösi-szöveg helyett egy Wesselényi-portré azonban sovány vigasz marad.

A 18. század végi törekvésekben mindenesetre észrevehető, hogy Gyöngyösi mint szerző felértékelődött. A korábbi, 18. századi kiadásokkal ellentétben itt nem az önmagában vett és népszerű történet, hanem a szerzői névhez rendelhető szöveg válik központi szerepűvé. Az „originalis editió” megszerzése csak egy szerzőközponitú irodalom-felfogás jegyében tűzhető ki célul.

Az 1702-es kiadás megítélése

A 18. század végén induló Gyöngyösi-recepció hangsúlyos eleme a véleményformálás az 1702-es kiadásról. Ekkor fogalmazódott meg az a vélemény a kiadásról, amely többé-kevésbé azóta is tartja magát. Verseghy Ferenc 1793-ban a következőket írta: „A kolosvári herelő, a ki Murányi Vénust 1702. esztendőben kiadta, s a kit azután a többi nyomtatók is követtek, – halhatatlan Gyöngyösinek szép gondolattját fogytig megrontotta”. Majd így folytatja: „Valahány szó, melly a kolosvári kiadónak agyvelejéből származik, annyi szentségtörés, annyi méreg-forrasztó kábaság.”¹²

¹¹ Szerencsi Nagy István levele Báró Ráday Gedeonhoz, közread. Kis Áron = *Figyelő*, Bp. 1876, 1, 182–184.

¹² VERSEGHY Ferenc, *Mi a poézis? és ki az igaz Poéta?* Buda, 1793. https://books.google.hu/books?id=srJeAAAACAAJ&pg=RA1-PR9&lpg=RA1-PR9&dq=verseghy+ferenc+mi+a+po%C3%A9zis+%C3%A9s+ki+az+igazi+po%C3%A9ta?&source=bl&ots=3Exwc88Mv-F&sig=uoL8mnMPVc6pMputK51pGAqBQCU&hl=hu&sa=X&ei=ILMaVe-3H8T_UrX1g8gD&ved=0CC8Q6AEwAw#v=onepage&q=verseghy%20ferenc%20mi%20a%20po%C3%A9zis%20%C3%A9s%20ki%20az%20igazi%20po%C3%A9ta%3F&f=false (2015. december 15.)

Célszerű körüljárni, milyen irodalom-felfogás húzódik meg a fenti gondolatok mögött. Verseghy a kiadás kapcsán konkrét személyt hibáztat: sérelmezi, hogy egy dilettáns elrontotta az alapvetően szép gondolatú és halhatatlan Gyöngyösit. Szembetűnő, hogy ez a megközelítés nem tartja szem előtt a kiadás keletkezésének, a 17–18. század fordulójának szövegkiadói gyakorlatát: Verseghy nem a régiség eltérő kiadási módszerének példajaként értékeli a szöveget, hanem saját korából indul ki. Ez a kor a szerző személyét egyre kiemeltebb helyen kezeli – Verseghy tehát ebből a nézőpontból ítéli meg az 1702-es kiadást is.

Az irodalmi gondolkodásban bekövetkező változások, vagyis a szerző megnövekedett szerepe közrejátszik abban, hogy Gyöngyösi elkezd kultikus figurává válni. E rajongó magatartásra számtalan példa idézhető a 18. század végéről. Verseghy a „halhatatlan Gyöngyösi”-ről beszél, Kovásznai Gyöngyösi „drága gyöngy verseit”, valamint „drágalátos és bölcs munkái”-t emlegeti. Gvadányi József véleménye szerint „nála nagyobb poétát magyar anya még nem szült.”¹³ Gyöngyösi személyét tehát magas polcra helyezte az irodalmi közbeszéd, ebből a pozícióból pedig nem nehéz az 1702-es kiadást Gyöngyösi elleni támadásnak vélni – s kárhoztatni a támadót.

A 19. században Gyöngyösi kissé kikerült az irodalmi vizsgálódás homlokteréből: ahogyan Demeter Zsuzsa írja, a 18. század legnépszerűbb költőjének hanyatlása az első rendszerezett kiadással kezdődött.¹⁴ A 19. század tulajdonképpen megelégszik a Dugonics-féle kiadás örökségével, az egyetlen említésre méltó közlés Toldy Ferencé, aki szintén a Dugonics-féle változatot veszi alapul, s nem kutatja fel az 1664-es szöveget.

A 20. század elején Badics Ferenc nevéhez köthető a Gyöngyösi-recepció nagy fordulata, aki az eredeti szöveg kritikai kiadását készítette el. Badics Verseghyhez hasonlóan gondolkozott: megsemmisítő véleménnyel van az „1702-i hamisított kolozsvári kiadás”-ról, vagyis „a romlott, és nem az egyedül hiteles eredeti szöveg”¹⁵-ről. Többször is hangsúlyozza: „ez, a kétszáz éven át (1702–1904) utána nyomtatott többi kiadással együtt, mind hamisítvány”.¹⁶ Badics, noha tulajdonképpen tisztában van a korábbi korszak eltérő szövegkiadási gyakorlatával, mégis mintha Verseghyhez hasonlóan járna el, s későbbi korok irodalmi elveit kérné számon a kiadáson: „Akkoriban a kritikai érzék oly kevés, a kiadás és az önkényes átdolgozás tekintetében pedig a szabadság még jóval később is oly nagy volt, hogy mindenki büntetlenül tehetett rá kezét a mások szellemi termékeire.”¹⁷ – írja a kritikai kiadás kísérőtanulmányában.

Badics érdeme vitathatatlan a Gyöngyösi-filológiában: a 20. század második felének recepciója nagyrészt az ő Gyöngyösi-tanulmányait tartja kiindulási alap-

¹³ Idézi BADICS *Murányi Vénus*-kiadásának kísérőtanulmányában: GYÖNGYÖSI István, *Márssal társolkodó Murányi Venus*, kiad. és bev. BADICS Ferenc, Bp., 1909, XXXVIII.

¹⁴ DEMETER 2014, i. m. 22.

¹⁵ BADICS 1909, i. m. LIV.

¹⁶ *Uo.*, LI.

¹⁷ *Uo.*, XXXV.

nak. Ez viszont azt is jelenti, hogy az 1702-es kiadás tekintetében a szakirodalom legújabbban is Badics retorikájára épít, amely szerint a *Murányi Vénus* méltatlan hamisítás áldozata lett.

A *Murányi Vénust* legutóbb Jankovics József adta ki 1998-ban. Kísérőtanulmányában Jankovics egyetértőleg idézi Badicsot: a kiadó személyéről mint „sajtó alá hamisító”-ról beszél, a kiadást pedig „filológiai büntett”-nek nevezi, amelynek elkövetőjeként Tsétsi Zachariást nevezi meg.¹⁸ Badics és Jankovics nyomán Demeter Zsuzsa szintén mint „a hamisítót” tárgyalja az immár névvel is rendelkező 1702-es kiadót. Látnunk kell azonban, hogy az 1702-es kiadás büntényként és csalásként való értékelése nem a kiadás keletkezési korának elvei szerinti véleményformálás, hanem az irodalmi gondolkodást a 18. század végétől meghatározó szerzőközpontúság felőli ítélet.

T(s)étsi Zakariás a Gyöngyösi-kutatásban

Jankovics és Demeter tehát Tsétsi Zakariást tartja az 1702-es *Murányi Vénus*-kiadás „megjobbítója”-nak – a *Régi Magyar Nyomtatványok* 2012-ben megjelent kötete tőlük átvéve említi „Csécsi Zakariást” mint átdolgozót.¹⁹ A néven kívül azonban más információt sem Jankovics, sem Demeter nem közöl. Joggal merülhet fel a kérdés, mit tudhatunk Tsétsi (mint látni fogjuk, helyesen Tétsi) Zakariásról?

Az 1702-es kiadás név nélkül jelenik meg, a *Murányi Vénus* szövegét azonban egy Gyöngyösi érdemeit magasztaló vers előzi meg. A hét strófából álló költemény a következő címet viseli: „Tisztelem Én is Tudományának Szépségét Jelentő s Nagy Zengéssel a' Castalus Hegyéről Alá Repült Irását, Álmélkodván Szépségén Gyöngyösi István Magyar Verseinek.” Amint arra már Kovásznai Sándor felhívta a figyelmet, a cím kezdőbetűiből egy név olvasható ki. Kovásznai egy Rádaynak címzett levélben így ír: „Azt már könnyen el-hiszem és meg-engedem hogy a' Murányi Vénus' eleibe irt hét strófa Tétsi Zachariásé, mellyeknek titulusában a' szóknak első betűiben az a' Név vagyon belé tsinálva.” Kiegészítésképp pedig egy másik levélhelyen: „[...] meg-lehet hogy mikor a' Murányi Venus először ki-nyomtatattott, akkor irta Tétsi az eleibe ezen *applausust*.”²⁰

Kovácsznai itt nem utal arra, hogy maga a kiadás is Tétsi Zakariás nevéhez köthetik, csupán azt jegyzi meg, hogy az említett Gyöngyösit dicsőítő versnek ő a szerzője. Később Badics az 1909-es kritikai kiadás kísérőtanulmányában is hivatkozik erre a Kovásznai-szöveghelyre: „A kezdő-betűkből, mint már Kovásznai S.

¹⁸ GYÖNGYÖSI István, *Márssal társolkodó Murányi Vénus*, szöveggond. és jegyz. Jankovics József, Nyerges Judit, utószó Jankovics József, Bp., Balassi Kiadó, 1998 (Régi Magyar Könyvtár, Források 8), 192. <http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/venus/venus.html> (2015. december 15.)

¹⁹ *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1656–1670* (4. kötet), szerk. P. Vásárhelyi Judit, Bp., Akadémiai, 2012, 506. <http://mek.oszk.hu/11900/11979/11979.pdf> (2015. december 15.)

²⁰ Kovásznai Sándor leveleit Demeter Zsuzsa közli 2011-es disszertációjának mellékletében, a szöveghelyeket innen idézem.

(1790) észrevette (Figyelő, 1876, 373, 1.): »Tétsi Zakariás neve tűnik ki, ő tehát a vers szerzője (s talán a kiadása is)«; de verse miatt joggal mondja őt Kovásznai »igen sületlen elméjű ember«-nek.²¹ Badics 1909-ben tehát csak feltételesen állítja, hogy az említett vers címének kezdőbetűiből kibontakozó Tétsi Zakariás az átdolgozó és kiadó. 1939-es Gyöngyösi-monográfiájában Badics azonban már bizonyossággá teszi a „talán”-t: „Az 1702-iki »csapni való kiadásnak« (Ráday szavai) eszközlője Tétsi Zakariás (mint ez a Gyöngyösit magasztaló verseinek kezdőbetűiből kitűnik)»²² – írja. Nézzük, mi változtathatta álláspontját bizonyossággá.

1914-es tanulmányában²³ Badics azt tűzi ki célul, hogy bizonyítsa: az 1702-es kiadás semmiképp sem eredhet Gyöngyösitől. (Gyöngyösi 1702-ben még él, tehát joggal feltételezhetnénk ennek ellenkezőjét is.) Ha ekkoriban Badics tudta volna bizonyosan, s nem csak „talán”, hogy Tétsi Zakariás műve a kiadás, nyilvánvalóan nem szentel egy egész tanulmányt annak, hogy kifejtse, nem Gyöngyösi áll a szöveg átdolgozása mögött. Badics véleményének változása valószínűleg egy időközben publikált Ráday-szövegnek tudható be: Ráday *Gyöngyösi munkáinak Chronologica rendi* cím alatt veszi sorra Gyöngyösi műveit, s beszámol mindarról, amit az egyes kiadásokról tud. Ez a Gyöngyösi-kronológia azonban csak 1938-ban jelenik meg.²⁴ Badics valószínűleg kéziratban sem ismerte korábban, mert 1909-es és 1914-es tanulmányaiban nem hivatkozik rá. Az 1939-es monográfia azonban már tud a Ráday-féle összegzésről. Ezt írja Ráday a *Murányi Vénus* kapcsán:

„Muranyi Venus Első Editioja jött ki, Kassan 1664-ben [...] Ezen Editio van dedicalva Palatinus Groff Vesselenyi Ferentznek és Gr Szétsi Anna Marianak, és circiter 400 rendel vagyis 50 Strophával több van benne, mint az Ujabb Editiókba. Ez úgy láttszik hogy első Munkája néki, leggalabb azok kozt az kiket ki nyomtattatott. Ugyan Annak Második jó Editioja jött 1702-ben ki [...] Kolosvart. Még ezen Editio (jött) életében nyomtattatott ki, és Tétsi Zacharias a Dedalus Autora applaudált néki: Ebbül ki hagyta azokat a verseket, amelyekkel az első Editio bővebb, nemellyet pedig önként változtatott es edgyetlen egy Strophat Szurt bele melly az első Editioba nints.»²⁵

A megfogalmazásból valószínűnek tűnik, hogy a „Tétsi Zakariás applaudált néki” rész kettőspontja után a szöveg egyes szám harmadik személyben Tétsire utal,

²¹ BADICS 1909, i. m. XXXI.

²² BADICS Ferenc, *Gyöngyösi István élete és költészete*, Bp., 1939 (A Vármegyei Tisztviselők Irodalmi és Művészeti Gyöngyösi István Társaságának kiadványai, 11.), 202.

²³ *Gyöngyösi István összes költeményei*, kiad. és bev. Badics Ferenc, 1–4, Bp., 1914–1937, (RMKT).

²⁴ Id. GRÓF RÁDAY Gedeon, *Gyöngyösi munkáinak Chronologica rendi = Gyöngyösi-almanach*, Bp., Gyöngyösi István Társaság, 1938 (A Vármegyei Tisztviselők Irodalmi és Művészeti Gyöngyösi István Társaságának kiadványa, 3), 137–140.

²⁵ *Uo.*, 137.

s nem magára Gyöngyösire. Ráday fogalmazza meg tehát először azt a véleményt, amely szerint mind a magasztaló vers, mind pedig a kiadás Tétsi Zakariás műve.

Többet is megtudhatunk Tétsi Zakariásról, ha Ráday és Kovásznai levelezését vizsgáljuk: a 18. század végének két nagy Gyöngyösi-pártfogója még úgy beszél Tétsiről, mintha ténylegesen be tudná azonosítani személyét. Nagy hiány, hogy Ráday levelei nem maradtak fenn – már Badics leírja ezt, s a Gyöngyösi-kutatás azóta sem bukkant nyomukra. Demeter Zsuzsa is csak a Kovásznai által írott leveleket közli disszertációja függelékében. A Ráday-levelek esetében tehát csak tartalom-rekonstruálással lehet próbálkozni – ezt mind Badics, mint Demeter részletesen megteszi. Mi itt csak a Tétsi Zakariást érintő részekre szorítkozunk.

Kovásznai és Ráday levelezésében kiemelt helyet kap a szerzőség kérdése, többek között Tétsi Zakariással összefüggésben is. A *Cuma városában építettet Daedalus temploma* című munka szerzősége vita tárgyát képezi kettejük között. Míg Kovásznai biztos abban, hogy Gyöngyösi műve, Ráday Tétsi Zakariásnak tulajdonítja. A legevidensebb bizonyítékot erre nem is Kovásznai levelei, hanem Ráday saját szavai szolgáltatják az 1938-ban közölt kronológiában: „Nemelylyek, az Úgy neveztetett Dedalus Templomatis az Gyöngyösienek tartják. De az Tétsi Zachariasse.”²⁶ – írja. Fontos forrásnak bizonyulnak továbbá Zilai Sámuel Rádaynak írott levelei: Ráday Zilaival is tárgyalja a Gyöngyösi-kérdéseket. (A Ráday-levelek valószínűleg itt sem maradtak fenn.) Rádayval ellentétben és Kovásznaival egyetértésben Zilai szintén Gyöngyösit tartja a *Daedalus temploma* szerzőjének: „Obiter méltóztatott Ngod említeni Levelében, hogy a Daedalus auctora Tétsi Zakhariás volna. Méltóztatassék Ngod vélünk közleni honnan vészen ezen értelemre argumentumot: mert mi ezt Gyöngyösienek tulajdonítjuk.”²⁷

Noha tehát Kovásznai leveleiből Tétsi Zakariás neve a *Daedalus templomának* szerzőjeként nem kerül elő, a Ráday-kronológiából és Zilai leveléből tudhatjuk, hogy Ráday neki tulajdonítja. Kovásznai pedig, mint már jeleztük, cáfolja ezt: „Akarnám ha Nagyságoddal egy értelemben lehetnék a 'Daedalus Temploma' írója iránt-is, de én az iránt-is meg-maradok elébbi értelmében és azt hiszem álhatatosan, hogy azt Gyöngyösi írta.”

Elképzelhető, hogy Ráday Kovásznaival folytatott vitájának végén már hajlott Kovásznai álláspontjára, mert Kovásznai így ír utoljára a kérdésről: „Addig hányjuk-vetjük a Dedalus templomát, hogy talán utoljára közelébb jutunk hozzá.” Badics ebből arra következtet, hogy Rádayra hatottak Kovásznai érvei. Azt azonban nem tudjuk, sikerült-e a teljes meggyőzés, mert a levelezés megszakadt.²⁸

Kovásznai a levelezésben máshol is említi Tétsit. Egy helyen arról számol

²⁶ *Uo.*, 140.

²⁷ LADÁNYI Sándor, *Zrínyi Török áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadás-történeti problémáihoz, Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz (1787–1792) = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1975, 482–498, itt: 493. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00294/pdf/itk_EPA00001_1975_04_482-498.pdf

²⁸ BADICS Ferenc, *Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei*, Budapest, 1912, (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből, XXII), 84.

be Rádaynak, hogy nemcsak a *Murányi Vénus*-kiadásban szereplő Gyöngyösi-dicsérő strófákat szerezte ő, hanem más Gyöngyösi-művekhez is írt verseket, bár azokat latin nyelven: „Vagynak a’ Phoenix előtt-is valami Deák versek, mellyeknek kezdeti ez: *Virgilius vates Romanae gloria gentis, Hungaricae nostrae gloria Ing. manes* cet. Ezeket könnyen elhiszem hogy Tétsi Zachariáséi. Ugy a’ mellyek a’ *Daedalus Templomának* végiben találtnak és így kezdetnek: *Illa relicta Ariadna feris, nunc improbe Theseu* cet.”

Ráday és Kovásznai tehát még ismerte Tétsi Zakariás nevét. A 19. század során maguk a Gyöngyösi-művek is háttérbe szorultak, Tétsi alakja pedig végképp érdektelenné tartható. Badics átvette ugyan a nevet Kovásznaitól, referencialitása azonban már aligha lehetett számára. Bizonytalan Tétsi Zakariás kilétét illetően az 1939-es Badics-monográfia szerkesztője is a *Daedalus templomáról* írva: „Id. Ráday Gedeon Tétsi Zakariásnak (?) tulajdonítja, alább nevezett kritikai jegyzeteiben. (A szerk. megjegyzése)”²⁹

Tétsi következő megjelenése Ladányi Sándor 1975-es közléséhez köthető.³⁰ Ladányi a Zilai-levelek Tétsi Zakariásáról lábjegyzetben csak ennyit szerepeltet: „Tétsi Zakariás előttünk ismeretlen személy.” Ezt követően pedig Jankovics Józsefnél kerül elő újra, aki Rádaytól, Kovásznaitól és Badicstól ismeri a nevet. Jankovicsnál, s az 1702-es kiadást Jankovics alapján tárgyaló Demeternél azonban nem Tétsi, hanem Tsétsi Zakariásként szerepel a név.

Tétsi Zakariásról az eddigiek alapján tehát annyi tudható, hogy közepes tehetségű magyarul és latinul is verselő költő, aki nagy tisztelője a Gyöngyösi-életműnek – olyannyira, hogy minden bizonnyal ő rendezte sajtó alá a *Murányi Vénust* 1702-ben Kolozsváron.

Tétsi N. Zakariás a 17–18. század fordulójának Erdélyében

Tétsi Zakariásról azonban a Gyöngyösi-kutatástól függetlenül is beszélhetünk. Wix Györgyné és P. Vásárhelyi Judit 2007-ben kiadott *Régi magyarországi szerzők* kötete tárgyal egy bizonyos Tétsi N. Zakariást: tanuló mivoltát kérdőjellel említi, s két, a kolozsvári református kollégiumhoz köthető alkalmi vers szerzőjeként tartja számon 1698-ból és 1702-ből.³¹ A lexikon forrásként egy 1898-as Dézsi Lajos-cikket jelöl meg,³² amely a Szabó Károly által összeállított *Régi magyar könyvtár* második kötetéhez közli adalékul nyolc egyleveles nyomtatvány

²⁹ BADICS 1912, i. m. 126.

³⁰ LADÁNYI 1975, i. m.

³¹ WIX Györgyné, *Régi magyarországi szerzők I. A kezdetektől 1700-ig*, szerk. P. Vásárhelyi Judit, Bp., OSZK, 2007, 815.

³² DÉZSI Lajos, *A kolozsvári református belső templom egyleveles hazai nyomtatványai = Magyar Könyvszemle*, 1898, 277–281. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00102/pdf/277-281.pdf> – Dézsi Zoványi Jenő 1895-ös, részletesebb szövegközlésére támaszkodik: ZOVÁNYI Jenő, *Egyleveles nyomtatványok s irodalomtörténeti adatok a kolozsvári reformátusok belső templomában = Irodalomtör-*

főbb adatait. Dézsi közlése alapján Tétsi Zakariás két halotti kártánál működött közre, a kolozsvári református kollégium alumnusaként mindkettőre egy-egy latin nyelvű gyászverset szerzett. A korábbi, az 1698-as kárta Báta György kolozsvári református lelkész halálára készült, az 1702-es nyomtatvány pedig Tótfalusi Kis Miklóst búcsúztatja.

A következőkben arra vállalkozunk, hogy e két halotti kárta nyomain elindulva minél teljesebb képet vázoljunk fel Tétsi Zakariás személyéről és az 1702-es kolozsvári *Murányi Vénus*-kiadás körülményeiről.

Tétsi N. Zakariás, a diák

Tétsiről bizonyosan tudhatjuk, hogy kolozsvári tartózkodása előtt a nagyenyedi Bethlen Kollégium diákja volt. Erről a nagyenyedi kollégiumból fennmaradt diáknévsor tanúskodik.³³ Az évek szerint csoportosított névsorokat Jakó Zsigmond és Juhász István a kollégium ún. aláírási jegyzőkönyvei (*matricula studiosorum*) alapján adja ki. Ezekben a jegyzőkönyvekben nem szerepel az iskola összes diákja: csupán a felsőbb tudományok tagozatára lépett és bentlakó ösztöndíjas (*alumnus*) diákokat ismerhetjük meg belőlük.³⁴ Közéjük tartozott Zacharias Técsi is, aki 1694. október 22-én írta alá a kollégium törvényeit. Utólagos kiegészítésként pedig a következőt olvashatjuk a neve mellett: „Exturbatus ivit Claudiopolim.”³⁵ Nemcsak az derül tehát ki, hogy a nagyenyedi kollégium diákja volt, de az is, hogy Nagyenyedről Kolozsvárra távozott – s hogy ezt valószínűleg nem önszántából tette. Arról, hogy a nagyenyedi kollégiumból miért küldik el, sajnos nincs adatunk.

Tétsi Zakariás lassan kirajzolódó életpályája határozottabb kontúrokat vehet, ha a korabeli erdélyi kollégiumok iskolatörténeti kontextusában szemléljük. E közegben ugyanis megtalálhatjuk mindazokat a mintákat, amelyek Tétsi vonatkozásában is érvényesek.

Herepei János hívja fel a figyelmet arra,³⁶ hogy a kisebb falvakból származó fiataloknál a 17. századi kollégiumi feljegyzések az otthoni családneveket a falu nevével helyettesítik. Herepei Gidófalva település diákjait vizsgálja, s megállá-

téneti Közlemények, 1895, 82–95. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00030/pdf/ITK_1895_1_065-108.pdf

³³ A névsorokat közli: JAKÓ Zsigmond, JUHÁSZ István, *Nagyenyedi diákok, 1662–1848*, Bukarest, Kriterion, 1979, 91–259.

³⁴ JAKÓ Zsigmond, *A Bethlen Kollégium diáktársadalma a feudalizmus korában* = JAKÓ Zsigmond, JUHÁSZ István, *Nagyenyedi diákok, 1662–1848*, Bukarest, Kriterion, 41–80, 43.

³⁵ JAKÓ, JUHÁSZ 1979, i. m. 116.

³⁶ HERPEI János, *Gidófalva deákos végzettségű fiai a XVII. században* = *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III, Művelődési törekvések a század második felében*, Herepei János cikkei, szerk. Keserű Bálint, Budapest, Szeged, 1971, 275–281. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00231/pdf/MKSZ_EPA00021_1958_74_01_056-062.pdf

pítja, hogy a gidófalvi gyökerű diákok a kollégiumban elvesztik családnéveiket (pl. Nagy, Jancsó), s egységesen Gidófalvi vezetéknevűvé válnak. Juhász István tanulmányában Herepei írásából kiindulva úgy véli, hogy ez a nagyenyedi kollégiumra is jellemző gyakorlat lehetett, s feltételezi, hogy a névsor 17. századi diákjainál a származás helyéből formálódott a vezetéknev, elfedve egyúttal az eredeti, otthoni családnevet.³⁷ Ez alapján tehát valószínűnek kell tartanunk, hogy a nagyenyedi matrikulában szereplő „Técsi Zacharias” Técsőről származott. Anál is inkább, hiszen neve a későbbiekben több helyen Tétsi N. Zakariásként bukkan fel – az N. betű utalhat otthoni, técsői családnevére.

Bélay Vilmos³⁸ részletes képet nyújt a korabeli técsői családnevekről. Az N betűvel kezdődő neveket kiválogatva Técsőről az alábbiak jöhetnek szóba: Nagy, Nehéz, Nikos (Nyikos), Német(hi).³⁹ Hogy ezek közül vajon melyiket rövidítheti az N betű Zakariás esetében, nem tudjuk, sejtésünk szerint azonban árulkodó lehet a *Murányi Vénus*-kiadásban szereplő Gyöngyösi-dicsőítő vers, amelynek címében (Tisztelem Én Is Tudományának... stb.) a Tétsi N. Zakariás nevet magába foglaló akrosztichon N betűjét a Nagy szó adja – s miért ne feltételezhetnénk, hogy Tétsi legalább ily módon, az akrosztichonban megragadta a lehetőséget családnéve jelzésére?

Azt, hogy Tétsi a kolozsvári református kollégium diákja is volt, a két már említett halotti kárta „coll. alum.” jelzéseiből tudhatjuk, a Herepei János által közölt diáknévsorban nem szerepel a neve.⁴⁰ A névsor alapvetően a subscribált

³⁷ JUHÁSZ István, *Diákélet a Bethlen Kollégiumban* = JAKÓ, JUHÁSZ 1979, i. m. 5–40, itt: 23.

³⁸ BÉLAY Vilmos, *Máramaros megye társadalmi és nemzetiségi, A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*, Bp., Sylvester nyomda Rt., 1943. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3409.pdf – Técsőre vonatkozó részek (az online elérhető kiadásban): 205–7.

³⁹ Herepei János hasonlóképp vizsgálódik Técsi E. András egykori kolozsvári diák körül. L. HERPEI János, *A bánffihunyadi iskola régi nagy mesterei (részlet) = Adattár...III.* 1971, i. m. 353.: „Técsi E. András (1717 körül). A nevét adó Técső máramarosi város lakói között „E” kezdőbetűs családnévül a XVII. század második s a XVIII. század első felében csakis az Erdő nevet találtam. Ez azután a törzsoikos lakossághoz tartozott: már az 1600. évi összeírásban a polgárság között megjelenik Stephanus Erdeo, 1614-ben Gasparus Erdő, 1693-ban mint szolgáló s adófizető munkás ember Erdő János, mint marhátlan, gyalogszerrel szolgáló Erdő István, a sóvágók között másik Erdő István, 1715-ben Erdő Gáspár és 1720-ban két Stephanus Erdő. Tekintettel arra a körülményre, hogy e családnév eredetileg személynévből származott (így például Uglya birtokosa 1389-ben Erdő fia Aprusa), mutatja e polgárcsaládnak abból az időből való származását, amikor e név még mint egyéni (személyi) név volt közhasználatos. Tehát e Técsi András is az Erdő-család tagjai közé tartozott, apja pedig, vagy János, vagy valamelyik István szegénysorsú munkásember lehetett. Técsi az 1707 körüli időben lépett Kolozsvárt a diákok sorába, s mint kollégiumi tanuló az 1709. szeptember 28-án elnyugodott Szathmár-Némethi Mihály professzor emlékére nyomtatásban is megjelent nyolcsoros latin verset szerzett.”

⁴⁰ Herepei egyrészt a Török István által közreadott névsorra (az 1905/06-os tanév értesítőjének függelékében, TÖRÖK István, *A kolozsvári collegium tanulóinak névsora = A Kolozsvári Ev. Rev. collegium Értesítője az 1905/6. tanévről*, Kolozsvár, 1906), másrészt pedig saját levéltári kutatásaira támaszkodik. Az általa összeállított, 1668-tól kezdődő és 1817-ben lezárt névsor első felét az 1971-es Adattár-kötetben olvashatjuk (HEREPEI János, *A Kolozsvári Református Kollégium*

alumnus diákok neveire épül, ők azok, akik aláírták az iskola törvényeit, s akik épp ezért a legkönnyebben tarthatók számon az utókor számára. Herepei azonban nem állítja, hogy az általa gyűjtött nevek teljes mértékben lefedik az egykori kolozsvári diákságot: az aláíró, bentlakó alumnusok és a néhány más forrásból összeszedett publicus diákok nevei mellett említ olyanokat is, akik más, nem iskolai forrású alumniumból éltek, s akiknek a nevei az iskolai névsorokban nem találhatóak meg. Herepei leírja, hogy az általa közölt névsor nem teljes, s olyan kutatókat buzdít a kiegészítésre, akik hozzáférnek például az Apáczai-albumban a patrónusok és pártfogoltjaik jegyzékéhez. „Lényeges ugyanis azt is tudnunk, hogy különösen Bánfi Dénes és Teleki Mihály utódaira átszálló kötelezettségét élvező kolozsvári, enyedi, vásárhelyi, udvarhelyi alumniuma kiknek tette lehetővé a tanulást, minthogy a Habsburg-uralommal beköszöntött súlyos idők nagyon sok más tanulmányi segély alapjait tették tönkre.”⁴¹ – írja Herepei. Mivel az ismert két halotti kárta tanúsága szerint Tétsi alumnus volt, feltételezhetjük, hogy alumniumát máshonnan, nem az iskolától kapta. Feltételezésünket ebben az esetben is megerősítheti, ha más erdélyi kollégiumi diákokról végzett kutatásokkal vetjük egybe Tétsi helyzetét. Ezúttal Herepeinek a dési református iskola 17–18. századbeli tanárainak névsorait közlő munkája lehet segítségünkre. Egy Márkusfalvi Miklós nevű diákról például (aki a dési kollégiumi jegyzékben már tanárként találunk meg) Herepei leírja, hogy Kolozsváron tanult, és hogy Teleki Mihály kővári főkapitánytól kapott alumniomot, a kollégiumi tanulók névsorában azonban nem szerepel – csak az Apáczai-albumban bukkanhatunk rá nevére.⁴² Az Apáczai-albumból azonban, mint a fenti idézetből kiderül, Herepei nem tárt fel minden nevet. Valószínűsíthetjük tehát, hogy Tétsi Zakariás Márkusfalvihoz hasonlóan külső alumniumból élő diák lehetett, s nevét ezért nem találjuk a kolozsvári diákok névsorában.

Az 1702-es Murányi Vénus-kiadás

A *Murányi Vénus* 1702-ben (RMK I. 1652) név nélkül jelent meg, impresszumában ezt olvashatjuk: KOLOSVARATT – Nyomtatott MDCCII Esztendőben.

Apáczai utáni diákjainak névsorából (részlet) = Adattár...III. 1971, i. m. 334–349. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00231/pdf/MKSZ_EPA00021_1958_74_01_056-062.pdf, második felét pedig Sas Péter rendezte sajtó alá 2004-ben, Herepei több, addig kiadatlan tanulmányával együtt. (HEREPEI János, *A Kolozsvári Református Kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából (Második rész)* = Uő., *A kolozsvári Farkas utcai református templom és kollégium történetéből*, sajtó alá rend., szerk. és az előszót írta Sas Péter, Kolozsvár, Művelődés, 2004)

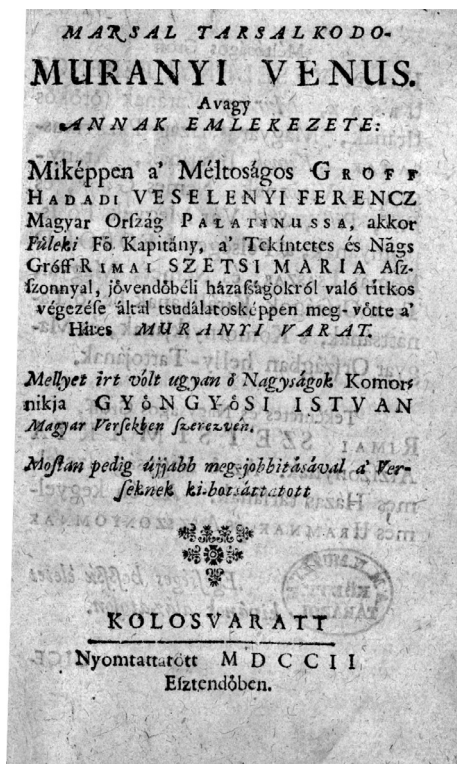
⁴¹ HEREPEI, *A Kolozsvári Református Kollégium Apáczai utáni ... = Adattár...III.* 1971, i. m. 335.

⁴² HEREPEI János, *A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói*, Minerva irodalmi és nyomdai műintézet, R.-T. Kolozsvár, 1941 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 130) 7. <http://mek.oszk.hu/07500/07597/07597.pdf>

Kolozsváron 1702-ben két nyomda is működött: a református egyházközség és a református kollégium Tótfalusi Kis Miklós által vezetett nyomdája, valamint az unitáriusok nyomdája, Kmita (Lengyel) Andrásné vezetésével. A *Murányi Vénus* kiadásának éve azonban nem zürzavaroktól mentes időszak a kolozsvári nyomdászat történetében. Tótfalusi Kis Miklós 1702. március 20-án halt meg, nyomdafelszerelésének azonban csak egy része van a református egyházközség tulajdonában, másik része Tótfalusi saját készlete.⁴³ Az előbbi nyomdai eszközöket 1702. május 20-ai dátummal kezdődően kapja bérbe az egyházközségtől Tótfalusi egykori nyomdászlegénye, Telegdi Pap Sámuel,⁴⁴ az utóbbiakat viszont még évek múlva is a hagyatékban, Tótfalusi özvegyénél találjuk.⁴⁵

Ferenczi Zoltán⁴⁶ a *Murányi Vénust* Telegdi Pap 1702-ből származó nyomtatványai között tartja számon, besorolását azonban nem indokolja, s egyéb adatot sem közöl a kiadásról. A szakirodalomban ezt követően nem találunk kísérletet a nyomtatvány nyomdához vagy névhez kötésére.

A történet a most már jobban megismert Tétsi Zakariást középpontba állítva válik különösen érdekessé. Láttuk, hogy Tétsi mind Nagyenyeden, mint Kolozsváron a református kollégium diákja, s református kötődésűek a halotti kárták is, amelyekre gyászverset szerez: Batai György református lelkész, Tótfalusi pedig a református egyházközség nyomdáját vezeti. Joggal gondolhatnánk tehát, hogy a kiadvány, amelyet Tétsi nevéhez kötünk, református nyomdából kerül ki; a Tótfalusi

⁴³ HAIMAN György, *Tótfalusi Kis Miklós betűmetszői és tipográfusi hagyatékához* = Uő., *A könyv műhelyében*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 19–38, itt: 24.

⁴⁴ A bérbeadásról az okiratot Jakó Zsigmond közli: *Erdélyi Féniks, Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*, Bevezető tanulmányokkal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi JAKÓ Zsigmond, Bukarest, Kriterion, 1974, 373–374.

⁴⁵ Azok a levelek, amelyekben az özvegy még 1711–12-ben is kéri az egyházközséget, hogy vásárolják meg tőle a hagyatékban maradt nyomdai eszközöket, szintén Jakó Zsigmond közlésében olvashatók: *Erdélyi Féniks*, i. m. 374–375, 384–385.

⁴⁶ FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári nyomdászat története*, Kolozsvár, Kereskedelmi és Iparkamara, 1896. <http://mek.oszk.hu/07800/07852/07852.htm> (2015. december 07.)

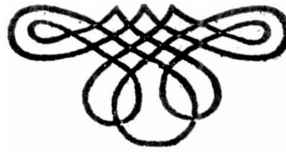
lusi halála utáni időszakban igen könnyen elképzelhető lenne egy afféle árván maradt nyomda nem hivatalos termékeként.

Mindenekelőtt azonban érdemes megvizsgálni a kiadványt nyomdászati szempontból. Név nélkül megjelent kiadással van dolgunk, így a nyomda beazonosításában a betűtípusok, iniciálék, fejléc- és záródíszek lehetnek segítségünkre. A vizsgálatnál az egyes nyomtatványok összevetésén túl a Bánfi Szilvia, Pavercsik Ilona, Perger Péter, V. Ecsedy Judit által összeállított kiadvány nyújtott végső bizonyítékot.⁴⁷ E kötet segítségével a nyomdahely pontosan megállapítható: az illusztrációk összevetése alapján az 1702-es *Murányi Vénus* egyértelműen a Kolozsváron 1697 és 1703 között működő unitárius nyomda kiadványa. Az általunk tárgyalt nyomtatvány betűi, díszei és iniciáléi kivétel nélkül megtalálhatóak a kolozsvári unitárius nyomdáról közölt illusztrációk között.

Az unitárius nyomda fejléc- és záródíszei:⁴⁸

IV/1

IV/2

IV/4

A díszek az 1702-es *Murányi Vénus*ban:

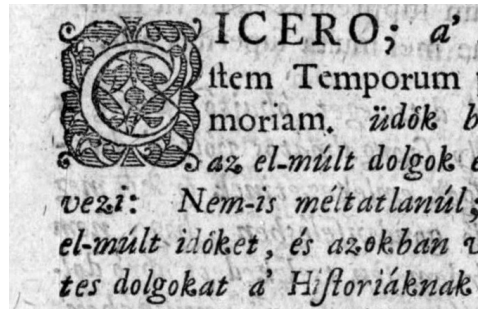
⁴⁷ BÁNFI Szilvia, PAVERCSEK Ilona, PERGER Péter, V. ECESEDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei XVII. század, Illusztrációk*, Balassi Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2014.

⁴⁸ *Uo.*, 1021.

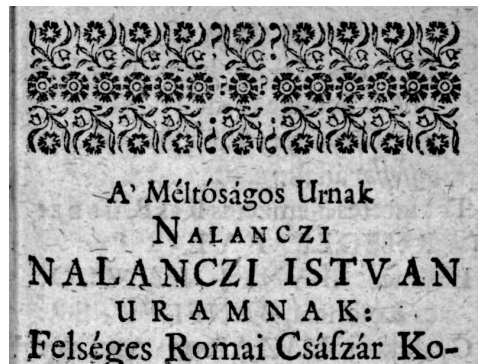
Az unitárius nyomdából származó iniciálé az Illusztrációk-kötetből:⁴⁹

Iniciálé a *Murányi Vénusból*:

Fejléc egy szintén 1702-es unitárius nyomtatványból (*Lucius Annaeus Florusnak, A' Romai viselt dolgokról írott negy könyve. KOLOSVARATT, LENYEGEL ANDRASNENAL, Helzdörfffer Mihály által. Anno 1702.*):⁵⁰

Fejléc a *Murányi Vénusból*:

⁴⁹ *Uo.*, 1022.

⁵⁰ RMK I. 1649, online elérés: http://rmk.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1649/?pg=3&layout=s (A LENYEGEL szó a nyomtatvány sajtóhibája – P. E.)

A nyomdászati összevetés alapján tehát megállapítható, hogy Ferenczi Zoltán tévesen sorolja a *Murányi Vénust* Telegdi Pap Sámuel kiadványai közé, a kiadás egyértelműen a Kmita Andrásné által vezetett unitárius nyomda terméke. A Telegdi Pap Sámuel-nyomtatványokkal azonban nem mutat hasonlóságokat az 1702-es *Murányi Vénus*. Ez a díszek és iniciálék különbözősége mellett az ékezeteknél is megfigyelhető. Ha még a Telegdi Pap-korszak előtt vizsgálódunk, a Tótfalusi-nyomda betűiről Haiman György írja le, hogy Tótfalusi „saját betűin magyar szokás szerinti ékezeteket használ, nem helyettesítve az *ö*, *ü* kettős ékezetét az *o*, *u* betű felett elhelyezett kis *e* betűvel.”⁵¹ Telegdi Pap kiadványai, mivel Tótfalusi betűivel dolgozik, szintén *ö* és *ü* betűket tartalmaznak, ellentétben az unitárius nyomtatványokkal és a *Murányi Vénusszal*, amelyek következetesen az *o* és *u* betűk feletti *e*-vel jelölik a kettős ékezetet.

A *Murányi Vénus* nyomdájának azonosítása után azonban különböző kérdések merülnek fel: hogyan kerül Tétsi Zakariás unitárius környezetbe? Biztosak lehetünk-e abban, hogy a kiadvány valóban Tétsi Zakariás közreműködésével jött létre? Ha alaposabban megvizsgáljuk az unitárius nyomda történetét, legalábbis valószínűsíthető válaszokat találhatunk.⁵²

Kmita Andrásné Lengyelországból érkezik Kolozsvárra, s az *ö* költségén szervezik újra az unitárius nyomdát – az unitáriusoknak a 17. század végén már évtizedek óta nincs nyomdájuk, az előd Heltai-nyomda 1661-ben szűnik meg. Az új nyomda első kiadványai 1697-ből származnak, s a működés 1703-ig, Kmita Andrásné haláláig folyamatos. A nyomtatványok többségén szerepel, hogy a nyomtatás költségeit Kmita Andrásné fedezte, tudható azonban, hogy az özvegy nyomdászokat alkalmazott. S itt bukkanhatunk rá a kapcsolatra az unitárius nyomda és Tótfalusi Kis Miklós nyomdája között: az unitárius nyomda vezetője 1702-ben Heltzdörffer Mihály volt. Heltzdörffer neve fel is tűnik a fentebb már nyomdászati példaként szolgáló Florus-kiadás címlapján (a következő oldali kép).

Heltzdörffer Mihályról tudható, hogy korábban Tótfalusi mellett dolgozott nyomdászlegényként, kolozsvári tartózkodását követően pedig Brassóban és Szebenben vezetett városi nyomdát.⁵³ Tótfalusi halotti kártájára is szerzett

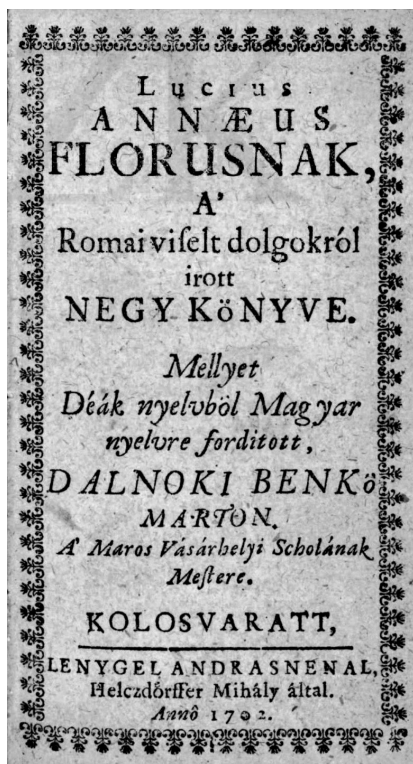
⁵¹ HAIMAN György, *Tótfalusi Kis Miklós, A betűművész és a tipográfus, Élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében = Magyar Helikon*, 1972, 99.

⁵² Például: PERGER Péter, *A kolozsvári unitárius egyház nyomdájáról való számvetés = Fata libelli*, A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai, Bp., OSZK, 2013, 289–304; PERGER Péter, *A kolozsvári unitárius nyomda = A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei XVII. század 2. kötet, Kelet-Magyarországi és erdélyi nyomdák, Lőcse, Kassa*, Tanulmányok és katalógus, Bánfi Szilvia, Pavercsik Ilona, Perger Péter, V. Ecsedy Judit szerk., Balassi Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2014, 132–138; V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*, Budapest, Balassi, 1999.

⁵³ V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*, Budapest, Balassi, 1999, 166.

gyászverset; a kártán neve mellett az „artis typographiae cultor” megnevezés szerepel. Herepei feltételezése szerint Heltzdörffer korábban volt Tótfalusi nyomdászlegénye, nem közvetlenül a Tótfalusi halála körüli időkben.⁵⁴ (Herepei 1702-ből négy nevet tart számon Tótfalusi nyomdászlegényeként: Fekete Jakabét, Németi Mihályét, Tegledi Pap Sámuelét és Miskolczi Csulyak Ferencét.⁵⁵)

Feltételezésünk szerint tehát az unitárius nyomdából 1702-ben kikerülő *Murányi Vénus* Heltzdörffer Mihály kiadványa lehet. Nem tudhatjuk ugyan, hogy az ugyanazon halotti kártákra gyászverset szerzők között milyen szoros lehetett az ismeretség, vagyis hogy a Gyöngyösi-dicsőítő Tétsi Zakariás milyen viszonyban állhatott Heltzdörfferrel, az 1702-es *Murányi Vénust* a fentiek alapján azonban valamilyen módon kettejük közös vállalkozásának gondoljuk – két református háttérrel rendelkező személy szövetkezésének egy unitárius nyomdában.

PÁLFY, ESZTER

István Gyöngyösi and Zakariás N. Tétsi – on the 1702 edition of *Márssal társolkodó Murányi Vénus*

The present study examines the publication and reception history of István Gyöngyösi's *Márssal társolkodó Murányi Vénus* (*The Venus of Murány in alliance with Mars*)

After the first publication in 1664 the book was reprinted in Kolozsvár in 1702 with considerable revision which was not made by its author. All the publications in the eighteenth and the nineteenth centuries were based on this edition. The first time the original Gyöngyösi text was published after the first edition was the one which came out in the twentieth century edited by Ferenc Badics.

From the end of the eighteenth century on, the generally accepted view concerning the 1702 edition of Gyöngyösi's *Murányi Vénus* has been that the text was faked by the editor. However, it is important to distinguish between editorial practices at the beginning of the eighteenth century and

⁵⁴ HEREPEI, *Adattár... III.* 1971, i. m. 176.

⁵⁵ HEREPEI JÁNOS, *Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai = Magyar Könyvszemle*, 1958, 56–62.

in later periods. Editorial practice at the beginning of the eighteenth century allowed the publisher to freely modify or complete the text while the more autonomous concept of literature prevalent from the end of the eighteenth century provided a more central role to the author. It is only from this latter perspective that the 1702 edition can be considered as a fake and its editor as the one to blame for it.

Recent literature on Gyöngyösi has named Zakariás T(s)étsi as the publisher of the Kolozsvár edition of 1702 but no other information on him has been provided. This name refers to Zakariás Tétsi N., a student of the Reformed Church in Kolozsvár, known for his occasional poetry in Hungarian and Latin at the turn of the seventeenth and eighteenth centuries.

When studying the 1702 edition, one should also state that it was the publication of the Unitarian *Officina* operating in Kolozsvár between 1697 and 1703.

Keywords: 17–18. centuries, history of civilisation, István Gyöngyösi, Murányi Vénus, Zakariás Tétsi, typography, Cluj-Napoca, reception history

BAKONYI GÁBOR – BAKONYI ZSUZSANNA

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár zoológiai könyvei a 16–18. századból*

Bevezetés

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár régi természettudományi könyveinek szak-tudományos áttekintése eddig még nem történt meg. Ebben a dolgozatban arra teszünk kísérletet, hogy a 16–18. századból származó zoológiai könyveket zoológiai szakmai szempontból mutassuk be.

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Magyarország legrégebbi könyvtára.¹ Története fordulatos, kapcsolatban a rend működésével, feloszlásával, majd újraindulásával. II. József az 1782. január 12-én kiadott rendeletében feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, közöttük a bencéseket is, amelyek nem folytattak oktatási vagy karitatív tevékenységet. A rendelet kihirdetése után az egyházi vagyon áttekintése és leltárba vétele, egy több évig tartó munka következett. A bencés rend feloszlátási katalógusát megtalálták, mely lajstromban több mint négyezer könyv szerepel a másodpéldányokkal együtt. A lefoglalt könyvtári anyagot az Egyetemi Könyvtárba szállították át.² Tibold Gábor Attila könyve³ részletes áttekintést ad a könyvtár történetéről, a legfontosabb eseményekről, így a feloszlátási katalógus anyagáról is, ezért ezt a kérdést most nem részletezzük, hanem csak a témánk szerint fontos momentumok bemutatására szorítkozunk. Ebből a szempontból a bencés rend magyarországi működésének 1802-es újrakezdése a fontos kiinduló mozzanat, mert ekkor kezdődhetett a Főapátsági Könyvtárban jelenleg

* Köszönjük Várszegi Asztrik főapát úrnak és Hortobágyi Cirill perjel atyának, hogy kutatásunkat lehetővé tették, valamint Ásványi Ilona igazgatóhelyettesnek és különösen Samodai Éva könyvtárosnak készséges segítségét a könyvtári munkában. Köszönettel tartozunk továbbá Varga Bernadettnek (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára) a kézirat elkészítése során nyújtott értékes szakmai tanácsaiért és Bíró Csillának (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára) a pillangóról szóló szöveg (44. lábjegyzet) fordításáért.

¹ RÉCSEY Viktor, *Ősnyomtatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban*, Bp., 1904, 3.

² KUNCZE Leo, *A pannonhalmi szentbenedekrend könyvtárainak története és jelen állapota* = *Magyar Könyv-Szemle*, 1878, 3, 167–190.

³ TIBOLD Gábor Attila, *A pannonhalmi könyvtár története, Különös tekintettel annak fejlődésére 1802-től napjainkig* (sajtó alá rend. Somorjai Ádám), Pannonhalma, 1999 (Pannonhalmi Füzetek, 45), 117.

található zoológiai könyvek rendszeres gyűjtése. Rövid történeti visszatekintésünk eddig az időpontig nyúlik vissza.

Amikor I. Ferenc magyar király 1802-ben a bencés rendet visszaállította Magyarországon, a rend legfontosabb feladatai közé az oktatás, a fiatalság nevelése és képzése is bekerült. Nagy tudású, tanult és kvalifikált rendtagokra lett szükség, akik az oktatási és nevelési feladatokat magas szinten tudták ellátni. Témánk szempontjából fontos tény, hogy ettől az időponttól kezdve Pannonhalmának a teológiai képzés mellett középiskolai tanári képzést is kellett végeznie.⁴

Kezdetben középiskolai keretek között tanítottak a bencések kilenc iskolában. Oktattak továbbá a győri és pozsonyi akadémián, majd a 19. század második felétől kezdve Kruesz Krizosztom főapát tevékenységének eredményeképpen⁵ főiskolai keretek között is folyt képzés. A Szent Gellért Hittudományi és Tanárképző Főiskola jogelődje 1883-ban jött létre. A Főiskola egészen 2000. január 1-ig folytatta működését, amikor kihelyezett tagozatával (Sophia Főiskola), a Ferences Hittudományi Főiskolával és a Kalazantínium Piarista Hittudományi és Tanárképző Főiskolával együtt létrejött a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.⁶

Könyvtártörténeti utalások

A rend 1802. évi visszaállítása után a magas szintű oktatáshoz megfelelő tudományos háttérre, így jól felszerelt könyvtárra is szükség volt. Sajnos a régi híres és gazdag könyvtár állományából kevés maradt meg. Az 1786. évi felosztási katalógusban összesen 3912 könyvet (és még 320 másodpéldányt) találunk.⁷ Az egykori könyvekből 1802-ben mindössze 616,⁸ más forrás szerint 757 könyv került vissza Pestről a pannonhalmi könyvtárba.⁹ Ezután a könyvvállomány jelentős gyarapítása kezdődött, 1999-re mintegy 250–260 ezer kötetet számlált a bibliotéka.¹⁰ Arra vonatkozóan van adatunk, hogy a bencések 1866-tól kezdve már világi tantárgyakat is tanítottak,¹¹ tehát nyilván akkor az oktatáshoz szükséges könyvek (vagy azok egy része) is rendelkezésre állhatott.

A könyvtár mai elrendezésének alapjai Kuncze Leónak köszönhetők, aki 1870-ben kezdte meg könyvtárosi működését Pannonhalmán. Széleskörű hazai és nem-

⁴ MÉSZÁROS István, *Iskola Szent Márton hegyén*, A Pannonhalmi Bencés Gimnázium története, Pannonhalma, k. n., 1990, 147.

⁵ SÖVEGES Dávid, *Isten útja a bencéseken át*, Kis bencés rendtörténet, Pannonhalma, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, 1996, 148.

⁶ <http://www.sapientia.hu/hu/foiskolank/kronika/elozmenyek> (2015. március 2.)

⁷ TIBOLD 1999, i. m. 32.

⁸ KISS Domonkos, *Régi magyarországi könyvek a pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján*, Pannonhalma, Pannonhalmi Füzetek 38, 1996, 107.

⁹ TIBOLD 1999, i. m. 37.

¹⁰ TIBOLD 1999, i. m. 112.

¹¹ SÓRÓS Pongrác, *A pannonhalmi főapátsági főiskola története* = ZOLTVÁNYI Irén, *A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1910–1911-iki tanévre*, Pannonhalma, 1911, 41–160.

zetközi tájékozódás után alakította ki csoportosítási rendszerét, és helyezte el a műveket a könyvtáron belül.¹² Rendszerében a zoológiai műveket a következő helyekre osztotta: „109, 110 Természetrájk”,¹³ és „118 Természettan”.¹⁴ Ma már ezek a számozások elavultak.

Érdekesség, hogy Tibold szerint¹⁵ Kuncze könyvtárnaplójában külön csoportot jelentettek az állattani (zoológiai) könyvek. Az V. Fizika főcsoportba a következő témaköröket sorolta:

V. Fizika: Általános és speciális fizika – Kémia – Állattan – Technológia

Feltűnő, hogy sem a növénytani (botanika), sem az ásványtani (mineralógia) könyveket nem nevezi meg ebben a rendszerben. Következtethetnénk arra, hogy a 19. század közepén már kiemelkedő számú zoológiai könyvvel rendelkezett a könyvtár, a tárlókban ezért jelölt ki nekik Kuncze külön helyet. Valószínűbbnek tartjuk azonban azt a hipotézist, hogy a három említett témakört (állattan, növénytan, ásványtan) összevonta és mindössze a rövideg és egyszerűség kedvéért használta az „állattan” megnevezést. Ne feledjük, hogy a régebbi természetismereti (*Historia naturae*, *Naturgeschichte*, *Natural History*) könyvek fő fejezetei az állatokról, növényekről és ásványokról szóltak. A három témakört az összefoglaló művekben a 16–18. században gyakran együtt kezelték.¹⁶

Mivel állattani (zoológiai) műveket kívánunk bemutatni, a válogatáshoz olyan időpontot választottunk, amikor Európában a természettudományos szemlélet kezdi átvenni a természetismeret helyét. Conrad Gessner (1516–1565) és Ulisse Aldrovandi (1522–1605) hatalmas, a kor ismereteit többé-kevésbé kritikusan összefoglaló művei,¹⁷ Pierre Belon (1517–1564),¹⁸ Guillaume Rondelet (1507–1556)¹⁹ és Ippolito Salviani (1514–1572)²⁰ speciális témákról írt monográfiái már a mai értelemben vett természettudományos gondolkodás első jeleit mutatják. Keresésünk végpontja a 18. század vége.

¹² KUNCZE 1878, i. m. 180–190.

¹³ KUNCZE 1878, i. m. 187.

¹⁴ KUNCZE 1878, i. m. 188.

¹⁵ TIBOLD 1999, i. m. 60.

¹⁶ Lásd például a következő művet, amit a későbbiekben részletesen is tárgyalunk: SCOPOLI, Giovanni Antonio, *Introductio ad historiam naturalem, sistens genera lapidum, plantarum et animalium hactenus detecta, characteribus essentialibus donata, in tribus divisa, surinde ad leges naturae*, Pragae, 1777.

¹⁷ GESNER, Conrad, *Historiae Animalium*. 5. tom. Zürich, 1551–1558, és ALDROVANDI, Ulisse, *Opera omnia*, 13. tom. Francofurti, 1638–1648. tekinthetők a mi szempontunkból mérföldköveknek.

¹⁸ Legismertebb műve a madarakról szól. BELON, Pierre, *L’Histoire de la nature des oyseaux*, Paris, 1555.

¹⁹ A tengeri állatokról írt könyve említendő elsősorban. RONDELET, Guillaume, *Libri de piscibus marinis in quibus verae piscium effigies expressae sunt*, Lyon, 1554.

²⁰ A halakról, illetve más vízi állatokról írt könyvét kiemelkedő színvonalú képek egészítik ki. SALVIANI, Ippolito, *Aquatilium animalium historiae*, Romae, 1554.

A könyvállomány rövid bemutatása zoológiai szempontból

A vizsgált időszak elejéről származó könyvek nagy része zoológia szakmunka, lexikon, népszerűsítő mű, disszertáció. Gimnáziumi tankönyvek az 1700-as évek második felében jelennek meg (az első 1776-os kiadású), de számuk ettől kezdve emelkedik.

A vizsgált 150 kötetből 115 szorosan vett zoológiai témájú. A többi, nem szigorúan vett zoológiai kötetből hat filozófiai, teológiai témákat támogat meg természet tudományos szempontból is többé-kevésbé elfogadható zoológiai adatokkal, megfontolásokkal és érvekkel.²¹ Mindössze két zoológiai témájú disszertációt tartalmazó könyvet találtunk. A tudomány népszerűsítő könyvek száma hét. Ezek a könyvek a vizsgált időszak vége felé jelentek meg, közülük a legelső 1767-ben.

A diákoknak szánt zoológiai információkat tartalmazó tankönyvek a 18. század utolsó negyedében tűntek fel. Összesen 14 ilyen kötet található a könyvtárban, hét szerző tollából. Ez mutatja, hogy a rend oktatási tevékenységének újraindulásához igyekeztek megfelelő, különböző szemléletű és tartalmú gimnáziumi tankönyvet is gyűjteni. Ezeket nyilvánvalóan forgatták a diákok is, hiszen van olyan, amelyikben – minden kor diákszokásához híven – firkák, beírások láthatók, illetve egy tanárról készült gúnyrajzot is találtunk. (1. kép)

A következőkben időrendi sorrendben adunk rövid jellemzést a könyvekről. A zoológiai könyvek legrégebbi, egyben a legismertebb darabjai ebből a korból Conrad Gessner és Ulisse Aldrovandi művei. Nem célunk a két híres szerző műveiről akár csak nagyvonalú szakmai értékelést adni, hiszen a vonatkozó szakirodalom terjedelmes,²² bár heterogén, és az említett szerzők zoológiai munkásságára koncentrálni, kellő mélységű, átfogó ismertetést nem ismerünk. Aldrovandi könyvei-

²¹ Itt érdemes megjegyezni, hogy VOLTAIRE (*Denkwürdigkeiten der Natur*, Berlin und Leipzig, 1786) könyve első előzéklevelének rektóján a következő ceruzával irt bejegyzés szerepel: „Tiltott könyv”. A bejegyzés időpontjáról nincs adat.

²² Az érdeklődők tájékoztatást kaphatnak a témáról például, FISCHER, Hans, *Conrad Gessner (26 März 1516–13 December 1565), Leben und Werk*, Kommissionsverlag Leeman, Zurich, 1966; RIEDL-DORN, Cristina, *Wissenschaft und Fabelwesen, Ein kritischer Versuch ueber Conrad Gessner und Ulisse Aldrovandi*, Wien, Boehlau Verlag, 1989; PINON, Laurent, *Conrad Gessner and the historical depth of Renaissance natural history = Gianna Pomata, Historia, Empiricism and erudition in early modern Europe*, Nancy G. Siraisi (ed.), Cambridge, 2005, 241–267; LEY, Willy, *Konrad Gesner, Leben und Werk*, Verlag d. Münchner Drucke, 1929; MACGILLIVRAY, William, *Lives of eminent zoologists: from Aristotle to Linnaeus, With introductory remarks on the study of natural history, and occasional observations on the progress of zoology*, Edinburgh, 1834; KUSUKAWA, Sachiko, *The sources of Gessner's pictures for the Historia animalium = Annals of science*, 67, 2010, 303–328. könyveiből.

1. kép

Diák firka

Mitterpacher: *Primae Lineae historiae naturalis, In usum gymnasiolorum regni Hungariae, et regnorum eidem adnexorum című könyv előtáblájának tükrén*²³

ről Viskolcz Noémi²⁴ írt magyar nyelven összefoglalót. Mindkét említett nagy természettudós zoológiai munkásságára jellemző, hogy enciklopédikus munkákban gyűjtötték össze – egyebek mellett – az állatokról szóló, a korukban rendelkezésre álló ismereteket. Szisztematikusan, állatcsoportonként összefoglalva írták a jellemzéseket, és sok, gyakran nagyon jó minőségű ábrával egészítették ki azokat.²⁵ Ellentétben az őket megelőző szerzőkkel, törekedtek arra, hogy közvetlen megfigyeléseket tegyenek a természetben, a máshonnan származó adatokat ellenőrizzék, a tényeket elkülönítsék a legendáktól és a népszerű, ámde téves elképzelésektől, meseszerű információktól,²⁶ ezért a korszerű természettudományos zoológiai gondolkodás első kiemelkedő képviselőinek tekinthetők.²⁷

²³ Az alak szájából kibuggyanó felirat lehetséges olvasata: „Vivat ... orny Fridericus”. A szöveg alapján a diák valószínűleg Pokorny Frigyes Ferenc (1832–1900) tanárát élteni, aki 1877–1879 között tanított Pannonhalmán. A szerzetesi névsort tartalmazza: *Scriptores Ordinis S. Benedicti, qui 1750–1880 fuerunt in Imperio Austriaco-Hungarico, Vindobonae, 1881.*

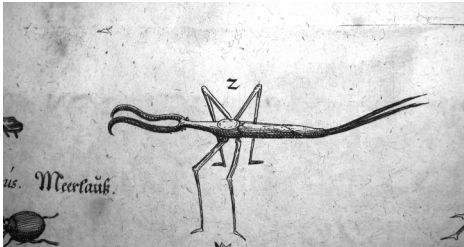
²⁴ VISKOLCZ Noémi, *Ulisse Aldrovandi műveinek összkiadása a 17. századból az SZTE Klebelsberg Könyvtárban = Magyar Könyvszemle 2014, 163–179.*

²⁵ Gessner nagy csoportokba sorolja az állatokat, azután alfabetikus sorrendben közli a leírásokat, míg Aldrovandi minél egységesebb csoportok kialakítására törekszik.

²⁶ Természetesen így is maradt elég sok meseszerű elem, mitikus állat leírása, illetve rajza a könyvekben.

²⁷ Aldrovandi nagy hangsúlyt helyezett az állatok (és egyéb tárgyak) gyűjtésére és bemutatására, ezt a tevékenységét a mai természettudományi múzeumok egyik előfutárának is tekinthetjük.

Ami a Főapátsági Könyvtár állományát illeti, Gessner híres *Historiae animalium* című ötkötetes sorozatából négy megtalálható itt,²⁸ csupán a szerző halála után kiadott ötödik (*Historiae animalium Lib. V. qui est de Serpentium natura*) hiányzik. Viszont érdekes adat, hogy a második kötet (*Liber II. qui est de Quadrupedibus Oviparis*) az első kiadásból származik. Aldrovandi zoológiai könyveiből négy kötet²⁹ található meg. Ezek a könyvek egy 13 kötetes sorozat tagjai, mely sorozatból egy dendrológiai (fákról szól) és egy mineralógiai (ásványtani) témájú, a többi 11 foglalkozik állatokkal. A sorozatnak tehát csak töredékét sikerült összegyűjteni. Gessner és Aldrovandi is enciklopédikus műveket írt, Gessner hatása mégis nagyobb volt, mert az ő műveit német és angol nyelvre is lefordították. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy egyes részterületekről születtek a korban szaktudományos szempontból jelentősebb művek is (2. kép).³⁰

2. kép

Vízi botpoloska (*Ranatra linearis*)

Aldrovandi könyvéből.³¹

Bár az állat habitusa nagyjából reális, sok, szabad szemmel is jól látható testrész (első és harmadik lábpár; előhát, légcső) helytelen a rajzon.

Wolfgang Franzius sok kiadást megért népszerű könyvében,³² amelyet lefordítottak angolra is, keverednek a bibliai és a természet megfigyeléséből származó ismeretek.³³ A szerző, mint jó protestáns teológus, akit a természet vizsgálata is érdekel, elsősorban azokkal az állatokkal foglalkozott, amelyeket a Biblia is említ, és azokat igyekezett megfeleltetni a természetben található fajokkal, ami természetesen sokszor nem sikerülhetett. Teológiai képzettsége és hitbéli meggyőződése alapján azonban a korban oly népszerű hibrid állatok (pl. unikornis) létezésének lehetőségét elvetette.³⁴

²⁸ GESSNER, Conrad, *Historiae animalium Liber I–IV. qui est de Auium natura*, Francofurti, 1585–1604.

²⁹ ALDROVANDI, Ulisse, *Historiae animalium Liber I–IV. qui est de Auium natura*, Francofurti, 1585–1604.

³⁰ BURNS, William E., *The scientific revolution: an encyclopedia*, Santa Barbara, Denver, Oxford, ABC–CLIO, 2001. – Pierre Belon, Guillaume Rondelet és Ippolito Salviani műveit már említettük ebben a kontextusban.

³¹ ALDROVANDI, Ulisse, *De animalibus insectis*, Francofurti, 1623, 282.

³² FRANZIUS, Wolfgang, *Historia animalium sacra, in qua plerorumque animalium*, Witebergae, 1612, 1616.

³³ JORINK, Eric, *Reading the Book of Nature in the Dutch Golden Age. 1575–1715.*, Leiden, 2010.

³⁴ VIBEKE ROGGEN, *Biology and Theology in Franzius's Historia animalium sacra (1612)*. = Karl A.E. ENENKEL, Paul J. SMITH (ads), *Early Modern Zoology, The Construction of Animals in*

Jeremias Wilde könyve³⁵ szakmai szempontból határeset, mert korábbi szerzők elképzeléseit ismétli,³⁶ tartalmában tudományos tények keverednek fikciókkal, és amely helyenként moralizáló, máshol mai szemmel már furcsa, nevetséges.³⁷ Tudománytörténeti szempontból azonban érdekes mű, amit régi kiadása miatt felvettünk a listára. Észak- és Dél-Amerika állatairól (valamint növényeiről és ásványairól) szól Juan Eusebio Nieremberg enciklopédikus műve,³⁸ amely különösen az amerikai egzotikusnak tekintett fajokat tárgyalja részletesen, valamint sok új faj leírását és az őslakosok által használt neveit is közli. A könyv sokban támaszkodik Francisco Hernández (1515–1587) mexikói kutatásainak eredményeire.³⁹

A vizsgált könyvvállomány időben első, speciális tartalmú kötete Marco Aurelio Severino könyve.⁴⁰ Severino sokat foglalkozott anatómiával. Különböző állatokat, gerinctelenekeket és gerinceseket is boncolt. Anatómiai tudása kiderül a szóban forgó, viperákról írt vaskos könyvéből, aminek szakmai értékét négy kezdetleges anatómiai rajz is emeli (tojások és embriók a felnyitott viperában, a fogak elhelyezkedése és típusa a fejben, fej oldalról felnyitva – két különböző rajz). Mindezek ellenére a mű főleg mások munkáinak átvételéből áll, ami a szerző korában és a megelőző korokban is meglehetősen általános eljárás volt.⁴¹

Az első zoológiai kézikönyvek közé tartozik Johann Sperling műve.⁴² Általános zoológiai bevezetés után ismert fajok általános jellemzését írja le. Persze itt nem modern értelemben vett faj jellemzésről van szó, hanem inkább egy faj (*genus*) nevéhez köthető formacsoport általános bemutatásáról. Ebben a könyvben egyes szakterületek modern megközelítését, mint például a fejtetű biológiájának

Science, Literature and the Visual Arts, Brill, Leiden, 2007, 121–146. – A szerző alaposan dokumentálja a számos megjelenés helyét és időpontját. A listánkban szereplő legrégebbi könyv ennek a műnek az első, 1612-es kiadása. Megjegyezzük továbbá, hogy Miskolczi Gáspár is Franczius könyve alapján írta az *Egy jeles Vad-Kert* (Lócse, 1702) című művét, amelyben az eredeti szöveget kiegészítette, átdolgozta és a hazai viszonyokhoz alakította.

³⁵ WILDE, Jeremias, *De Formica*, Ambergae, 1615.

³⁶ http://www.antwiki.org/wiki/The_Ants_Chapter_18 (lementve: 2015. 09. 05.)

³⁷ H. TOMARKEN, Anette, *The Smile of Truth: The French Satirical Eulogy and Its Antecedents*, Princeton, N.J. Princeton University Press, 1990.

³⁸ NIEREMBERG, Juan Eusebio, *Historia naturae maxime peregrinae, Libris XVI. Distincta*, Antverpiae, 1635.

³⁹ D. HENDRICKSON Scott, *Jesuit Polymath of Madrid: The Literary Enterprise of Juan Eusebio Nieremberg (1595–1658)*, Leiden, Boston and Tokyo, 2015.

⁴⁰ SEVERINO Marco Aurelio, *Vipera pythia: id est, de viperae natura, veneno, medicina, demonstrationes et experimenta nova*, Nápoly, 1651.

⁴¹ REDI, Francesco., KNOEVEL, Peter K., *Francesco Redi on Vipers*, Leiden, Brill Academic Pub, 1988.

⁴² SPERLING, Johann, *Zoologia physica posthuma*, Lipsiae, 1661. – Sperling könyvét a szerző halála után Kaspar Kirchmaier adta ki. Forrás: KATHE, Heinz, *Die Wittenberger Philosophische Fakultät 1502–1817*, Köln, Weimar, Böhlau Verlag, 2002.

alapjait (testalak, színezet, táplálkozás, szaporodás, élőhely, stb.) is megtaláljuk.⁴³ Szerkesztési érdekesség a didaktikus felépítés, miszerint egyes témaköreit, például az állatcsoportok jellemzését egységes szerkezetben (Praeceptum, Questiones, Axiomata), és kérdés-felelet formában tárgyalja.⁴⁴ Először határozza meg helyesen az ember és az állatok rendszertani viszonyát.⁴⁵

Justus Fidus Klobius, aki Wittenbergben működött, az ámbráról írt könyvet,⁴⁶ de a műben számos zoológiai vonatkozás is található, ezért felvettük a listára. A szerzőről és erről a könyvről kevés az információnk, ezért mindkettő további kutatásra érdemes. Tudomásunk szerint ez a mű egyetlen kiadásban jelent csak meg, de számos könyvtárban megtalálható. Az 1666. évet követően, egy nagyobb, ötvenéves időszak következik, amelyből nincs zoológiai könyv a Főapátsági Könyvtárban. A 18. századból származó első könyv 1716-ban jelent meg. Ez

⁴³ MEY, Eberhardt, *On the development of animal louse systematics (Insecta, Phthiraptera) up to the present day = Rudolstädter Naturhistorische Schriften*, 11, 2003, 115–134.

⁴⁴ A korabeli magas szintű tudományosság illusztrálására a könyv pillangóról írt fejezetét (i. m. 458–459.) mutatjuk be latinból fordítva. „A pillangóról. Tanítás: A pillangó nagyon törekeny rovar, amely jelzi a tavaszt és kedveli a virágokat. Kérdések: I. Mivel táplálkozik? Válasz: A pillangó, németül Sommervogel vagy Molckendieb, keveset táplálkozik, leginkább a virágokból. Szereti ugyanis a virágokat, és ezekből szívja ki mindazt, ami ínyére van. II. Hogyan növekedik? Válasz: Mérete és felépítése változatos, mivel száznál többfélét ismerünk. A legtöbbjüknek csápjai és törekeny, lisztszerű porral behintett szárnyaik vannak, amelyek közül némelyik foltot visel, némelyik egyszínű. Magukat a lepkéket pedig hol egy, hol kettő, hol több szín alapján határozzuk meg. III. Hogyan szaporodnak? Válasz: Párosodnak és petét raknak. Úgy tartják róluk, hogy fákból, fergekből és másokból születnek. De azt gondolkodással kell értelmezni, amit gyakran mondanak. Ami fákbán, levelek között, rothadó dolgokban lesz, nem egyenesen azokból keletkezik. Alaptétel: Néhány pillangó a fényre repül. A pyrausta, görögül pürausztész, tömeges rovar, azt tartják róla, hogy a tűzben születik, de egyetlen élőlénynek sem lehet ilyen születése. Egyes pillangókat megbabonáz a tűz fénye, és a tűzbe repülnek majd elégnak. Tehát ezeket tartjuk a valódi pyraustáknak. Innen való a közmondás, *a pyrausta halála*, arról az emberről, aki a saját vesztébe rohan. És *a pyrausta örömeinek örül*, a pillanatnyi gyönyörűségről, amit örök szerencsétlenség követ.” Jelenleg is létezik és ismert a tűzmolyokhoz (Pyraustidae) tartozó Pyrausta genusz (több rokon fajt magába foglaló egység) a rovarok rendszertanában, ahova viszonylag sok faj tartozik. Az előző leírás meglepően életszerű és szakmailag sok helyen korrekt, továbbá él a modern tudománykommunikáció eszközével, miszerint a tudományos leírást művelődéstörténeti adalékokkal egészíti ki abból a célból, hogy az olvasó jobban megjegyezze a szakmai tartalmat. Ezt a genuszt a tudomány számára az a tudós Schrank írta le, akinek egy könyve (SCHRANK, Franz von Paula, *Enumeratio Insectorum Austriae Indigenorum, Augustae Vindelicorum*, 1781) megtalálható a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban.

⁴⁵ DARMSTAEDTER, Ludwig, DU BOIS-REYMOND, René, SCHAEFER, Carl, *Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik*. Vol. 2, Berlin, Springer-Verlag, 1908.

⁴⁶ KLOBIUS, Justus Fidus *Ambrae historiae ad omnipotens Dei gloriam, et hominum sanitatem*, Wittenbergae, 1666. Az ámbrára az ámbráscetek bélfalát borító váladék. A szabadba kerülve megkeményedik, kőszzerűvé válik. Mivel megakadályozza a parfümökben levő anyagok bomlását, a kozmetikai ipar évszázadok óta keresett, drága alapanyaga. A régi korok emberei orvosi célú felhasználására is gondoltak.

Michaeleis Rupert Besler rövid könyve, a „Wunderkammer”⁴⁷ stílusában mutat be növényeket, állatokat, illetve testrészeiket (továbbá ásványokat is), különös figyelemmel az érdekes, különleges jelenségekre (például torzult csőr), és aminek tartalma inkább érdekesség, mint tudomány, de rajzai figyelemre méltók.

Carl Linné orvosprofesszori kinevezésének alkalmával elmondott híres előadása⁴⁸ 1741-ben jelent meg először. A terepvizsgálatok fontosságát hangsúlyozza, és tanácsokat ad arra vonatkozóan, hogy milyen adatokat és hogyan kell leírni. Következő könyvében, mely három kiadásban és négy példányban található a pannonhalmi könyvtárban,⁴⁹ egy nagyobb fejezetet szentel a rovarok általános jellemzésének és gazdanövényeinek.

Linné legismertebb műve, a *Systema Naturae* 1767 és 1776 között megjelent zoológiai kötetei is megtalálhatók a könyvtárban.⁵⁰ Mivel ezeket a könyveket sokszor és sok helyen nyomtatták, ezért a taxonómusok megegyezése szerint az 1758-ban megjelent 10. kiadást tekintik a nevezéktan kiinduló pontjának. A Főapátsági Könyvtárban három kiadás található a mű zoológiai köteteiből, a legkorábbi Bécsben jelent meg.⁵¹ Kétkötetes, egybekötött könyv, amely az egész állatvilágot tárgyalja. A későbbi sorozatot a Philipp Ludwig Stätius Müller által, a 12. latin nyelvű kiadás alapján készített, átdolgozott, német nyelvű kötetek jelentik. Egy-egy kötet foglalkozik az emlősökkel, madarakkal, kétélűekkel és hüllőkkel, halakkal, a tengeri állatokkal, az alacsonyabb rendűekkel, és két kötet az ízeltlábúakkal. Egy kötetben található még további emlősök és a regisz-

⁴⁷ BESLER, Michaeleis Rupert, *Gazophylacium rerum naturalium Regno Vegetabili, Animalium & Mineralium depromtarum, nunquam hactenus in lucem editarum*, Lipsiae and Francofurti, 1716. – A „Wunderkammer”, csodák kamrája, a mai múzeumok egyik elődje, tárgyak többé-kevésbé rendezett gyűjteménye tudományos feldolgozás, háttér nélkül, amelyben a furcsaságok, különlegességek hangsúlyos szerepet kapnak. A reneszánsz korban divatos magángyűjtemény volt, tulajdonosuk ismerőseik és esetenként érdeklődők számára is látogathatóvá tették.

⁴⁸ LINNAEUS, Carl, *Oratio de necessitate peregrinationum intra patriam, ejusque elenchus Animalium per Sueciam observatorum. Accedunt J. Browallii Examen epicriseos Siegesbeckianae in Systema Plantarum sexuales, et I. Gesneri Dissertationes de partium vegetationis et fructificationis structura, differentia et usu, In quibus Elementa Botanica dilucide explicantur*; Lugundi Batavorum, 1743. Zoológiai munkásságának összefoglalását adja a következő közlemény: MÓCZÁR László, *300 éve született Carl von Linné (1707–1778) = Állattani Közlemények*, 92, 2007, 3–9.

⁴⁹ LINNAEUS, Carl, *Selectae ex amoenitatibus academicis Caroli Linnaei, dissertationes ad universam naturalem historiam pertinentes, quas edidit et additamentis auxit L.B. e S.I.*, Graecii, 1764, 1766, 1769.

⁵⁰ CARL LINNAEUS, *Systema Naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species cum characteribus et differentiis, synonymis, locis*, Vindobonae, 1767.; CARL LINNAEUS, *Des Ritters Carl von Linné vollständiges Natursystem : nach der zwölften lateinischen Ausgabe und nach Anleitung des holländischen Houttuynischen Werks mit einer ausführlichen Erklärung / ausgefertigt von Philipp Ludwig Stätius Müller. Erster Theil. Von den säugenden Thieren.*, Nürnberg, 1773.; CARL LINNAEUS, *Des Ritters Carl von Linné vollständiges Natursystem Supplements: und Register: Band über alle sechs Theile oder Classen der Thierreichs. Mit einer ausführlichen Erklärung ausgefertigt von Philipp Ludwig Stätius Müller*; Nürnberg, 1776.

⁵¹ Editio decima tertia, ad Editionem duodecimam reformatam Holmiiensem.

ter is. A könyvtárban található legkésőbbi Linné-kötet kiadási évszáma: 1788.⁵² Ez egy Johann Friedrich Gmelin által átdolgozott kiadás,⁵³ amely emlősökkel és madarakkal foglalkozik.

Johann Gottfried Ohnefalsch Richter terjedelmes, apologetikus könyve⁵⁴ hoszszan tárgyalja a halak biológiáját, számos fajleírást is közöl, de a halakkal kapcsolatos számos egyéb területre, mint azok halászata és hasznosítása is kitér. Friedrich Heinrich Wilhelm Martini lexikonjának 11 kötete húsz év alatt (1774–1793) jelent meg.⁵⁵ A szerző már a modern lexikonok rendszerét követi. Alfabetikus sorrendbe rendezi a zoológiai, botanikai és mineralógiai szakkifejezéseket és magyarázataikat.

Jan Jonston híres és elterjedt, öt kötetből álló zoológiai könyvsorozatának mindegyike (emlősök, madarak, ízeltlábúak, kétélttűek és hullók, halak és cetek) megtalálható a Főapátsági Könyvtárban.⁵⁶ A kötetek mindegyike az első kiadás után jóval, mintegy száz évvel, jelent meg. A sorozat (*Historia naturalis animalium, Theatrum universale omnium animalium*) népszerűségét közérthető szövegezése mellett számos, művészi értékű illusztrációjának is köszönheti. Tartalmilag jelentősen támaszkodik Gessner és Aldrovandi könyveire, de Jonston korszerűbb rendszertant alkalmaz.⁵⁷

A 3. képen a bal felső sarokban két szép szitakötő, középen egy him cserebogár, jobbra egy szemeslepke vagy pillangó, alatta egy kerekhálós pók rajza látható. A szöveget oldalról két hipotetikus hulló fogja közre, míg alul egy éjjeli pávaszem rajza határolja. Mellette jobbra és balra házatlan csigák rajzai.

Alsó-Ausztria flóráját és faunáját dolgozza fel Guilielmi Henrici Kramer munkája.⁵⁸ Már a Linné-féle kettős nevezéktant követi. Érdekességként említjük meg, hogy róla nevezték el a Kárpát-medence endémikus (csak itt előforduló) halfaját,

⁵² LINNAEUS, Carl, *Systema naturae per regna tria naturae*, Lipsiae, 1788.

⁵³ Editio decima tertia, aucta, reformata.

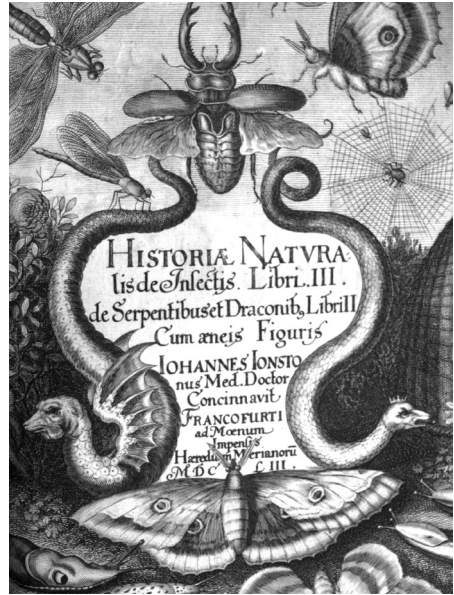
⁵⁴ RICHTER, Johann, OHNEFALSCH, Gottfried, *Ichthyotheologie, oder: Vernunft und Schriftmässiger Versuch die Menschen aus Betrachtung der Fische zur Bewunderung, Ehrfurcht und Liebe ihres grossen, liebevollen und allein weisen Schöpfers zu führen*, Leipzig, 1754. THIELICKE, Helmut, *Modern faith and thought*. Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids, Michigan, 1990. (németből fordítva) említi Richternek ezt a könyvét, mint a legjobb példát arra, hogy valaki a legkisebb dologban is megtalálja a hitvédelemhez szükséges bizonyítékot.

⁵⁵ MARTINI, Friedrich Heinrich Wilhelm, *Allgemeine Geschichte der Natur, in alphabetischer Ordnung*, Berlin und Stettin, 1774–1793.

⁵⁶ JONSTON, Jan, *Theatrum universale omnium animalium quadrupedum*, Heilbrunn, 1755; JONSTON, Jan, *Theatrum universale omnium de avibus*, Heilbrunn, 1756; JONSTON, Jan, *Theatrum universale omnium animalium insectorum, Historiae naturalis de serepentibus*, Heilbrunn, 1757, (3. kép); JONSTON, Jan, *Historia naturalis de piscibus et cetis*, Heilbrunn, 1767.

⁵⁷ Johnston életéről és munkásságáról I. MATUSZEWSKI, Adam, *Jan Jonston-Outstanding Scholar of the 17th Century = Studia Comeniana et Historica*. 19, 1989, 37–53.

⁵⁸ KRAMER, Guilielmi Henrici, *Elenchus vegetabilium et animalium per Austriam Inferiorem observatorum Sistens ea in classes et ordines genera et species redacta*, Viennae, Pragae et Tergesti, 1756.

3. kép
A rovarokról és hullókról (beleértve a sárkányokat is) szóló Jonston-kötet címlapja

a lápi pócot (*Umbra krameri*).⁵⁹ Linné standard kiadása után három évvel jelent meg Nicolaus Poda von Neuhaus műve,⁶⁰ számos új faj, máig érvényes leírásával.⁶¹ Poroszország halainak, kétéltűinek és hullóinek leírása található meg Johann Christoph Wulff könyvében.⁶² A szerző Linné szerinti leírásokat közöl. Daniel Gottlob Rudolph vaskos kézikönyvében⁶³ a növények és ásványok mellett részletes leírások találhatók arról, hogy az egyes állatcsoportok esetében milyen morfológiai bélyegeket kell megfigyelni, és hogyan kell konzerválni a példányokat.

Georges-Louis Buffon⁶⁴ zoológiai munkássága hatalmas, műveit sokszor,

⁵⁹ A lápi póc felfedezése és leírásának rövid története megtalálható a következő közleményben: WANZENBÖCK, Josef, SPINDLER, Thomas, *Rediscovery of Umbra krameri Walbaum, 1972 = Austria and subsequent investigations, Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien, Serie B für Botanik und Zoologie*, 1995, 450–457.

⁶⁰ PODA VON NEUHAUS, Nicolaus, *Insecta Musei Graecensis, quae in ordines, genera et species juxta systema naturae Caroli Linnaei*, Graecii, 1761. A könyv megjelenéséről Falck értesítette Linnét és felajánlott neki egy példányt az újdonságból. Ez az információ megtalálható a Linné levelezését tartalmazó internetes honlapon, az L3393-as számú levélben. A honlap címe: linnaeus.c18.net/Letter/L3393 (lementve: 2015. december 6.).

⁶¹ Részletesebben l. a Denisia folyóiratban megjelent közleményt: Franz, *Österreichs Entomologen der ersten Stunde: Nikolaus Poda SPETA (1723–1798) und Joannes Antonio Scopoli (1723–1788)*, 13, 2004, 567–618.

⁶² WULFF, Johann Christoph, *Ichthyologia cum Amphibiis regni Borussiae*, Regiomonti, 1765.

⁶³ RUDOLPH, Daniel Gottlob, *Hand-buch oder kurze Anweisung wie man Naturalien-Sammlungen mit Russen betrachten soll*, Leipzig, 1766.

⁶⁴ A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban megtalálható kötetei: BUFFON, Georges-Louis Lec-

sok nyelven adták ki, többek között azért, mert az állatokat élőhelyükkel együtt tárgyalta, és élvezetes stílusban írt.⁶⁵ A Főapátsági Könyvtárban eredeti, francia nyelvű kötetéből csak egy található,⁶⁶ német fordítású az emlősökről és a madarakról írt munkája. A sorozat kötetei 1785–1789 között jelentek meg. Az emlősökkel egy 13 kötetes munka foglalkozik. A szöveges részt négykötetnyi szép ábra egészíti ki, összesen 255 oldalon. Nyolc kötetben található a madarak jellemzése, amelyeket egy vastag, 235 oldalas kötet egészít ki a madarakat ábrázoló rézkarcokkal. Az ábrákat tartalmazó köteteken rendszerint nincs évszám és címlap, de a kötetek tartalmuk alapján egyértelműen azonosíthatók.

Gaspard Guillard de Beaurieu és Jan Baptiste Françoise Hennebert könyvsorozata hét kötetből áll.⁶⁷ Tudomány és morális keveredik a szövegben,⁶⁸ ami nem meglepő ebben a korban. Érdekessége, hogy az első kötetben az állatok általános jellemzése mellett az embert és a háziállatokat is tárgyalja. A sorozatban továbbá az emlősök, madarak, kétélűek halak, ízeltlábúak és a férgek jellemzése található.⁶⁹

Antoine Joseph Dézallier D'Argenville könyve⁷⁰ tudományos szempontból kevésbé jelentős, mert nem használja Linné rendszertanát és erős benne a „Wunderkammer” jelleg.⁷¹ Ugyanakkor a művészi illusztrációk kiemelkedőek, mert

lerc, *Histoire naturelle des Oiseaux*, Paris, 1770; BUFFON, Georges-Louis Leclerc, *Naturgeschichte der vierfüßigen Thiere*, 13 band, Troppau, Brünn, 1785–1789; BUFFON, Georges-Louis Leclerc, címlap nélkül 55 színes rézkarc emlős állatokról, s. l., s. a.; BUFFON, Georges-Louis Leclerc, címlap nélkül 79 színes rézkarc emlős állatokról, s. l., s. a.; BUFFON, Georges-Louis Leclerc, címlap nélkül 65 színes rézkarc emlős állatokról, s. l., s. a.; BUFFON, Georges-Louis Leclerc, *Naturgeschichte der Vögel*, 5 band, Brünn, 1786–1787.

⁶⁵ Részletesebben itt lehet munkásságáról olvasni: ROGER, Jacques *Buffon, A life in natural history*, Cornell University Press, 1997.

⁶⁶ Ragadozó életmódú madarakról szól. Nem taxonómiai, hanem életmód szerinti csoportosítás. Így kerülnek egy kötetbe például a sasok, keselyűk és baglyok is.

⁶⁷ BEAURIEU, Gaspard Guillard de, HENNEBERT, Jean Baptiste François, *Cours D'Histoire Naturelle, Ou Tableau De La Nature: Considérée dans l'Homme, les Quadrupèdes, les Oiseaux, les Poissons & les Insectes*, Paris, Desaint, 1770. A könyveken a szerző neve nem szerepel.

⁶⁸ Erre hoz adatokat DOUTHWAITE, Julia V., *The Wild Girl, Natural Man, and the Monster: Dangerous Experiments in the Age of Enlightenment*, Chicago, University of Chicago Press, 2002.

⁶⁹ Megjegyezzük, hogy az egyes rendszertani csoportok bemutatását nem lehet egyetlen kötethez kötni. A csoportjellemzések gyakran átnyúlnak egyik kötetből a másikba.

⁷⁰ DÉZALLIER D'ARGENVILLE, Antoine Joseph, *Conchyliologie oder Abhandlung von den Schnecken, Muscheln und andern Schaalthieren welche in der See, in süßsen Wassern und auf dem Lande gefunden werden, Nebst der Zoomorphose oder Abbildung und Beschreibung der Thiere welche die Gehäuse bewohnen*, Wien, 1772.

⁷¹ Nem mond ellent ennek a megállapításnak, hogy a könyvre a mai napig hivatkoznak tudományos művekben is, például: HASZPRUNAR, Gerhard, *A nomenclator of extant and fossil taxa of the Valvatidae (Gastropoda, Ectobranchia) = ZooKeys*, 377, 2014, 1–172., mert rendszerint csak a Dézallier D'Argenville könyvében található hivatkozásokat idézik és nem a szerző saját megállapításait. – A „Wunderkammer” jelenségről l.: DIETZ, Bettina, NUTZ, Thomas *Collections Curieuses: the aesthetics of curiosity and elite lifestyle in eighteenth-century Paris = Eighteenth-Century Life*, 29, 2005, 44–75.

azokat a korszak jelentős festője, François Boucher készítette.⁷² Nem véletlenül lett népszerű a maga korában.

A 18. század második felében számos átfogó, természetismereti kézikönyv jelent meg német nyelven. Ezek közül Johannes Beckmann,⁷³ Johann Friedrich Blumenbach⁷⁴ és Johann Christian Polycarp Erxleben⁷⁵ munkái találhatók meg a Főapátsági Könyvtárban. A könyvek rendszerint három részre tagoltak: zoológia, botanika és mineralógia fejezetek alkotják a legtöbbjét (rendszerint ebben a sorrendben). A zoológiai témakörök a legterjedelmesebbek, arányukban a legnagyobbak a másik két (botanika, mineralógia) témakörhöz viszonyítva. Tartalmilag és felépítését tekintve Ludwig Mitterpacher latin nyelvű könyve csatlakozik az előzőekhez.⁷⁶ Giovanni Antonio Scopoli a Főapátsági Könyvtárban található művének zoológiai fejezete viszonylag rövid áttekintő taxonómia (rendszerint), rövid csoport- és faj-jellemzésekkel.⁷⁷

Szaktudományos szempontból az előzőekhez hasonló, de csak általános természettörténeti és zoológiai ismereteket – botanika és mineralógia nélkül – tartalmaznak Charles Bonnet,⁷⁸ valamint Nathanael Gottfried Leske⁷⁹ és Georg Rudolph Boehmer művei.⁸⁰ Mindegyik összefoglaló, kézikönyv jellegű mű.

⁷² PRIEBE, JESSICA, *The artist as collector: François Boucher (1703–1770) = Journal of the History of Collections*, 2015, doi:10.1093/jhc/fhu063. – Boucher ugyanakkor maga is jelentős gyűjtőnek számított, aki többek között nagy mennyiségű, érdekes természeti tárggyal rendelkezett.

⁷³ BECKMANN, JOHANNES, *Anfangsgründe der Naturhistoriae*, Frankfurt und Leipzig, 1777.

⁷⁴ BLUMENBACH, JOHANN FRIEDRICH, *Handbuch der Naturgeschichte*, Göttingen, 1779, 1782, 1799. – Ezek közül két kiadás, az 1779-es és az 1792-es található meg a könyvtárban. Blumenbach műveinek bibliográfiáját l. KROKE, CLAUDIA, BÖKER, WOLFGANG, *Johann Friedrich Blumenbach: Bibliographie seiner Schriften*, Göttingen, Universitätsverlag Göttingen, 2010.

⁷⁵ JOHANN CHRISTIAN POLYCARP ERXLEBEN, *Anfangsgründe der Naturgeschichte*, Göttingen, Wien, 1782, 1787, 1797. Mindhárom kiadása megtalálható a könyvtárban.

⁷⁶ MITTERPACHER, LUDWIG, *Prima Lineae historiae naturalis. In usum gymnasiorum regni Hungariae, et regnorum eidem adnexorum*, Buda, 1795; MITTERPACHER, LUDWIG, *Compendium Historiae naturalis*, Buda, 1799. – Az elsőként említett mű az első hazai kiadású, átfogó, természetrajzi egyetemi tankönyv. Forrás: BIKFALVI Géza, *Mitterpacher Lajos emlékezete* (<http://www.jezsuisa.hu/cikk/mitterpacher-lajos-emlekezete>, letöltve: 2015. november 29.).

⁷⁷ SCOPOLI, GIOVANNI ANTONIO, *Introductio ad Historiam naturalem sistens genera Lapidum, Plantarum et Animalium*, Praga, 1777. – Scopoli Linné követője, többek között elismert botanikus és entomológus volt. Nevét számos faj őrzi, mint például a Magyarországon elterjedt, védett rovarfaj, a kis hörcsincér (*Cerambyx scopolii*).

⁷⁸ BONNET, CHARLES, *Oeuvres d'histoire naturelle et de philosophie*, Neuchatel, 1779; BONNET, CHARLES, *Oeuvres d'histoire naturelle et de philosophie 2. Mémoires d'histoire naturelle*, Neuchatel, 1779; BONNET, CHARLES, *Betrachtung über die Natur*, 2 band, Leipzig, 1783. – Ez utóbbi Johann Daniel Titius fordította a francia *Contemplation de la nature* című könyv alapján.

⁷⁹ LESKE, NATHANAEL GOTTFRIED, *Anfangsgründe der Naturgeschichte*, Leipzig, 1784. – Leske könyvének zoogeográfiai vonatkozásairól l. WALLASCHEK, MICHAEL, *Zoogeographie in Handbüchern der Naturgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts. Beiträge zur Geschichte der Zoogeographie*, 1, 2015, 25–62.

⁸⁰ BOEHMER, GEORG RUDOLPH, *Systematisch-Literarisches Handbuch der Naturgeschichte Oe-*

Moritz Balthazar Borkhausen ötkötetes, nagy munkája a lepke taxonómusok számára máig alapmű, számos tudományos dolgozatban hivatkoznak rá még ma is.⁸¹ Négy kötet található meg a Főapátsági Könyvtárban, a sorszám szerint ötödik, az utolsó hiányzik. Az első három kötet – a régi könyvek jelenlegi feldolgozottsága alapján – csak ebben a könyvtárban tanulmányozható Magyarországon. Ebből a szempontból tehát kiemelkedő jelentőségű kötetek.

Végül az eddig még nem említett, speciális zoológiai témaköröket tárgyaló könyveket ismertetjük. Ezek mindegyike érdekes lehet a kutatók számára, különösen azért, mert legtöbbjük – a könyvtárak gyűjteményeinek jelenlegi feldolgozottsága alapján – hazánkban csupán ebben a könyvtárban található meg. Egy szerző nélküli fordítás,⁸² még a kor színvonalán sem magas szintű. Különböző természettel kapcsolatos fogalmakat, témaköröket tárgyal, különösebb rendszer nélkül. Számos zoológiai fejezete is van.

A németországi halfauna neves kutatója volt Marcus Elieser Bloch.⁸³ Könyvét kiváló rajzok díszítik. A zooplankton egyes fajairól írt szépen illusztrált könyvecskét Johan Conrad Eichhorn.⁸⁴ Franz von Paula Schrank Ausztria rovarairól publikált kiváló, a mai napig számon tartott faunisztikai munkát.⁸⁵ Henry Smeathman hangyákról írt dolgozata⁸⁶ valójában egy folyóiratban megjelent cikkének könyv formában történt kiadása.⁸⁷ A rovargyűjtésekhez nyújt korabeli informá-

conomie und anderer damit verwandten Wissenschaften und Künste, Zweyter Theil Thierreich, 2 band., Leipzig, 1786.

⁸¹ BORKHAUSEN, Moritz Balthazar, *Naturgeschichte der Europäischen Schmetterlinge nach systematischer Ordnung. 4 Theil*, Frankfurt, 1788–1792. – Két példa, egy faunisztikai, amely egy lepkecsoport Kinában található fajait sorolja fel (JIANG, Nan, YANG, Chao, XUE, Dayong, HAN, Hongxiang, *An updated checklist of Thyatirinae (Lepidoptera, Drepanidae) from China, with descriptions of one new species = Zootaxa*, 1, 2015, 1–48.) és egy molekuláris filogenetikai, amelyben molekuláris biológiai módszerekkel állítanak fel egy törzsfát (OUNAP, Erki, MIRONOV, Vladimir, VIIDALEPP, Jaan, *Molecular phylogeny of the genus Lythria and description of the male genitalia of L. venustata (Lepidoptera: Geometridae: Sterrhinae) = European Journal of Entomology*, 4, 2009, 643–650.

⁸² *Kenntnisse von natürlichen Dingen zum Gebrauche der studierenden Jungen im Königreich Hungarn und den damit verbundenen Staaten*, Ofen und Tyrnau, 1789.

⁸³ BLOCH, Marcus Elieser, *Oeconomische Naturgeschichte der Fische Deutschlands*. 1. Theil., Berlin, 1782; LESSER, Richard, *Marcus Elieser Bloch, Das Leben eines ungewöhnlichen Mannes und geachteten Fischforschers, Verhandlungen der Gesellschaft für Ichthyologie* 2, 2001, 59–68. – A könyvtárban egy olyan példány található, amelynek a címlapja és az első 160 oldala van meg. Samodai Éva szíves ellenőrzése.

⁸⁴ EICHORN, Johan Conrad, *Beytrage zur Naturgeschichte der kleinen Wassertiere die mit blosser Auge nicht können gesehen werden die sich in den Gewässern in und um Danzig befinden*, Berlin und Stettin, 1781.

⁸⁵ SCHRANK, Franz von Paula, *Enumeratio Insectorum Austriae Indigenorum*, Augustae Vindelicorum, 1781.

⁸⁶ SMEATHMAN, Henry, *Some account of the termites, which are found in Africa and other hot climates*, London, 1781.

⁸⁷ Az eredeti tanulmány itt található: SMEATHMAN, Henry, *Some Account of the Termites, Which*

ciókat August Christian Kühn kis könyve.⁸⁸ A levéltetvekről és ragadozóikról szól Wilhelm Friedrich von Gleichen szép illusztrációkkal díszített munkája.⁸⁹ A Duna mentén kártevő kolumbácsi légy (*Simulium colombaschense*) fajról írt könyvet Joseph Anton Schoenbauer.⁹⁰ Denis-Bernard Quatremère-Disjonval francia nyelvű könyvének fordítása a pókok biológiájával foglalkozik.⁹¹ Érdekes az a része, amikor a szerző az időjárás változását próbálja megjósolni a pókok viselkedése alapján. Egy szerző nélküli kötetben a kanári madarak tartásával kapcsolatban találunk útmutatásokat és ajánlásokat.⁹²

Tanulmányunkban arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár egyedülálló 16–18. századi zoológia gyűjteményt őriz. A jelenleg elérhető digitális adatbázisok alapján az összes vizsgált zoológiai könyv 24%-a Magyarországon csak ebben a könyvtárban olvasható.

Mivel az említett könyvek összetétele zoológiai szempontból igen vegyes, (van közöttük kézikönyv és tankönyv, általános és speciális munka, szakmailag kevésbé értékes és igen elmélyült ismereteket tartalmazó könyv) széles kutatói kör számára lehet érdekes a bemutatott állomány. Két kiváltképp értékes könyv-együttesre külön is felhívjuk a figyelmet. Az egyik a nagy természettudós, Linné három, máshol nem található kötete, amelyet munkássága kutatói csupán itt tanulmányozhatnak. A második a lepke taxonómusok, rendszertant kutatók számára alapvető forrás, a Brokhausen könyvek négy kötete.

Kutatásunk tanulsága, hogy egy olyan speciális témakörben, mint a kora újkori zoológia, nem elég a nagyobb könyvtárak és szakkönyvtárak anyagának áttanulmányozása, hanem érdemes az egyházi könyvtárak gyűjteményeibe is betekinteni. Egy olyan rend könyvtárában, amely foglalkozott felsőoktatással története során, nagy eséllyel lelhetünk feltáratlan kincsekre.

are Found in Africa and Other Hot Climates = *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. 71, 1781, 139–192.

⁸⁸ KÜHN, August Christian, *Kurze Anleitung Insecten zu sammeln*, Eisenach, 1783.

⁸⁹ VON GLEICHEN, Wilhelm Friedrich, *Versuch einer Geschichte der Blatläuse und Blatläusfresser des Ulmenbaums*, Nürnberg, 1787.

⁹⁰ SCHOENBAUER, Joseph Anton, *Geschichte der schädlichen Kolumbatzer Mücken im Bannat, als ein Beytrag zur Naturgeschichte von Ungarn*, Wien, 1795. – Taxonómiájáról I. THOMPSON, Christian F., *The name of the type species of Simulim (Diptera: Simuliidae): an historical footnote = Entomological News*, 112, 2001, 125–129., biológiájáról pedig HORVÁTH Géza, *A kolumbácsi légy = Rovartani lapok*. 1, 1884, 195–204.

⁹¹ QUATREMÈRE-DISJONVAL, Denis-Bernard, *Neueste Entdeckungen über die Natur der Spinnen und vorzüglich über deren Verhältniß mit den Veränderungen in der Atmosphäre, in wie fern sie nämlich die Beschaffenheit der Witterung voraus anzeigen*, Berlin und Leipzig, 1799.

⁹² *Unterricht für Liebhaber der Canarienvögel*, Grätz, 1798.

BAKONYI, GÁBOR – BAKONYI, ZSUZSANNA

Zoological books between 16th and 18th centuries in the Library of the Archabbey of Pannonhalma

The Library of the Archabbey of Pannonhalma is the oldest one in Hungary. About 200 works are mentioned to be kept there as soon as the 11th century. Its history is rich in turns, but the holdings of the library have been increasing more or less continuously and currently the collection contains about 400 000 volumes. Because of the teaching and scientific activity of the Benedict monks among others zoological books have been collected during the centuries. However, zoological books in the modern holdings have never been listed and analysed from the zoological point of view till now. Nowadays 150 volumes of zoology books are to be found in the library. Most of them are series of books, reference works, dissertations or school-books, but some high quality scientific works of the era, as books of Conrad Gessner, Ulisse Aldrovandi or Carl Linnaeus are also located in the collection. About one quarter of the listed zoological books are kept only in this library in Hungary.

Keywords: 16–18. centuries, library history, Carl Linné, Moritz Balthazar Borkhausen, animal taxonomy, natural history

KÖZLEMÉNYEK

Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának újabb tizenhárom kötete. A közelmúltban több Pázmány könyvtárból származó könyv is felbukkant. Tanulmányomban az általam megtalált tizenhárom kötet, tizennégy mű kutatási történetét, illetve bibliográfiai leírását adom.

A kutatás jelenlegi álláspontja,¹ hogy az érsek pontos halálzási dátumának bejegyzésével könyvei – a végrendeletének megfelelően – a pozsonyi jezsuita kollégium állományába kerültek. A rend feloszlata után „a pozsonyi Pázmány-könyvtár egy része Pozsonyban maradt, egy másik jelentős részt 1782 óta a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz, s egy harmadik szétszóródott rész a legváltozatosabb helyeken lelhető fel – eldugott plébániai könyvtárakban éppúgy, mint a könyvkereskedelemben.”² Ez az „eldugott plébániai könyvtárakban” gondolat és Pázmány Péter könyvtárának rekonstruálásának vágya indított el, hogy a sokak által szerkesztett Magyar Országos Közös Katalógus Régi Nyomatványok Tagozatában, a MOKKA-R-ben keressék. Egy jó, közös katalógus használata nagy segítsége lehet a kutatóknak, jól bizonyítja ezt a kísérletem is. A MOKKA-R adatbázisában kerestem Pázmány halálzási dátumára, s találtam egy, a Pázmány könyvtárának kutatástörténetében eddig ismeretlen könyvre.³ Andreas Schott *Adagialia Sacra Novi Testamenti Graeco-Latina* című művének címlapján szerepel az árulkodó „Collegii Poseniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij”-bejegyzés. A könyvet a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár őrzi.⁴ A könyvtábla verzóján több müncheni katalógus jelzet és egy „dupl” bejegyzés is szerepel. Ezek a jelzetek, illetve a duplum bejegyzés utalnak az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárra mint korábbi lelőhelyére. A főszékesegyház építése közben megvonták az anyagi támogatást, s az érsek a könyvtár állományának duplumait eladva teremtette elő a befejezéshez szükséges összeget. Somogyi Károly Esztergomban a székesegyház könyvtárában dolgozva közvetlenül ismerhette, ismerte annak állományát. Több kötetet is vásárolt a duplumok közül.

Az *Adagialia*ban talált „dupl.” bejegyzést ellenőrizve kerestem fel az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárat, illetve a másik, ott megmaradt *Adagialia*t. Ez a példány egy colligatumkötetben⁵ maradt fent egy másik művel (*Adagia sive proverbia Graecorum ex Zenobio seu [...] Antverpiae, 1612*) összekötve. A mai napig nagyon szép állapotban megmaradt fatáblás, préselt pergamen kötése, épen maradt kápcasai és természetesen a mellette lévő colligatum tették indokolttá, hogy Eszter-

¹ A kutatás összefoglalását l. KNAPP Éva, *Pázmány-relikviák a budapesti Egyetemi Könyvtárban (Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban), Tanulmány, katalógus, Kiállítás 2012. december 13–2013. március 29.*, Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtára, 2012, 5–15.

² KNAPP 2012, i. m. 37.

³ Bibliográfiai leírását a tanulmány végén lévő katalógusban ismertetem.

⁴ Itt szeretnék köszönetet mondani Papp Andreának és Szőkefalvi Nagy Erzsébetnek segítségükért.

⁵ Használói bejegyzése: „Patris Michaelis Sibak” ; „Biblioth. Eccl. Metr. Strigon.” [pecsét]

gomban maradjon. A duplum eladásának idején nem is sejtették, hogy az egykori esztergomi érsek magánkönyvtárának egy darabjától válnak meg.

A 19. században a Bibliothecából került Somogyi gyűjteményébe Pázmány egyik műve, ezért felmerült annak a reménye, s egyben lehetősége, hogy további, eddig ismeretlen Pázmány-köteket őriznek, őrizhetnek. Ezt a gondolatot követve kérdeztem az esztergomi kollégákat, hogy van-e az állományukban még több pozsonyi kollégiumi possessorral ellátott kötet. A már katalogizált könyvek katalógusában keresve, a pozsonyi jezsuita provenienciákat átnézve, egy újabb, lappangó „Collegij Posonien. Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.” bejegyzésű kötet került elő.⁶

A könyvek Esztergomba kerülésének gondolata, mikéntje nem hagyott nyugodni, s nem akartam feltételezéseimbe⁷ bocsátkozni, mégis a következő sorokkal zártam tanulmányomat néhány hónappal ezelőtt. A főszékesegyházi könyvtár katalógusa a változó szabályok, normák követésével eltérő alapossggal dolgozza fel a tételeket. Ebből következik, hogy az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár összes Pázmány-könyvtárból származó könyvét csak a gyűjtemény szisztematikusan átnézése után, az érsek halála előtt megjelent kötetek autopszia alapján megvizsgált kutatása után lehetne egyértelműen feltárni, kimutatni.

A Bibliotheca cirka 120 000-es állományának átnézése még csak a terveim között szerepel, s remélem, hogy ez a közeljövőben meg is valósul. Továbbra is foglalkoztatott az a gondolat, hogy ha két Pázmány-kötet volt Esztergomban, lehetett, lehet több is. Tudvalevő az esztergomi könyvtárak vándorlása, egymás mellett élése, egymásból való kiválása – kutatásomat kiterjesztettem az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárára is. Az eredmény felülmúlta várakozásomat. Tizenegy kötetet, tizenkét művet találtam.⁸

Az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtáráról, korábbi nevén az Érseki Papnevelő Intézet Könyvtáráról a Magyar Minerva ezt írja: „Kivált a mult században eltörült kolostorok theologiai műveiből, továbbá Simor János, Frank F. és Zádori J. adományából jött létre.”⁹ Az Érseki Papnevelő Intézet Könyvtára 1865-től feltételezhetően a Bibliotheca első emeletén volt. Az egykor Pázmány tulajdonában lévő kötetek idekerülésének útja két esetben újabb possessor-bejegyzéssel datálható, pontosítható.

Az egyik possessor az előbb említett Zádori János, akinek exlibrise Martinus Becanus *Apologia pro iudice controversiarum fidei ac religionis* című kötetében található. Zádori János (1831–1887) 1864-től haláláig az esztergomi papnevelő intézet tanára, 1884-től esztergomi kanonok.¹⁰ Zádori könyveit a papnevelő intézet könyvtárára hagyta. 1637 előtti megjelenésű kötetait átnéztem annak reményében, hogy esetleg másik, Pázmány tulajdonában lévő könyv is felbukkan. Habár több pozsonyi kollégiumi kötetet nem találtam, de találtam két másik Bibliothecából származó könyvet, melyek az *Apologia* Zádorihoz való kerülését bizonyítja, bizonyíthatja. A 300.807-es jelzeten lévő kötet¹¹ korábbi jelzetei között található F II. 99. (kék grafitceruzával) megtalálható a Bibliotheca-

⁶ Bibliográfiai leírását a tanulmány végén lévő katalógusban ismertetem. Nro 1.

⁷ Az érsekség, s vele együtt az érseki könyvtár Nagyszombatba, Pozsonyba majd Esztergomba való költözéséről lásd KÖRMENDY Kinga, *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a ferences rendház és a Babits Mihály Városi Könyvtár állományának történet áttekintése = Magyar Könyvszemle*, 1991, 25–38.

⁸ Bibliográfiai leírásukat a tanulmány végén lévő katalógusban ismertetem.

⁹ Magyar Minerva, Budapest, Athenaeum, 1900, 140.

¹⁰ Magyar katolikus lexikon, www.lexikon.katolikus.hu/Z/Zádori.html (2017. január 20.)

¹¹ *Principiorum fidei doctrinalium relectio scholastica & compendiaria : per controversias, quaestiones et articulos tradita / authore Thoma Stapletono Anglo. – Antverpiae : apud Ioannem Keerbergium, 1596. – [40], 647, [24], 314, [12] p.* Rongált, bordázott, gazdagon díszített, vaknyomásos bőrkötés, festett lapszélekkel. Tulajdonosi bejegyzései: A. T. 1597 [superexlibris]. Kötés-

ban. Az előzéklapon szerepel a „dupl” bejegyzés. A másik, a 301.456-es jelzetű, 1612-es könyve¹² már a kötet kézbevételekor egyértelműen árulkodik Bibliothecás múltjáról, ugyanis Lippay super-exlibrise szerepel a kötetben. Korábbi jelzetei között szerepel az E II 106 (kék grafitceruzával) és bejegyzései között „dupl.” (áthúzva, fekete grafitceruzával az előzéklapon). Ugyan az *Apologia* előzéklapján nem szerepel „dupl” bejegyzés, sem korábbi jelzetei között kék grafitceruzás Bibliothecás, müncheni jelzet, joggal feltételezhető, hogy Zádori Somogyi Károllyal egy időben, a duplum eladások idején vette, vehette a kötetet.

Az *Apologiával* együtt már három kötetet azonosítottam, hogy a Bibliothecából származik. Így korábbi sejtésem, mely szerint gyűjteményünkben több Pázmány-könyv is szerepel, talán nem alaptalan. Annak rekonstruálása, hogy az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárba mikor, s hogyan kerültek, további kutatást igényel.

A pozsonyi Petrus Hammer *Quadráginta conciones in adventum de annuntiatione Virginis Matris et verbo incarnato* című könyvének előzéklapján Borie Károly Mária vaskai apát, pozsonyi éneklőkanonok, a teológia doktora adományozása szerepel. Ennek a kötetnek az az érdekessége, hogy a pozsonyi jezsuita kollégium possessorai bejegyzését kisatírozták. Könyvei a Hittudományi Főiskola Könyvtárában vannak, ezeket is átnéztem, de több Pázmány-kötetet nem találtam. Borie Károly Mária életéről nem sokat tudunk. Feltételezem, hogy még a pozsonyi kollégiumból hozta el, ezért is akarta eltüntetni a korábbi possessor-bejegyzést. Amennyiben feltételezésem igaz, vagyis lehetett kölcsönözni a könyvtárból, és az olvasók olykor elfelejtették visszavinni a jezsuitáknak a könyveket, akkor még nehezebb feladat Pázmány könyvtárának rekonstruálása.

A Hittudományi Főiskola Könyvtárának további kilenc pozsonyi jezsuita kollégiumi kötetében semmi nyom nem utal korábbi provenienciájukra.

Az eddig könyvészetileg ismeretlen pozsonyi jezsuita kollégiumi könyvtárba került Pázmány-könyvtár köteteinek szétszóródott, de általam megtalált részének a könyvészeti leírása időrendben – egy 17. századi második kolligátum tag kivételével – és azon belül betűrendi sorrendben a következő:

(1) GRETSEY, Jacob

Controversiarum Roberti Bellarmini S. R. E. Cardinalis Amplissimi Defensio : Tomus primus de verbo Dei [...] / auctore Jacobo Gretsero. – Ingolstadii : Ex Typographio Adami Sartorii, 1607. – [44] p., 2104 [recte: 2084] col., [44] p. ; 2°

Jelzet: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár 17548, régi jelzetei: F I. 18, Ff I. 31.

tábla belső oldalán: Aeternitas. [Hic murus aheneus esto Nil conscire sibi, nulla palescere cupla (Horatius, Epistolae I., I.)] 25. Marty Anno 1628. Bitsche in Castro Mgr. Valomanus [...nundus] Arch. Hog[modiensi] Strigon. Canonicus Parochus Bitschensis. Kötéstábla belső oldalán nyomtatott, beragasztott ex libris: Zádori János Pecsét: Seminarii S. Stephani Strig. A lapmetszésbe útve: T. S. Korábbi jelzetei: F. VII. 12. [fekete grafitceruzával]; F II 99. [kék grafitceruzával], Num. lat 334 [előzéklapon, fekete grafitceruzával].

¹² R. P. Martini Becani ... Thelogiae scholasticae pars prima. – Moguntiae : ex officina Ioannis Albini, 1612. – [8], 434, [14] p. ; 4° Korábbi jelzetei: E. V. 32. ; E II 106 [kék grafitceruzával] ; N. lat. 45. Bejegyzések: dupl. (áthúzva, fekete grafitceruzával az előzéklapon). Possessor-bejegyzések: Zádori Címlapon pecsét: Seminarii S. Stephani Strig. Superex librisként aranyozott címer, rajta: Ge. Lippai Ar. Stri. Super ex libris: I K P S D N A 1615 Hátsó kötéstábla belső oldalán: Ex libris Joan. Koé[...]gy 1616. Érkessége, hogy a Bibliotheca nagylapján a jelzet: E II 49. (01333)

Megjegyzés: VD17 12:112991M; Sommervogel III. 1777, 120

Pázmány Péter Jacob Gretser (1562–1625) ingolstadti jezsuitát valószínűleg nem ismerte személyesen, de a *Diatribában* hivatkozott a most előkerült könyvre.¹³

Régi jelzetei közül az F I. 18 az Esztergomi Főszékesegyház Könyvtárának betűrendes, kézzel írt (müncheni) katalógusában azonosítottam.¹⁴

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posenien. Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”¹⁵

„Biblioth. Eccl. Metr. Strigon.” [pecsét]

Használói bejegyzés: 0

Kötés: préselt pergamen, bordázott, kapcsokkal

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639*: „Jacobus Graetserus Tomus 1mus in Folio Ingols(tadii) 1607 Adamus Sartorius”¹⁶
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]*: 0
3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

(2) DELRÍO, Martín Antonio

Martini del-Rio [...] ad Claudium Aquavivam eiusdem Societatis praepositum generalem, pharus sacrae sapientiae, quo quid contineatur pagina sequens docebit. – Nunc primum in lucem editus. – Lugduni : sumptibus Horatii Cardon, 1608. – [1] t., [4], 583, [26] p. ; 4°

Megjegyzés: Sommervogel II 1902, 15

Martin Antonius Delrio (1551–1608) a gráci egyetem exegézis tanára.

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.713, régi jelzete: J d II 3

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posenien. Societatis Jesu 1637. 19 Martij”¹⁷

„Sigillum Bibliothecae Strigonii Seminarii St. Stephani” [pecsét]

Használói bejegyzés: 0

Kötés: pergamen, pirosra festett lapszélékkel, két szalag helye látható. A gerincen kézzel írt könyvtári elhelyezésre utaló „D 56”. Szerző, cím és év a gerincen.¹⁸

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639*: „S. J. Martinus Del Rio In Gen(esin) in 4to Lugdunij 1608”¹⁹
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]*: „Martinus Deliro(!) S. J. In Genesisim in alba m(embrana) in 4° Lugduni 1608”²⁰
3. J 24: 0

¹³ Pázmány Péter, *Krisztus látható egyházáról*, kiad. Öry Miklós, Eisenstadt, Prugg Verl., 1975, 34, 36.

¹⁴ <http://51f004c742f8.sn.mynetname.net/064.htm> (2015. január 13.)

¹⁵ Lásd az 1. számú mellékletet.

¹⁶ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, I, Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár*, sajtó alá rend. Farkas Gábor, Monok István, Pozsár Annamária, Varga András, Szeged, Scriptum Kft., 1990, 104.

¹⁷ <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/301.713.jpg> (2015. március 10.)

¹⁸ A gerincen lévő írás feltételezhetően ugyanattól a kéztől.

¹⁹ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 100.

²⁰ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 158.

4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

(3) TORNIELLI, Agostino

Annales sacri & profani, ab orbe condito, ad eundem Christi passione redemptum, cum sacrosanctae scripturae & ethnicorum collatis inter se ad veritatem temporibus vere ordinateque dispositi / auctore Augustino Tornielo. – Prostant Francofurti : apud Joannem Theobaldum Schon Wetterum, 1611. – [10], 484; [2], 420, [37] p., [13] t. ; 2°

Megjegyzés: VD17 23:230722N

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.852, régi jelzete: G VI 24

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posonien. Societis Jesu 1637. 19 Martij”²¹

„Sigillum Bibliothecae Strigonii Seminarii St. Stephani” [pecsét]

Használói bejegyzés: 0

Kötés: vaknyomásos pergamen, kékre festett lapszélekkel, leszakadt bőrszíjakkal. A gerincen kézzel írt könyvtári elhelyezésre utaló „L 22”²²

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639*: „Augus Tornelli Annal(es) Eccles(iasticae) in Fol(io) Franco(furti) 1611. Ioan(nes) Theob(aldus) Schön(berger)”²³
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]*: „Augustinus Tornellus Annales Sacri et profani in albo c(oreo) in folio Francofurti 1611”²⁴
3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

(4) CONTZEN, Adam

Crudelitas et idolum Calvinistarum revelatum seu defensio trium librorum de peccato : a reverendiss. et illustriss. Roberto Bellarmino S. R. E. Cardinali ampliss. conscriptorum contra castigationes et explanationes Davidis Parei Professoris Heidelbergensis / auctore R. P. Adamo Contzen. – Moguntiae : apud Ioannem Albinum, 1614. – [15], 605, [26] ; 8°

Megjegyzés: VD17 12:107768C; Sommervogel II. 1399, 2

Adam Contzen (1571?–1635) német jezsuita.

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.752, régi jelzetei: B. n. I. 3, Dg. III a, K I. 33.

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posonien. Societis Jesu 1637. 19. Martij”²⁵

„Seminarii S. Stephani Strig.” [pecsét]

Használói bejegyzés: aláhúzások (19, 67, 114, 151, 165, 191, 192 p.), szöveg melletti jelölés²⁶ (53, 54, 55, 67, 112, 113, 123, 165, 252, 282, 312, 315, 349, 357).

²¹ <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/301.852.jpg> (2015. március 10.)

²² Az Egyetemi Könyvtár Pázmány-könyvtár köteteivel megegyező kéz.

²³ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 120.

²⁴ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 192.

²⁵ <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/301.752.jpg> (2015. március 10.)

²⁶ Az Egyetemi könyvtárban található Bar.01362 jelzetű, Knapp Éva által azonosított könyv (KNAPP 2012, i. m. 14. tétel) 615. oldalán hasonló jelölés van.

Kötés: pergamen, festett lapszélekkel. A gerincen kézzel írt könyvtári elhelyezésre utaló „G 56”.
Szerző, cím a gerincen.

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639*: „Adamus Contzen [...] Eiusdem Crudelitas et Idololum Caluinist(arum) 1614. Joa(nnes) Albinus”²⁷
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]*: „Adamus Contzen S. J. Crudelitas et Idolorum Caluinistratum in alba m(embrana) in 8° Moguntiae 1614”²⁸
3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

(5) MERONI, Paolo Guiseppe

Pauli Josephi Meroni [...] Commentarii in Psalmum CXLV. – Lugduni : sumptibus Horatii Cardon, 1615. – [8], 160 p. ; 4°

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.745/1

BORNITZ, Jakob

Iacobi Borniti iurisconsulti Aerarium, sive Tractatus politicus de aerario sacro, civili, militari, communi et sacratori. – Francofurti : typis Matthiae Beckeri : impensis Godefridi Tampadni, 1612. – [8], 94, [2] p. ; 4°

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.745/2

Megjegyzés: VD 17 23:247479R

Régi jelzetei: J p I. 44., D v/a

Megjegyzés: Kolligátumkötet

Tulajdonosi bejegyzés, coll. 1. címlapján: „Collegij Posonien. Socittis Jesu. 1637. 19. Martij”²⁹

„Sigillum Bibliothecae Strigonii Seminarii St. Stepani” [pecsét]

Használati bejegyzés: 0

Kötés: pergamen, festett lapszélekkel, két szalag helye látható. A gerincen kézzel írt könyvtári elhelyezésre utaló „D 145”. Szerző, cím a gerincen alig olvasható

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639*: 0
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]*: „Josephus Meroni in Psalm(um) 145 in alba m(embrana) in 4to Lugduni 1615”³⁰
3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

(6) BECANUS, Martinus

Apologia pro iudice controversiarum fidei ac religionis / authore Martino Becano. – Moguntiae : ex Officina Ioannis Albini, 1617. – 163, 391 p. ; 8°

²⁷ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 103.

²⁸ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 163.

²⁹ <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/301.745/1/1.jpg> (2015. március 10.)

³⁰ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 158.

Megjegyzés: VD17 12:107880L; Sommervogel I. 1104, 45

Martin Becanus (1563–1624) flamand jezsuita.³¹

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.767, régi jelzetei: K II. 10.
Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posonien. Societis Jesu. 1637. 19. Martij.”³²
nyomtatott, beragasztott exlibris: „Dr. Zádori János”

„Seminarii S. Stephani Strig.” [pecsét]

„Sigillum Bibliothecae Strigonii Seminarii St. Stepiani” [pecsét]

Használói bejegyzés: 0

Kötés: pergamen, festett lapszélekkel. A gerincen kézzel írt könyvtári elhelyezésre utaló „G 87”.

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639*: „Martini Bekanj [...] Eiusdem Apologia 1617”³³
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]*: 0
3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

(7) GHISLIERI, Michele

Commentarii Michaelis Ghislerii [...] In Canticum canticorum Salomonis iuxta lectiones, Vulgatum, Hebraeam, et Graecas. – Editio quarta. – Venetiis : apud Io. Baptistam Ciottum, & Socios, 1617. – [176], 1057, [94] p. ; 2°

Megjegyzés: IT\ICCU\RMSE\005384

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.844, régi jelzetei: J i 44 15
Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posonien. Societis Jesu. 1637. 19. Martij”³⁴
„Sigillum Bibliothecae Strigonii Seminarii St. Stephani” [pecsét]

Használói bejegyzés: 0

Kötés: pergamen. A gerincen kézzel írt könyvtári elhelyezésre utaló „D 26”. Szerző, cím a gerincen
Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639*: „Michael Gisserus(1) [...] Eiusdem In Can(ticum) cant(icorum) in Folio Venetijs 1617 Laurentius Durand(us)”³⁵
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]*: „Michael Ghislerius [...] Idem In Canticum Canticorum in alba m(embrana) infol(io) Venetijs 1617”³⁶
3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

³¹ Kapcsolatukról l. bővebben: TUSOR Péter, *Ki lehetett Pázmány jezsuita feljelentője? = Pázmány nyomában, Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, [... szerk. Ajkay Alinka, Bajáki Rita], Vác, Mondat Kft., 2013, 441–448.

³² <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/301.767.jpg> (2015. március 10.)

³³ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 105.

³⁴ <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/301.844.jpg> (2015. március 10.)

³⁵ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 100.

³⁶ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 158.

(8) PUENTE, Luis de la

De Christiana Perfectione in statibus continentiae et religionis, et custodia consiliorum evangelicorum / auctore R. P. Ludovico De Ponte. – Tomus III. – Coloniae Agrippinae : apud Ioannem Kinchium, 1617. – [18], 753, [7] p. ; 4°

Megjegyzés: VD17 12:106908V

Luis de la Puente (1554–1624) spanyol jezsuita teológus.

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.748, régi jelzetei: D x 17

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Pisoniens. Societatis Jesu. 1637. 19. Martij”³⁷

„Sigillum Bibliothecae Strigonii Seminarii St. Stephani” [pecsét]

Használói bejegyzés: Javitás a 6. és a 702. oldalon.

Kötés: pergamen, festett lapszélekkel, két szalag helye látható. A gerincen kézzel írt könyvtári elhelyezésre utaló „H 12”. Szerző, cím a gerincen. Kódex lapokkal erősített a gerinc

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639: 0*
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]: 0*
3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

(9) GHISLERI, Michele

Michaelis Ghislerii [...] In Jeremiam prophetam commentarii. – Lugduni : sumptibus Laurentii Durand, 1623. – [26], 943 p. ; 2°

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.774, régi jelzete: J i 12

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Pisonien. Societatis Jesu 1637. 19. Martij”³⁸

„Sigillum Bibliothecae Strigonii Seminarii S. Stephani” [pecsét]

Használói bejegyzés: 0

Kötés: pergamen. Két szalag helye látható. Szerző, cím, év a gerincen

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639: „Michael Gisserus(!) [...] Eiusdem Tres Tomi in Jeremiam Lugdunij 1626 Joan(nes) Kerbergius”³⁹*
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]: „Michael Ghislerius in Hieremiam pars Ima in alba m(embrana) in fol(io) Lugduni 1623”⁴⁰*
3. J 24: 0
4. J 11: Nr. 5030. „Ghisleri (Mich.) [...] Commentaria in Jeremiam Tomus III. Lugduni 1623. f. 1. Posonii Coll.” 186 p.
5. J 20/19: „Ghisleri (Mich) Commentaria in Jeremiam Tomus III. Lugduni. 1623. f. 1.” 23 p.

(10) HAMERIUS, Petrus

Quadraginta conciones in adventum de annuntiatione Virginis matris et verbo incarnationis / Petro Hamerio. – Antverpiae : ex Officina Plantiniana, apud Balthasarem Moretum & viduam Ioannis Moreti & Io. Meursium, 1628. – [20], 356 [recte: 536], [44] p. ; 4°

³⁷ <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/301.748.jpg> (2015. március 10.)

³⁸ <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/301.774.jpg> (2015. március 10.)

³⁹ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 100.

⁴⁰ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 158.

Megjegyzés: Sommervogel IV. 60, 3

Petrus Hamerius (1570–1640) jezsuita

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 302.197, régi jelzete: K. d I. 13

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posenien. Societis Jesu 1637. 19. Martij”⁴¹ [kiszírozva] „Sigillum Bibliothecae Strigonii Seminarii S. Stephani” [pecsét]

Előzéken: „Liberalitate Illmi D. L. B. de Borie Jesu aeppi donatus 1794.”

Használói bejegyzés: Aláhúzott sor az 5, 13, 15, 19, 29, 30, 33, és a 343. oldalon. Kézírási javítások a 23, 225, 307, 309, 311–313, 315, 341, 345 és a 478. oldalon. Szöveg melletti jelölés⁴² a 496. oldalon

Kötés: félpergamen. A kötet alsó része csekély mértékben megégett

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639: „Petri Hameri duo libri in 4to Antuer(piae) 1638 Balt(hasar) Moretus”⁴³
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]:* „Petrus Hamerius Conciones 40. in alba m(embrana) in 4 Antuerpiae 1628”⁴⁴
3. J 24: 0
4. J 11: Nr. 5456. „Hameri (: Petri:) Quadraginta Conciones de Adventu de Annunciatione de Verbo Incarnato Antverpiae 1628. 4. 1 Posonii Colleg.” 200 p.
5. J 20/19: „Hameri (: Petri:) Quadraginta Conciones de Adventu de Annunciatione, de Verbo incarnato Antverpiae 1628. 4. 1” 25 p.

(11) APONTE, Lorenzo de

R. P. Laurent. de Aponte [...] In Sapientiam Salomonis commentaria. Cum homiliis, digressionibus scholasticis, ac paraphrasi. – Parisiis : sumptibus Claudii Sonni, 1629. – [48], 733, [59] p. ; 2°

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.782, régi jelzete: J m.39: 38

Megjegyzés: Lorenzo de Aponte (1575–1639)

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posenien. Societatis Jesu 1637. 19. Martij”⁴⁵ „Sigillum Bibliothecae Strigonii Seminarii S. Stephani” [pecsét]

Használói bejegyzés: Aláhúzott sor a 72. oldalon. Szöveg melletti jelölés⁴⁶ az indexben, illetve a következő oldalakon (159, 258, 268, 270, 303, 342, 409, 422, 428, 440, 453, 457, 467, 481, 646, 696 p.).

Kötés: pergamen, festett lapszélekkel, két szalag helye látható. Kötése és hátsó indexe rovarrágta.

A gerincen kézzel írt könyvtári elhelyezésre utaló „D 66”. Szerző, cím a gerincen

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639: „Laurentius de Aponte In Sapientiam in Folio Parisijs Claudius Sonnius 1629”⁴⁷
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]:* „Laurentius de Aponte In Sapientiam Salomonis in alba m(embrana) in folio Venetijs 1679”^[!]⁴⁸

⁴¹ <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/302.197.jpg> (2015. március 10.)

⁴² Lásd a 4. tétel 2. lábjegyzetét.

⁴³ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 111.

⁴⁴ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 172.

⁴⁵ <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/301.782.jpg> (2015. március 10.)

⁴⁶ Lásd a 4. tétel 2. lábjegyzetét.

⁴⁷ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 100.

⁴⁸ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 158.

3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

(12) SCHOTT, André

Adagialia Sacra Novi Testamenti Graeco-Latina / selecta atque exposita a P. Andrea Schotto. – Seorsim ab eodem edita Adagia seu proverbia veterum Graecorum. – Antverpiae : ex Officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1629. – [24], 152, [42] p. ; 4°

Jelzet: Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár A. a. 125, régi jelzetei: A. II. 25 (kék grafitcruzával), Aa VII. 39

Megjegyzés: Sommervogel VII. 900, 63

André Schott (1552–1629) flamand jezsuita. A Collegium Romanumban Pázmány tanára volt (görögre tanította). A korábbi jelzetei közül az „A. II. 25”-t az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár betűrendes, kézzel írt (müncheni nagylapos) cédulakatalógusában azonosítottam.

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Poseniens. Societatis Jesu 1637. 19. Martij”⁴⁹

Használói bejegyzés: 0

Kötés: pergamen, kissé rongált, piros lapszélekkel

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639*: „S. J. Andreae Sotti Adagia Sacra in 4to Antuerpiae 1629. Balth(asarus) Moretus”⁵⁰
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]*: [2 példányban] „Andreas Schottus S. J. Adagia Sacra in alba m(embrana) in 4 Antuerpiae 1629”⁵¹ és „Andreas Schottus S. J. Adagia Sacra noui Test(amenti) Graec(o) Lat(ine) in albo C(orio) in 4 Antuerpia 1629”⁵²
3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

(13) LAYMANN, Paul

Justa defensio sanctissimi Romani pontificis, Augustissimi Caesaris, S. R. E. cardinalium, episcoporum principum, et aliorum, demum minimae Societatis Iesu : in causa Monasteriorum extinctorum, et Bonorum Ecclesiasticorum vacantium, contra quosdam à se ipsis delectos Iudices / auctore Paulo Laymann. – Dilingae : sumptu Caspari Sutoris, 1631 ; [80], 542 [recte 544], 40, [44] p.

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.694

Megjegyzés: VD17 23:307046R; Sommervogel IV. 1592, 32

Paul Laymann (1574–1632) osztrák jezsuita egyházipolitikai művében II. Ferdinánd 1629-ben kiadott *Edictum Restitutionis*ára reflektál. Az egyházi és a szerzetesi javak külön kezeléséről értekezik.⁵³

Jelzet: Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára 301.694, régi jelzetei: K. IV. 2., D. c. I. 22.

⁴⁹ Lásd a 2. sz. mellékletet.

⁵⁰ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 97.

⁵¹ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 155.

⁵² *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, 155.

⁵³ KOLLÁNYI Ferenc, *A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története*, Budapest, Szent István Társulat, 1896, 300.

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posonien. Societis Jesu 1637. 19 Martij”⁵⁴

„Sigillum Bibliothecae Strigonii Seminarii S. Stephani” [pecsét]

Használati bejegyzés: Kéziratoss javítások a 206., 410. és 458. oldalon. Kéziratoss hivatkozás („f. 158.”) a 259. oldalon.

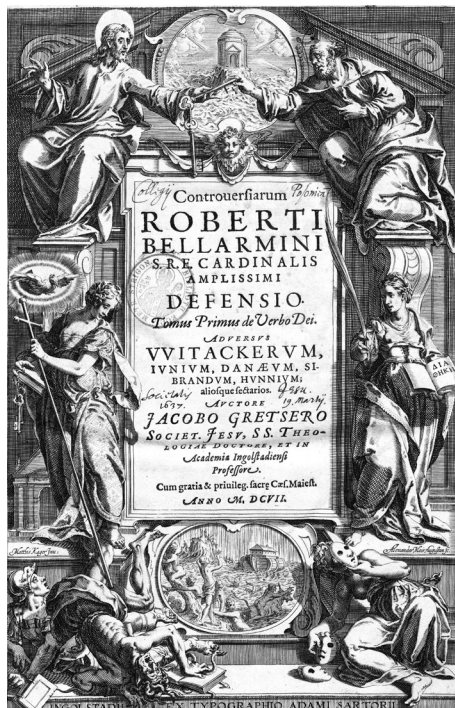
Kötés: pergamen, festett lapmetszés, egy ép bőrszíjjal

Azonosítás a 17–18. századi történeti katalógusokban:

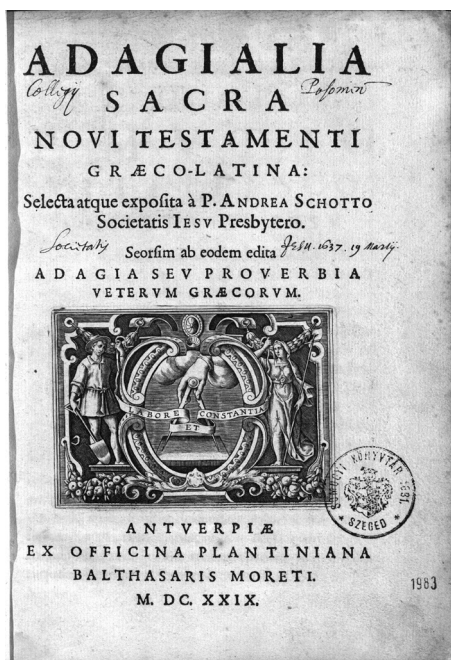
1. Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639: „Pauli Laimon Justa Defensio in 4. Dilingae 1631. Gas(par) Sutor(ius)”⁵⁵
2. Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]: „Paulus Layman S. J. Iusta defensio S(anctae) R(omanae) Pont(ificis) in alba m(embrana) in 4to Dilingae 1631”⁵⁶
3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

M. HORVÁTH MÁRIA

Mellékletek

1. sz. melléklet

2. sz. melléklet

⁵⁴ <http://www.szentadalbert.hu/public/konyvtar/301.694.jpg> (2015. március 10.)

⁵⁵ Magyarország jezsuita könyvtárak 1711-ig, 105.

⁵⁶ Magyarország jezsuita könyvtárak 1711-ig, 178.

FIGYELŐ

Újabb régikönyv katalógusok Erdélyből. A nemzeti kulturális örökség számbavétele napjainkban, úgy tűnik, egyre fontosabb. Nem csupán a szakembereknek, illetve a kincsképzést erőltető gyűjtőknek, hanem az egyes kulturális közösségek politikai vezetőinek is. Ha vitatott a patrimonium, akkor a gondos gazdát kell mutatni, ha meg nem, akkor a kulturális büszkeség a felhajtó erő. A versengés örvendetes, ha nem kíséri a teljesen értelmetlen felvetés, miszerint egyik, vagy másik népcsoport öröksége gazdagabb. Versengjünk a feltárás minőségében, a megjelenő katalógusok, a megrendezett kiállítások számára, és abban, hogy minél nagyobb közönséget érzünk el, tudjunk megszólítani, emlékeztetni: van mire támaszkodni, van miből értékadó iránymutatást nyerni. Az erdélyi magyar és román közösségek úgy tűnik – legalábbis a szakemberek körében maradvánnyal – ez utóbbi utat járják. Sok eredményt felmutatva. A Romániában kiadott katalógusokról több közleményben számot adtam (*Magyar Könyvszemle*, 1999, 121–123; 2009, 409–410; 2011, 248–252; 2016, 94–100), most csak az ezekben nem említettek hozom példának, három új katalógus kapcsán.

Florin Bogdan, *Tipărituri transilvănene din colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia*, Alba Iulia, Altip, 2015, 91 p.

Ha Gyulafehérvárra gondolunk, hajlamosak vagyunk kizárólag a *Batthyanaeum* nagyszerű, világhírű könyv-, és múzeumi gyűjteményeire gondolni. De ezen kívül is vannak még könyvtárak a városban, olyanok, amelyek régi könyveket is őriznek. Elég, ha a Római Katolikus Hittudományi Főiskola (Seminárium) könyvtára utalok, amelyben gondos, a kulturális örökség darabjait féltő papok a környező falvakból behordták a kisebb plébániai gyűjteményeket, vagy éppen nagyobb könyvtári egységeket is (mint az alvinci bulgarita ferencesek, vagy a tövisi pálosok könyvtárát). De a román Nemzeti Múzeum Könyvtára is szép kollekciónal dicsekedhet. Természetesen ők különös gonddal gyarapítják a régi román nyomtatványok gyűjteményét, de ritka régi magyar könyveket (akár unikum példányt) is találunk itt. A múzeumnak komoly restaurátor laboratóriuma van, sorra rendbe teszik a ritka kiadványokat. Munkájukról egy szép kis füzetben beszámoltak, alig több mint egy évtizede: Sofia Őtirban, Alexandru Őtirban, *Catalog de restaurare carte veche* (Alba Iulia, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, 2003).

A mostani kis katalógusban Florin Bogdan gondos leírást ad 78 darab, 1647 és 1800 között, Erdélyben megjelent, magyar, német és latin nyelvű munkáról (a román nyelvű könyveket külön kezelik). A leírás teljes, kitér a kézírásos bejegyzésekre, a kötet kötésére is, amennyiben az érdekes lehet. A tulajdonosi bejegyzések között meglepetéssel nem találkozunk, olyannal sem, amelyik művelődéstörténetünk kiemelkedő ismertségű személyétől származna.

Talán a leginkább figyelemre méltó az az 1670. évre szóló, 1669-ben, Szebenben megjelent (RMNy 3619) *Almanach und Prognosticon* töredéke, amely egy Veresegyházi Szentyel Mihály által, Kolozsvárt kiadott kötet (RMNy 3645) kötéséből került elő. Olyan töredékekről van szó, amely

kiegészíti az Országos Széchényi Könyvtárban, a budapesti és debreceni Egyetemi Könyvtárban, illetve az egri Főegyházmezei Könyvtárban találhatóakat (a kis kiadvány még így sem teljes, bár digitálisan lassan érdemes összerakni és közreadni).

A gyulafehérvári román Nemzeti Múzeum könyvkiállításokat is rendez. A kiállítások és a múzeum egész tevékenysége persze – és az ő szempontjukból természetesen – olyan kulturális múltat mutat fel, amelyben a „három román ország” egyes román közösségei mindig figyeltek egymásra, kapcsolatok élő volt, egységes román kultúrát hozva létre. És a kiadványok címében ez az „egység” „Románia” névvel illetetik. Ismétlem: érthető ez a saját szempontjukból (így teszi ezt sok népcsoport, kulturális közösség a nyugatibb Európában is (Elszász történetének a vázlatában nem nagyon találjuk meg, hogy 1681-ig nem a Francia Királyság volt, sőt a „Francia Királyság” kifejezés helyett automatikusan „Franciaországot” írnak, ahogy mi magyarok is hajlamosak vagyunk Hungaria (Magyar Királyság) helyett Magyarországot mondani). A „romániai” nyomdászat 500 éves évfordulóját 2008-ban ünnepelték, a gyulafehérvári Nemzeti Múzeum is ilyen kiállítást szervezett (Gabriela Mircea, Doina Dreghiciu, *Reper bibliofile din patrimoniul Muzeului Albaulian. Sec. XVI–XIX. La 500 de ani de la introducerea tiparului în România*, Alba Iulia, Editura ALTIP, 2008). És a kulturális kapcsolatok története is „Románia” és egy másik terület kapcsolatának a története. Akkor is, ha ez néha akár mosolyt keltő (mint például Arad és Strasbourg 16. századi kapcsolata – Florin Didilescu katalógusának bevezetése az Aradon őrzött 16. századi strasbourgi könyvekhez (lásd: *Magyar Könyvszemle*, 2003, 409–410).

2010-ben a gyulafehérvári román Nemzeti Múzeum a romániai–itáliai kapcsolattörténetre emlékezett egy kiállítással. A kiállítás katalógusa azonban kiválóan használható a Múzeum könyvtára állományának megismeréséhez is: Gabriela Mircea, Carmen Sîntnea, Diana Ciugudean, Alexandri Știrban, *Relații culturale Româno-Italienne oglindite în patrimoniul muzeului albaulian (secolele al XVI-lea – al XXX-lea)* (Alba Iulia, 2010, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia). A katalógus öt nagy fejezetre osztott: a romániai és itáliai kapcsolattörténetre vonatkozó művek, a Múzeum olasz nyelvű régi és modern könyvei, olasz periodikumok a Múzeum, a kapcsolattörténeti bibliográfiák, illetve a Múzeumban restaurált régi itáliai könyvek.

A mostani, 2016. évi kiállítás Antimos de Iberia (Antim Ivireanul, 1650–1716) emlékeztetere készült, és bemutatja a vele kapcsolatos korabeli kiadványokat, emellett természetesen Constantin Brâncovenau (1654–1714), havaselvi vajda művelődéspolitikáját is. A vajda 1689-ben hívta Valachiába a georgiai származású szerzetest.

Cărți sfinte, sfinții cărților, cărțile sfinților, Expoziție ocazională de Anul comemorativ al Sfântului Martir Antim Ivireanul și al tipografilor bisericești, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, 30 septembrie – 30 octombrie 2016. Curator Florin Bogdan, Armanis – Astra Museum, 2016 (Museikon), 80 p.

Antim Ivireanul Snagovban már 1696-tól meghonosította a nyomdászatot, Bukarestben pedig 1701 és 1705 közt volt aktív. A kiállításon persze az ő elődeinek nyomtatványai is megjelennek – Buzău, Szeben, Alba Iulia (Bálgard), Velence –, ahogy az olyan, nem román kiadványok is, amelyek például a kortárs bojár, Constantin Cantacuzino (1639–1716) tulajdonában voltak. A jól felépített kiállításra a gyulafehérvári Hittudományi Főiskola, és a marosvásárhelyi Teleki Téka anyagából is érkeztek ritka példányok. Különösen érdekes a katalógus abból a szempontból, ahogy a könyvek fametszetei és a kortárs ikon festészet összefüggései feltárulnak. A múzeumpedagógiai program pedig, amely láthatóan nagyon népszerű, bevezeti az érdeklődőt az ikonfestés rejtelmeibe, a cirill betűs román írásba, vagy éppen a könyvkötészet műhelytitkaiba.

Fondul de carte veche străină al bibliotecii Muzeului Județean Mureș, tipărit înainte de 1850. – A Maros Megyei Múzeum könyvtárának 1850 előtti külföldi és régi magyarországi nyomtatványai, Catalog/Katalógus. Redactat de / Szerkesztette Gordán Edina, Rezi Botond. Târgu Mureș – Cluj Napoca, Ediura Mega, 2015 (Bibliotheca Mvsei Marisiensis. Series Historica, I), 220 p.

2015. évi dátummal antedatáltan jelent meg a Maros Megyei Múzeum régi könyveinek a katalógusa. Méltó párja, a valóban 2015-ben a nyomdát elhagyó Magros Megyei Könyvtárban őrzött régi nyomtatványok katalógusának (Florin Bogdan, Monica Avram, *Cartea veche străină din colecțiile Bibliotecii Județene Mureș (sec. XVI–XVII). Prefața de Iacob Mârza*. Sibiu, Editura Astra Museum, 2015 (vö. *Magyar Könyvszemle*, 2016, 94). Az 532 kötet leírása a nemzetközi szokásokat követi. Az anyag zöme 18. és 189. századi. Mindössze négy 16. századi nyomtatvány, hat RMK, illetve tizenhárom 17. századi könyv található itt.

Magát a gyűjteményt 1955-ben kezdték összeszedni. A Maros Megyei Könyvtár első igazgatójának, Molnár Gábornak a könyvgyűjtésére is e kollektív részé, így, ezen az úton kerültek a Múzeumba Ercsey Károly (1810–1856) reformkori kancellista könyvtárának darabjai is ide. A könyvtárak történetét ismerők úgy tudják, hogy a Marosvásárhelyi Református Kollégium Könyvtár a romániai államosításkor (1948) a Teleki Tékába került. Ugyanakkor a Megyei Múzeum Könyvtára is kapott könyveket, ahogy Koncz József (1829–1906) magánkönyvtárának kisebb része is. Ahogy az ugyancsak a Teleki Tékában őrzött mikházi ferences kolostor *bibliothecájának* két kötet is ide sodródott. Ezek után az sem meglepő, hogy a Teleki család geryeszegi kastélyának szétszóródott állománya 23 kötetrel itt képviselteti magát. A környék 18. századi református lelkészei közül is felbukkan néhány név, az ismertebbek közül (például Borosnyai Lukács János). Leginkább figyelemre méltó darab a gyűjteményben, a számos helyi, ritka kiadvány mellett, az a Phaedrus kötet, amely Londonban jelent meg 1708-ban, és 1741-ben Bod Péter vásárolta meg Leidenben (Nr. 370).

MONOK ISTVÁN

BIBLIOGRÁFIA

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2015-ben

Rövidítések:

- ItK = Irodalomtörténeti Közlemények
KF = Könyvtári Figyelő
KKK = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros
KN = Könyv és Nevelés
MG = Magyar Grafika
MKsz = Magyar Könyvszemle
MTud = Magyar Tudomány
MVizjel = Magyar Vízjel
- Amicitia... = Amicitia. Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára=Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Tüskés / főszerk. LENGYEL Réka; szerk. CSÖRSZ RUMEN István et al. Bp.: Reciti, 2015. 542 p.
- Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás... = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén / szerk. ÁCS Pál. Bp.: Reciti, 2015. 618 p.
- Interpretációk interpretációja... = Interpretációk interpretációja. Tudós bibliothecariusok, tudós elődök / szerk. ZSUPÁN Edina. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2015. 215 p. (Bibliotheca scientiae & artis)
- „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”. Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára / szerk. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, OLÁH Róbert. Debrecen: Tiszántúli Református Egyhker. Gyűjt., 2015. 452 p. ill. (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai)
- Médiatörténeti tanulmányok, 2014... = Médiatörténeti tanulmányok, 2014 / szerk. KLESTENITZ Tibor és SZ. NAGY Gábor. Bp.: MTA BTK, 2015. 274 p. ill. (Médiatudományi könyvek)
- A nők és a régi magyarországi vallásosság... = A nők és a régi magyarországi vallásosság / szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya. Bp.: MTA-PPKE Barokk Irod. és Lelkiség Kutcsop., 2015. 437 p.
- Peregrinus sum... = Peregrinus sum. Studies in history of Hungarian-Dutch cultural relations in honour of Ferenc Postma on the occasion of his 70th birthday / ed. Margriet GOSKER, István MONOK. Bp.–Amsterdam, s.n., 2015. 292 p.

- „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”. Baráti ajándék Farkas Gábor Farkasnak / szerk. EKLER Péter, VARGA Bernadett. Bp.: Szerkesztők, 2015. 61 p. ill.
- Stephanus noster... = Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára / szerk. JANKOVICS József et al. Bp.: Reciti, 2015. 509 p.

Általános és összefoglaló munkák, elvi kérdések

- BARÁTNÉ HAJDU Ágnes: Társadalmi egyletek a két világháború között és a koalíciós időszakban Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhely: Németh L. Vár. Kvt., 2015. 160 p. ill.
- BUJDOSÓNÉ DANI Erzsébet: Székelyföldi intézményi sors két meghatározó kulturális közgyűjtemény történetének tükrében. Bp.: Argumentum, 2015. 339 p. ill.
- CSEPREGI Zoltán: Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 2A: Handschriften / Hrsg. Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK. Bp.: MTA KIK, 2015. XXIV, 694 p. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16–18. Jahrhunderts in Ungarn; 39/1.)
- CSEPREGI Zoltán: Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 2B: Handschriften / Hrsg. Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK. Bp.: MTA KIK, 2015. 697–1158. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16–18. Jahrhunderts in Ungarn; 39/2.)
- FARKAS Gábor Farkas: Régi könyvek, új kalandok. 12 történet a könyvtárak mélyéről. Tudományos-ismeretterjesztő könyvecske. Bp.: OSZK, 2015. 360 p. ill.
- FAZAKAS Gergely Tamás: Egy levéltáros hagyatéka. Markos András alig ismert kutatásai Árva Bethlen Katáról, Bod Péterről = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 302–321. Könyvtörténeti adatokkal
- GESZTELYI Hermína: Erényesség és kegyesség a mintakönyvek kontextusában. A hímző- és csipkemintakönyvek kutatási lehetőségei = Kultúrjav. Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva. Fialok Konferenciája 2014 / szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes et al. Bp.: Reciti, 2015. 45–60. ill.
- GÖMÖRI György: Szenci Molnár Albert epigrammája a Scandellus-antológiában = MKSz (131.) 2015. 2. 204–206.
- HABERLAND, Detlef – András VARGA: Zu einem raren Melanchthon-Druck der Universitätsbibliothek Szeged = Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte. (39.) 2014. {2015} 2. 153–163. ill.
- HARGITTAY Emil: Lipsius Epistolica institutiója és a magyarországi episztolaszerkesztés = Stephanus noster... 115–125. Lipsius elméleti alapvetésének magyarországi használatáról és kiadásáról
- HELTAI János: Egy RMK a nagyraktárból. David Pareus: Collegiorum theologicorum... pars altera. Heidelberg, 1620 = Interpretációk interpretációja... 61–67.
- IMRE Mihály: Herborni kutatások az Alte Bibliothek állományában = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 189–201. ill. Az Appendix a herborni Alte Bibliothek magyar vonatkozású nyomtatványaiából közöl válogatást a kiadványok bibliográfiai adataival
- IMRE Mihály: Herborni kutatások az Alte Bibliothek állományában = Utak Herborn és Nápoly között. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról. Debrecen: Tiszántúli Református Egyhker. Gyűjt., 2015. 167–203. ill.
- Interpretációk interpretációja. Tudós bibliothecariusok, tudós elődök / szerk. ZSUPÁN Edina. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2015. 215 p. ill. (Bibliotheca scientiae & artis)
- „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”. Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének

50. évfordulójára / szerk. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, OLÁH Róbert. Debrecen: Tiszántúli Református Egyhker. Gyűjt., 2015. 452 p. ill. (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai)
- KOVÁCS Eszter: „Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószóllója...”. Cseh–magyar jezsuita összefüggések a kezdetektől 1773-ig. Piliscsaba: PPKE; Bp.: OSZK, 2015. 367 p. (Művelődéstörténeti műhely. Monográfiák; 2.)
- KURTA József: Közvetett forrásokból ismert graduálok és énekeskönyvek Erdélyben = Studia doctorum Theologiae Protestantis=A Kolozsvári Protestáns Teológia Kutatóintézetének kötetei. Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (6.) 2015. 153–160.
- LAUF Judit: Ki jósolta meg II. Ulászló magyar király halálát? = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 25–26. Az OSZK Régi Nyomtatványok Tára Ant. 7980. jelzetű dokumentum kötetéblájából előkerült mű (Hunc compendiarium) szerzője, Johannes Borgbiriuss matematikus és csillagász életének és működésének magyarországi vonatkozásairól
- LUPTÁK Annamária: Az egi egyházi társadalmi műveltség- és kultúrapártoló tevékenysége a 18. században = Tanulmányok az Eszterházy Károly Főiskola tudományos diákköreinek tudományos tevékenységéből, 2011–2013 / szerk. PAP József. 2., CD-melléklettel bőv. kiad. Eger: Líceum K., 2015. 263–304. ill.
- A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok / szerk. KLESTENITZ Tibor. Bp.: MTA BTK, 2015. 143 p. (Médiatudományi könyvek)
- Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban. Tanulmányok / szerk. MONOK István. Bp.: Kossuth; Eger: EKF, 2015. 168 p. ill. (Kulturális örökség)
- MONOK István: A humanizmus jellegzetességei a Magyar Királyságban és Erdélyben = Stephanus noster... 87–104.
- MONOK István: A könyves kultúra a művelődéstörténeti alpművekben = Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban / szerk. MONOK István. Bp.: Kossuth; Eger: EKF, 2015. 41–52.
- NAGY Gábor, Sz.: A Mindszenty József elleni sajtótámadások, 1945–1946 = A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok / szerk. KLESTENITZ Tibor. Bp.: MTA BTK, 2015. 129–143.
- ŐSZ Sándor Előd: A Kálvinnak levelet író gyarról. Új adatok Krasznai Ferenc életéhez = Hittel és humorral. Tanulmánykötet a 60 éves Hörsik Richárd születésnapjára / szerk. BARÁTH Béla Levente. Debrecen: DRHE, 2015. 83–90.
- PAPHÁZI János: Egy Grassalkovich I. Antal által kiadott könyv. Adalék a gróf mecénási tevékenységéhez = „Birodalmam alatt...” Gróf Grassalkovich Antal a birtokos, mecénás és magánember. Tanulmánykötet a Gödöllői Királyi Kastély és a Gödöllői Városi Múzeum szervezésében 2011. szeptember 16-án megrendezett ... konferencia előadásaiából / szerk. CZEGLÉDI Noémi. Gödöllő: Vár. Múz., 2015. 85–107. ill.
- PAPP Ingrid: Cseh exulánsok a felső-magyarországi városokban = Kultúrjav. Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrhasznosítva. Fialatok Konferenciája 2014 / szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes et al. Bp.: Reciti, 2015. 137–143.
- PELBÁRT Jenő: XXI. századi filigranológia – egy tudományág reneszánsza. [1–2. rész.] 1. rész: A filigranológia fogalma, tárgya, forrásai és hat tudományos pillére; 2. rész: A filigranológia kronológiája, eszköztára, kutatási irányai és kapcsolatrendszere = MVízel (13.) 2015. 1. közl.: 31. 3–52. ill.; 2. közl.: 32. 3–24.
- Peregrinus sum. Studies in history of Hungarian-Dutch cultural relations in honour of Ferenc Postma on the occasion of his 70th birthday / ed. Margriet GOSKER, István MONOK. Bp.–Amsterdam, s.n., 2015. 292 p.
- PÉTER Róbert: Digitális és módszertani fordulat a sajtókutatásban. A 17–18. századi magyar vonatkozású angol újságcikkek „távolságtartó olvasása” = Aetas (30.) 2015. 1. Utak, sorsok, reprezentációk. 5–30. ill.
- POGÁNY György: Igazolóbizottsági eljárás és B-listázás az Országos Széchényi Könyvtár-

- ban 1945–46-ban [1–2. rész] = KF (25.) 2015. 1. rész: 3. 339–353.; 2. rész: 4. 517–522.
- POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Sevillai Szent Izidor nézeti a könyvekről, könyvtárakról és az olvasásról = KN (17.) 2015. 1. 8–32.
- RÁCZ Ágnes: Fél évszázados álom. A Széchenyi Könyvtár építési tervei a józsefvárosi palotanegyedben a huszadik század első felében = KF (25.) 2015. 1. 65–74. ill.
- „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”. Baráti ajándék Farkas Gábor Farkasnak / szerk. EKLER Péter, VARGA Bernadett. Bp.: Szerkesztők, 2015. 61 p. ill.
- SIPOS Balázs: Az angol nyelvű médiatörténet-írásról = MKsz (131.) 2015. 1. 1–14.
- SZILÁGYI Mariann: Pécs püspökei 1000 és 1832 között – Benczenlaitner Ferenc Pál kéziratot munkájának szöveggözlése = Per aspera ad astra (2.) 2015. 1. 118–143.
Könyvtártörténeti adatokkal
- TÖRÖK ZSUZSA: A Wohl-nővérek emancipációja. Társadalomtörténeti megközelítés hosszmet-
szetben = Aetas (30.) 2015. 1. Utak, sorsok,
reprezentációk. 87–115.
A Wohl-nővérek újságírói, lapszerkesztői te-
vékenységéről
- TÓTH Zsombor: Kézíratos nyilvánosság a kora
újkori magyar nyelvű íráshasználatban. Me-
dialitás és kulturális másság. Módszertani
megfontolások = ItK (119.) 2015. 5. 625–
650. ill.
- TŰRI Claudia: „Cometa est stella...” Avagy egy
kalendárium rövid részletének fordítása =
„Serpentarius viginti quatuor stellis decora-
tus”... 47–48.
- UJVÁRI Hedvig: Több, mint interdiszciplina?
A magyarországi német nyelvű sajtó kuta-
tásáról = MKsz (131.) 2015. 1. 15–23.
- VÁSÁRHELYI Judit, P.: „Stella nova exoritur” =
„Serpentarius viginti quatuor stellis decora-
tus”... 52–53.
- VERÓK Attila: Martin Schmeizel, 1679–1747.
Eger: EKF Líceum K., 2015. 349 p.
- ZSUPÁN Edina: Történeti források funkcióvál-
tása alkalmi művekben. Johann Schwartz-
kopf leírása August, Braunschweig–Lüne-
burg–Wolfenbüttel hercege könyvtáráról =
Humanista történetírás és neolatin irodalom
a 15–18. századi Magyarországon / szerk.
BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka.
Bp.: MTA BTK ITI, 2015. 138–148.
- ZVARA Edina: A pletykás tudósok. Görög De-
meter levele Miller Jakob Ferdinándnak =
„Serpentarius viginti quatuor stellis decora-
tus”... 54–55.

Bibliográfiák, repertóriumok, katalógusok

- BORVÖLGYI Györgyi – HEGYKÖZI Ilona: A ma-
gyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtár-
történeti szakirodalom 2014-ben. (Közrem.
KOLLÁR Mária.) = MKsz (131.) 2015. 4.
469–487.
- Catalogue of the Arabic manuscripts in the Library
of the Hungarian Academy of Sciences / by
Kinga DÉVÉNYI with Munif ABDUL-FATTAH,
Katalin FIEDLER. Bp.: Libr. of the HAS;
Leiden–Boston: Brill, 2015. XVII, 554 p.
ill. (Islamic manuscripts and books; 9.)
- CSORBA Dávid: Szathmárnémethi Mihály (1638–
1689) kolozsvári esperes fennmaradt könyv-
tára = MKsz (131.) 2015. 2. 165–183.
- Fekete Csaba fontosabb kiadványai és tanulmá-
nyai. Válogatás. A szerző annotációival =
„Kezembe vészem, olvasom és arról elmél-
kedem”... 437–452.
- Fondul de carte veche străină al Bibliotecii Mu-
zeului Județean Mureș, tipărit înaintea de
1850. Catalog=A Maros Megyei Múzeum
Könyvtárának 1850 előtti külföldi és régi
magyarországi nyomtatványai. Katalógus
/ szerk. GORDÁN Edina, REZI Botond. Targu
Mures: Editura Mega, 2015.
- GOSKER, Margriet: Bibliografie Prof. Dr. Ferenc
Postma. 30. 10. 1945 = Peregrinus sum...
263–289.
- HEGYKÖZI Ilona – KOLLÁR Mária: A magyar
nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörté-
neti szakirodalom 2013-ban = MKsz (131.)
2015. 1. 109–129.
- HELLE Mária: A vásári cédulától az agrárszak-
könyvekig. A magyaróvári Czéh-nyomda ki-
adványainak bibliográfiája, 1836-tól 1909-
ig. Bp.: OSZK–Gondolat, 2015. 316 p. ill.
(Nemzeti téka)

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárának régi állománya=Altbücherbestand der Bibliothek des Protestantisch-Theologischen Instituts in Klausenburg=Fondul de carte veche al Institutului Teologic Protestant din Cluj-Napoca.

1. kötet. Az 1601 előtti, nem magyar nyelvű, külföldi nyomtatványok katalógusa / összeáll. KURTA József. Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Int., 2015. 135 p. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei; 9.)

LENGYEL András: Juhász Gyula könyvtára. Kísérlet a rekonstrukcióra. Bp.: Pytheas, 2015. 90 p. ill.

ŐSZ Sándor Előd: Bibliotheca Calviniana Transylvanica=Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben=Frühneuzeitliche Calvin-Ausgaben in Siebenbürgen. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes.–Erdélyi Ref. Egyházker., 2014. 504 p. ill. (Erdélyi református egyháztörténeti füzetek; 21.)

Sipos Gábor műveinek jegyzéke = Aetas (30.) 2015. 3. Bethlen Erdélytől Rómán át Indiáig. 179–186.

SPROK Ildikó, V.: Móra Ferenc könyv és folyóirat adománya a Somogyi-könyvtárnak 1917–1919. [1–2.] 1. rész: 1917–1918; 2. rész: 1919 = Móra Ferenc Múzeum évkve. Új folyam 1. 2014. 537–548.; Új folyam 2. 2015. 413–456.

SZÁRAZ Orsolya: Catalogus librorum Bibliothecae Collegii Germanici et Hungarici Romae / bev. SZÁRAZ Orsolya, ROSA PACE. Bp.: MTA Kvt. és Inf. Közp.; Eger: EKF, 2015. LXXIV, 147 p. ill. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 17/3.)

TÖTTÖS Gábor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a Nyugatban = Acta Szekszardiensium 2015. 193–236.

A zombori kármelita rendház könyvtárának régi állománya. Katalógus=Altbücherbestand der Bibliothek des Karmelitenklosters in Sombor / összeáll. ... CSESZNEGI Viktória, STOHL Róbert. Bp.: MTA Kvt. és Információs Közp.; Eger: EKF, 2015. 435 p. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei; 8.)

Cenzúratörténet és más jogi szabályozások

FARKAS Ádám – KELEMEN Roland: Háborús sajtószabályozás a kiegészítés védelmi jogi rendszerében = Jog, állam, politika (7.) 2015. 4. 79–93.

FEHÉR Zsuzsa: Az 1929. évi sajtójogi törvényjavaslat = Médiatörténeti tanulmányok, 2014... 157–191.

MACZÁK Ibolya: A bizakodó oroszlán. Budai Pál Dóry Ádám felett mondott gyászbeszédének cenzúrapéldánya a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratgyűjteményében = Collectanea Sancti Martini (3.) 2015. 145–154.

A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989 / szerk. PAÁL Vince. Bp.: Wolters Kluwer, 2015. 644 p.

SZILÁGYI Emőke Rita: Oláh Miklós mint szerkesztő. Szerkesztési eljárások és cenzúra-típusok az Epistolae familiaresban = Stephanus noster... 81–86.

Könyvtörténet / Kéziratosság, kódexek

ANTAL Alexandra: A bécsi Magyar Hírmondó cecenatúrájának ismeretlen forrásai. Berkeny János Sámuel levelei gróf Széchényi Ferenchez = Lymbus. 2014. {2015} 195–202. Apor-kódex. 15. század első fele, 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Sepsiszentgyörgy: Székely Nemz. Múz.; Bp.: OSZK–ELTE M. Nyelvtud. és Finnugor Int., 2014. 578 p. ill. + DVD-R. (Régi magyar kódexek; 33.)

Kész. a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban őrzött A 1330. jelzetű példány alapján.

BARTÓK Zsófia Ágnes: Az Érdy-kódex célközönsége. Nyelvemlékkódex a nyomtatásos terjesztés küszöbén = Szerzetesrendek a Veszprémi egyházmegyében. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2014. augusztus 27–28-án rendezett konferencia előadásai / szerk. KARLINSZKY Balázs. Veszprém: Veszprémi Főegyházmegye, 2015. 233–248.

- BERKES Katalin: Enyedit megtévesztette egy csilag? = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 11.
- BIBOR Máté János: „Meg-írta a’ maga ideje-béli Erdélyi dolgokat”. Gyulaffi Lestár följegyzéseinek, levelezésének és naplójának ma ismert töredékei. = Stephanus noster... 127–140.
- BIRÓ Csilla: Szerző-scriptor-kiadó. Andreas Pannonius Énekek éneke-kommentárjának készülő kritikai kiadásáról = Interpretációk interpretációja... 32–49. ill.
A Függelékben a szöveget tartalmazó Cod. Lat. 443. bemutatása
- BOGNÁR Péter: „Udvarló módra”. A Horvát-kódex apácaregulájának az éneklésre vonatkozó szövegéhez = Stephanus noster... 65–68.
- BOLONYAI Gábor: Az OSZK Cod. Lat. 423-as kódex „poeta christianus”-a = MKsz (131.) 2015. 3. 303–304.
- BORECZKY Anna: Miller Jakab Ferdinándtól a padovai oratoronyig, avagy hogyan született az első magyar földmérő. A „Lonsai-kódex” (OSZK, Cod. Lat. 197.) tanulságai = Interpretációk interpretációja... 18–31. ill.
- BOROS Katalin: A női nemre való utalás nyelvi kifejezése a Horvát-kódex regulaszövegében = A nők és a régi magyarországi vallássság... 59–70.
- DOMOKOS György: Trombitások, orgonisták, énekesek, dobosok, cigányzenészek a reneszánsz Esztergomban. Néhány újabb adat a Modenában őrzött számadáskönyvek alapján = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 14–15.
- FÖRKÖLI Gábor: Székely írásos verskompiláció magyar nyelven Ágost wolfenbütteli herceg florilegiumából = MKsz (131.) 2015. 4. 443–459.
A HAB Cod. Guelf. 22 Noviss. 8°, kézirat
- HEGYI Ádám: Komáromi H. Mihály (1690?–1748) debreceni lelkész prédikációja Mária Terézia cseh királynővé koronázása alkalmából = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 77–91. ill.
- A kéziratban maradt prédikáció szövegével, valamint a kézirrattal egy kolligátum kötetben található aprónyomtatványok leírásával
- HEVESI Andrea: Adalékok a Bölöni-kódex történetéhez = ItK (119.) 2015. 2. 239–247.
- KAPOSI Krisztina, K.: Egy latin nyelvű Lázárdráma az OSZK Kézirattárában = MKsz (131.) 2015. 3. 316–321.
Tanulmány a Quart. Lat. 754 jelzetű kézitről
- KASSAI Gyöngyi: Genealogiae deorum = Ingentia Hungarica I. Tanulmányok az I. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia előadásaiból / szerk. TERNOVÁČZ Bálint. Bp.: Eötvös Collegium, 2015. 139–175.
A Cod. Lat. 423 (OSZK) és a Cod. Lat. 250 (ÖNB) kódexek összehasonlító vizsgálata a Genealogiae Deorum szövegközlésével
- KOCSIS Réka, P.: Mikor íródtak az Apoc-kódex marginális bejegyzései? = Anyanyelvünk évszázadai 1. Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2014. június 20-i nyelvtörténeti konferencia előadásaiból készült tanulmánykötet / szerk. P. KOCSIS Réka, SZENTGYÖRGYI Rudolf. Bp.: ELTE M. Nyelvtört., Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tansz., 2015. 21–27.
- KOROMPAY Eszter: Latin nyelvű hatás a Müncheni kódexben = Anyanyelvünk évszázadai 1. 15–20.
- KOROMPAY Klára: Gondolatok egy régi-új vitához. Az ún. Huszita Biblia eredetének kérdésköre = A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére / szerk. BÁRTH M. János, BODÓ Csanád, KOCSIS Zsuzsanna. Bp.: ELTE BTK M. Nyelvtört., Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tansz., 2015. 79–88.
- KORONDI Ágnes: A meditáció fogalma és gyakorlata a késő középkori magyar nyelvű kódexirodalomban = Stephanus noster... 17–30.
- KOVÁCS Andrea: Pozsonyi-e az „I” kódex? = MKsz (131.) 2015. 3. 305–311.
- KOVÁCS Teofil: Hírek Európából. Szilágyi Sámuel peregrinus tudósításai (1728–1732) = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 56–76.
A peregrinus levelek mint újságok

- KOVÁCS Zsuzsa: Aragóniai Eleonóra és Beatrix (szerelmi) élete az Ambrosiana egyik kódexében = *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban* / szerk. DOMOKOS György, MÁTYUS Norbert, Armando NUZZO. Piliscsaba: PPKE BTK, 2015. 195–214.
A Biblioteca Ambrosiana Z144 sup. jelzetű kódexe két szövegének közlésével és magyar nyelvű fordításukkal
- LATZKOVITS Miklós: Tandem. The one-word quotation = *Peregrinus sum...* 65–84. ill.
- LÁZS Sándor: A kolláció a domonkos és ferences apácánál = *MKSz* (131.) 2015. 2. 145–164.
- MADAS Edit: Kódexkutatás a digitális korban = *MTud* (176.) 2015. 4. 430–434.
- MADAS Edit: Őrzőhelye ismeretlen? A lappangás természetrajzához = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 28–29.
- MIKÓ Árpád: Egy archeológus a művészettörténetben. Rómer Flóris és a Corvina könyvtár = *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján* / szerk. KERNY Terézia, MIKÓ Árpád. Bp.: MTA BTK, 2015. 163–192. ill.
- MIKÓ Gábor: Szent István király törvényeinek legrégebb kézírata. Az Admonti kódex = *Arca tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére* / szerk. BÁRÁNY Attila, DRESKA Gábor, SZOVÁK Kornél. Bp.–Debrecen: DE, 2014. 723–732.
- NÉMETH S. Katalin: Zvonarics és Békesi – két ismeretlen peregrinus = *ItK* (119.) 2015. 6. 814–819.
- OLÁH Róbert: Geleji Katona István disputációjának fogalmazványa David Pareus autográf kéziratában = *Egyháztört. Szle* (16.) 2015. 3. 103–105.
A Teleki Téka Bo-22675 jelzetű kötetének kőtestáblájához rögzített kéziratról
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: A Sándor-kódex irodalmi programja. Hrotswitha Dulcitiusának magyar recepciója = *A nők és a régi magyarországi vallásosság...* 277–292.
- RÓZSAFALVI Zsuzsanna: Mikszáth Kálmán levele Révay Mór Jánoshoz = *Lymbus* 2014. {2015.} 319–322.
OSZK Fond 211 jelzetű kéziratról
- ROZSONDAI, Béla – ROZSONDAI, Marianne: Zeugen der Wanderjahre und der Freundschaft. Das album amicorum des Ferenc Pápai Páriz d.J. = *Peregrinus sum...* 133–142.
- SCHELHAMMER Zsófia: Egy ismeretlen 16. századi história a tatárjárásról a Petrovay-énekeskönyvben = *MKSz* (131.) 2015. 3. 312–315.
- SIPOS Gábor: Porcsalmi András iskolai jegyzeteiről. Egy botcsinálta könyvtáros följegyzései = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 222–225.
A Kolozsvári Református Kollégium Könyvtárának RMK-állományában őrzött 3 kolligátum ismertetése
- SZÁDOCZKI Vera: Egy erdélyi nemesasszony lelkiélete. Thordai Klára imádságoskönyve = *A nők és a régi magyarországi vallásosság...* 303–309.
Az OSZK Quart.Hung.2411. jelzetű dokumentumáról
- SZATMÁRI Áron: Péchi Simon és a Péchi Simon-énekeskönyv = *Annona nova. A Kerényi Károly Szakkollégium évkve.* Pécs: PTE BTK, KKSZ, 2015. 57–70.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Janus Pannonius lappangó művei nyomában = *Interpretációk interpretációja...* 9–17. ill.
- SZÓKE Kornélia: Thurzó Kristóf halotti versei = *MKSz* (131.) 2015. 3. 326–334.
- VESELOVSKÁ, Eva – KÖRMENDY Kinga: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms. 1 3c jelzetű antifonáléjának egy töredéke a Nagyszombati Városi Levéltárban = *MKSz* (131.) 2015. 3. 300–302.
- VIZKELETY András: Kép és szó a középkori allegorikus értelmezés gyakorlatában. Mária Salamon trónja = *Katolicitás és etnocentrizmus Erdélyben. Katolikus identitásunk.* Tanulmányok / szerk. MARTON József, DIÓSI Dávid. Bp.: Szent István Társulat; Kolozsvár: Verbum Keresztény Kult. Egyes., 2015. 141–153. ill.
Az OSZK Cod. Lat. 519 jelzetű kódexében található traktátusról
- VUKOV Anikó Veronika: Egy kéziratot könyv bemutatása – a folklorizáció példái a 19. század végéről = *Móra Ferenc Múz. évkve.* Új folyam 1. 2014. 507–522. ill.

ZSOLDOS Endre: *Libellus Auguriorum. Asztrológiai táblázatok* = MKsz (131.) 2015. 3. 261–272. ill.

ZSUPÁN Edina: *Bessarion immer noch in Buda? Zur Geburt der Bibliotheca Corvina* = Augustinus Moravus Olomucensis. Proceedings of the international symposium to mark the 500th anniversary of the death of Augustinus Moravus Olomucensis, 1467–1513. 13th November 2013 Budapest / ed. Péter EKLER, Farkas Gábor KISS. Bp.: Inst. for Literary Studies Research Centre for the Humanities HAS–Nat. Széchényi Libr., 2015. 113–138.

ZSUPÁN Edina: *Egy archeológus a művészettörténetben. Rómer Flóris és a Corvina könyvtár 2.* = Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján / szerk. KERNY Terézia, MIKÓ Árpád. Bp.: MTA BTK, 2015. 193–221. ill.

Nyomda-, nyomdászattörténet

Több évszázadot érintő munkák

BÁNFI Szilvia – ECSEDY Judit, V.: *A 450 éves váradi nyomdászat rövid története* = MG (59.) 2015. 4. 54–61. ill.

16. század

BÁNFI Szilvia: *Árulkodó könyvdíszek, betűtípusok, rejtőzködő tipográfus. Rosnyai János nyomdász debreceni tevékenységének rejtett vonatkozásairól* = MG (59.) 2015. 6. 62–63. ill.

ECSEDY Judit, V.: *A Bornemisza-Mantskovit nyomda története. 2. jav., átd. kiad.* Sárospatak: Hernád K., 2015. 87 p. ill.

PERSOVITS József: *Vándornyomdászok Magyarországon a 16. században.* Bp.: Optima Téka, 2015. 111 p. ill. (Nyomdász könyvtár)

17. század

BÁNFI Szilvia: *Kit ábrázolhatott a debreceni városi nyomda első nyomdászjelvénye, avagy Deb-*

recen város címere? = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 168–177. ill.
VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc (1623–1671) nyomdái.* Bp.: OSZK–Argumentum K., 2015. 109 p. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei; 7.)

20. század

BORDÉ Katalin: *Nyíregyháza nyomdaipara az 1920-as, 1930-as években* = Az applikáció vonzerejében / szerk. KUKLA Krisztián. Nyíregyháza: NYF, 2015. 163–173.

Könyvművészet, illusztráció, ex libris

BORDÉ Katalin: *Kner Imre helye korának könyvművészei és tipográfusai között. Emlékezés a 125 éve született világhírű könyvnyomdászra* = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szle (50.) 2015. 1. 122–130. ill.

CSOBÁN Endre Attila: *Altissimus dedit intellectum. A könyvtár és a tudományok szimbólumai egy 19. századi címlapelőzéken* = Interpretációk interpretációja... 187–196. ill.

ECSEDY Judit, V.: *Csillagász a naptáron* = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 16–17. ill.

ECSEDY Judit, V.: *A magyar Bésaléel. Páldi Székely István kolozsvári nyomdász grafikai munkássága* = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 226–242. ill.

ERDÉSZ Ádám: *Egy elfeledett párbeszéd. Mata János és Kner Imre levelezése* = Hajdú-Bihar M. Levár évkve (34.) 2015. 41–63.

LOVAS Borbála: *Ex bello pax, ex pace ubertas. G. C. mester egyik metszetének lehetséges forrásáról* = MKsz (131.) 2015. 3. 322–325.

OLÁH Róbert: *Kaposi Juhász Sámuel és ifjabb Csécsi János arcképeinek forrása és hitelessége* = Sárospataki füzetek (19.) 2015. 1. 45–55. ill.

RÉVÉSZ Emese: *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között.* Bp.: Argumentum–OSZK, 2015. 481 p. ill. (Res libraria)

TÓVIZI Ágnes: *Sándor Apponyi's Print Collection Then and Now* = The Apponyi family

- in the history of book culture / ed. Agáta KLIMEKOVÁ. Martin: Slovak National Library, 2015. 129–140.
- VASNÉ TÓTH Kornélia: Az ex libris a tudomány mérlegén – szakírók, szakírások = Interpretációk interpretációja... 143–166. ill.
- VASNÉ TÓTH Kornélia: A moszkvai Rudominokönyvtár hungarika ex librisei hazai és nemzetközi kontextusban. Bp.: OSZK–Gondolat, 2015. 357 p. ill. (Nemzeti téka)
- VITÉZ Ferenc: Comenius és a grafika. Értelmezési perspektívák a képes (nyelv)tankönyvtől az emblematis világgépalkotáson keresztül a „beavató” labirintuskönyvig = Comenius és szellemi örökösei / szerkbiz. FÖLDY Ferenc, KONCZ Gábor, KOVÁTS Dániel. Sárospatak: M. Comenius Társ., 2015. 117–134. ill.
- Kisnyomtatványok**
- BÁNYI Szilvia: A sztropkói Szent Kereszt plébánia 17. századi, gyónást igazoló űrlapjáról = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 9–10.
- CSÓRSZ RUMEN István: 18. századi magyar világi ponyvakultúra – a vallásos kiadványok tükrében = Amicitia... 347–362.
- FARKAS Noémi Tünde: Betegség, halál, test. Hallotti beszédek, szomorújelentések és korai gyászjelentések tükrében = A test a társadalomban. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2013. évi sümegi konferenciájának kötete / szerk. GYIMESI Emese, LÉNÁRT András, TAKÁCS Erzsébet. Bp.: Hajnal I. Kör Társadalomtört. Egyes., 2015. 371–382.
- KATONA Anikó: Háborúellenesség a háború előtt. Bíró Mihály plakátjai = Emlékezés egy nyár-éjszakára. Interdiszciplináris tanulmányok 1914 mikrotörténelméről / szerk. KAPPANYOS András. Bp.: MTA BTK, 2015. 181–194.
- KATONA Anikó: Propaganda während des Ersten Weltkrieges. Repräsentation der Nation auf ungarischen Plakaten = Der erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht / hrsg. von Róbert FIZIKER und Csaba SZABÓ. Wien: Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien–Balassi Inst. Collegium Hungaricum–Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv; Bp.: Balassi Int. 2015. 199–223.
- KATONA Anikó: „Üstököcsillag tűnt fel az égen”. Faragó Géza Képes Ujság plakátja = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 20–21. ill.
- KNAPP Éva: Ismeretlen 18. századi magyarországi nyomtatványok = MKsz (131.) 2015. 3. 337–348. ill.
- KNAPP Éva: A történeti könyvállományok bővülési lehetősége. Ismeretlen nyomtatványok azonosítása 1800 előtről = Hagyományok és kihívások / szerk. KNAPP Éva, VAJDA Zsuzsanna. Bp.: ELTE Egyetemi Könyvtára, 2015. 21–30. ill.
- PERGER Péter: Csodás csillag Bécs felett = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 40–41. ill.
- SZVORÉNYI Róbert: „Candida pax veniat, sidere pulsa novo!” = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 42–43.
- TÜSKÉS Anna: A Bagó Márton nyomdájában kiadott vallásos ponyvanyomtatványok = Domb 2015. 4. 433–545., 566–568.
- Térképészet**
- DANKU György: Áttekintés a Tabula Hungariae-kutatások állásáról = KF (25.) 2015. 1. 53–64.
- Miskolc régi térképeken, 1759–1963 / szerk., összeáll. PAPP Ferenc, SOMORJAI Lehel, TÓTH Arnold. Miskolc: Önkormányzat, 2015. 111 p. ill.
- Papír**
- PELBÁRT Jenő: Bazin papírmalom vízjelei Lippay János Gyümölcsös kert című, magyar nyelvű kertészeti szakkönyvében, 1667 = MVízjel (13.) 2015. 32. 25–32. ill.
- PELBÁRT Jenő: Bobót papírmalom Dávid király vízjelei, 1793 = MVízjel (12.) 2014. 29. 29–30. ill.
- PELBÁRT Jenő: Buda látképének vízjelpárja Bél Mátyás Notitia Hungariae novae historico-geographica című művében, 1737 = MVízjel (13.) 2015. 33. 23–24. ill.

- PELBÁRT Jenő: A Budapesti Hírlap saját préselt-vízjele, 1896 = MVízjel (13.) 2015. 30. 49–50. ill.
- PELBÁRT Jenő: Egy szokatlan rajzolatú diósgyőri vízjel 1924-ből = MVízjel (12.) 2014. 29. 40. ill.
- PELBÁRT Jenő: A Hornyánszky-nyomda szecesz-sziós vízjele 1916-ból = MVízjel (13.) 2015. 32. 45–48. ill.
- PELBÁRT Jenő: Hradek papírmalom koronás magyar címere, 1830 = MVízjel (13.) 2015. 32. 37–38. ill.
- PELBÁRT Jenő: Írásjel-vízjelek = MVízjel (13.) 2015. 33. 3–16. ill.
- PELBÁRT Jenő: A kolozsvári Bernát Papiros Áruháza „Világposta levélpapiros” préselt-vízjele = MVízjel (13.) 2015. 30. 28. ill.
- PELBÁRT Jenő: Körmöc-2. papírmalom Agnus Dei vízjelei (1779–1782) = MVízjel (13.) 2015. 33. 45–48. ill.
- PELBÁRT Jenő: Madárpár, félholddal és csillagokkal, 1896 = MVízjel (13.) 2015. 30. 22. ill.
- PELBÁRT Jenő: Neptun-vízjel, 1938 = MVízjel (13.) 2015. 30. 31–32. ill.
- PELBÁRT Jenő: Original Fiume Paper vízjel, 1897 = MVízjel (13.) 2015. 30. 29–30. ill.
- PELBÁRT Jenő: Az Országos Iparegyesület préselt-vízjele = MVízjel (13.) 2015. 33. 25–26. ill.
- PELBÁRT Jenő: A Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. préselt vízjele = MVízjel (13.) 2015. 33. 49–50. ill.
- PELBÁRT Jenő: Pázmány Péter Isteni igazságra vezérlő kalauz című művének előzék vízjeléről = MVízjel (13.) 2015. 33. 27–30. ill.
- PELBÁRT Jenő: Pest város saját vízjele, 1845 = MVízjel (13.) 2015. 33. 31–32. ill.
- PELBÁRT Jenő: René Guilmain Technologie du Papier című könyvének vízjeleiről = MVízjel (13.) 2015. 33. 33–44. ill.
- PELBÁRT Jenő: A Rituale strigoniense felvidéki vízjelei, 1745 = MVízjel (13.) 2015. 32. 35–36. ill.
- PELBÁRT Jenő: Schultz & Pollák cég saját név-vízjele = MVízjel (13.) 2015. 32. 50.
- PELBÁRT Jenő: A Stephanum Nyomda Rt. préselt felirat-vízjele 1924-ből = MVízjel (13.) 2015. 33. 21–22. ill.
- PELBÁRT Jenő: Szállítja Szénásy és Reimann = MVízjel (13.) 2015. 30. 48. ill.
- PELBÁRT Jenő: Thököly Imre fejedelem magyar levélpapír-vízjelei 1683–84 = MVízjel (12.) 2014. 29. 28. ill.
- PELBÁRT Jenő: A Tolnai Világlapja képes hetilap préselt név-vízjelei = MVízjel (13.) 2015. 32. 33–34. ill.
- PELBÁRT Jenő: Tripartitum-vízjelek I. Az első, bécsi Tripartitum kiadás vízjelei, 1517; II. A Magyar Decretum hazai és külföldi vízjelei, 1565; III. A Magyar Decretum egyéb debreceni Hoffhalter példányainak vízjelei; IV. Hoffhalter Rudolf horvát nyelvű Decretumának vízjelei, 1574 = MVízjel (12.) 2014. 29. 7–10. ill.; 11–18. ill.; 19–27. ill.; 31–36. ill.
- PELBÁRT Jenő: A Vizsolyi Biblia vízjelei. Bp.: M. Papír- és Vízjeltörténeti Társ., 2015. 204 p. ill.
- PELBÁRT Jenő: Wilhelm Hamburger papíripari és egyéb vállalkozásainak magyarországi története (1876–948) = MVízjel (13.) 2015. 30. 3–14. ill.
- TRISCHLER Ferenc: A Schedel világlátnyomtatás (1493) magyarországi Rákóczi-példányának papíranyag-vizsgálata, 2014 = MVízjel (12.) 2014. 29. 41–44. ill.

Könyvkötés-történet

- NAGY Györgyi: Könnyedség és elegancia. Híres könyvkötők és munkáik az Apponyi Hungarica-gyűjteményben = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 34–35.
- TÓTH Zsuzsanna: A Lányi-kódex kötécsoport vizsgálatának eredményei = A Csíki Székely Múz. évkve 2014. 213–245. ill.

Kiadástörténet

Több évszázadot érintő munkák

- MONOK István: Magyarország és a magyarok az elszázi könyvkiadásban, 1482–1621. Változások a kiadói politikában – változó országgép = Fehér lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára / szerk. GÁLFFY László, SÁRINGER János. Szeged: Lazi-SZTE Középkori Egyetemes Tört. Tansz., 2015. 212–230.

VOIGT Vilmos: A Boldogságos Szűz Mária... szombatja. Nihil obstat = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás... 579–596. ill.

15. század

BÍRÓ Csilla: Szivacs a középkorban = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 12–13. ill.

Az OSZK Régi Nyomtatványok Tárának Inc. 413 jelzetű példányáról, a munka egy részletének magyar nyelvű fordításával

15.–16. század

TÓVIZI Ágnes: Megváltástörténet 24 epizódban: „vssgeteilt nach den XXIII stunde(n) des natürlische(n) tags” = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 45–46. ill.

16. század

SZOLIVA Gábor: „... Viennae excudi fecimus”. Oláh Miklós esztergomi érsek könyvkiadói tevékenysége és a katolikus megújulás = Sapientiana (8.) 2015. 2. 16–39.

16–17. század

VÁSÁRHELYI Judit, P.: Alte ungarische Übersetzungen in Holland und Ungarn bez. Siebenbürgen = Peregrinus sum... 35–48.

17. század

BARTÓK István : „...akiktől a legtöbbet merítettem...”. Esterházy Pál a Szepőlétlen Fogantatásról = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás... 544–558. ill.

DESMOULIÈRE, Paule – FÖRKÖLI Gábor: Peiresc emlékezete. Kisvárdai Éh Mihály ismeretlen gyászverse egy poliglott kiadványban (1638) = ItK (119.) 2015. 3. 387–394.

FÖLDESI Ferenc: Ad RMNy 3170 = Interpretációk interpretációja 58–60.

IMRE Mihály: Hazai protestáns szerzők mártírológiai tárgyú disputái és orációi a gyászévtizedből = Utak Herborn és Nápoly között. Ta-

nulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról. Debrecen: Tiszántúli Református Egyhker. Gyűjt., 2015. 113–143. ill.

KÖSZEGHY Péter: A Nádasdy-Mausoleum. Fatum Pannoniae = Stephanus noster... 315–327. ill.

ŐSZ Sándor Előd: A Genfi Káté 1695-ös kolozsvári kiadásáról = „Hiszek, hogy megértsem!” Doktoranduszok Országos Szövetsége Hit tudományi Osztály Fialat Kutatók és Doktoranduszok IV. Nemzetközi Teológuskonferenciája, Budapest, 2013. november 30. Konferenciakötet / szerk. GÉR András László, JENEI Péter, ZILA Gábor. Bp: KRE–L’Harmattan, 2015. 238–249.

SZALAI Béla: Egy könyvszetileg ismeretlen debreceni református énekeskönyv = MKsz (131.) 2015. 2. 200–203. ill.

VADAI István: Balassi, Rimay és Szenci Kertész Ábrahám. 1. Az Istenes énekek kiadástörténetének új modellje = ItK (119.) 2015. 4. 433–467. ill.

VARGA Bernadett: Wittnyédy István és a Papistak meltatlan üldözése = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 50–51.

VÁSÁRHELYI Judit, P.: Caspar Sibelius magyar nyelvű imádságai = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 295–301. ill.

17–18. század

DEMETER Zsuzsa: Költői tradíció és könyvkiadás. Gyöngyösi István példája. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2014. 189 p. (Erdélyi tudományos füzetek; 282.)

GÁBOR Csilla: A Lelki paradicsom és forrásvidéke(i) = Amicitia... 69–78.

KÖLLŐ Zsófia: A Nádasdy-Mausoleum újrahaznosítva = Kultúrjav. Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahaznosítva. Fialatok Konferenciája 2014 / szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes et al. Bp.: Reciti, 2015. 93–107. ill.

18. század

DEBRECZENI Attila: Kazinczy fogság előtti költészete és a nyilvánosság fórumai = MKsz (131.) 2015. 2. 184–199.

- ECSEDY Judit, V.: Katolikus imakönyvek az erdélyi könyvpiacra a felvilágosodás évtizedeiben = Katolicitás és etnocentrizmus Erdélyben. Katolikus identitásunk. Tanulmányok / szerk. MARTON József, DIÓSI Dávid. Bp.: Szent István Társulat; Kolozsvár: Verbum Keresztény Kult. Egyes., 2015. 155–178. ill. Függelék: Az 1790-es években Erdélyben kapható 36 magyar nyelvű imakönyv összevont jegyzéke (1790, 1792, 1795-ös katalógusok alapján)
- EREDICS Péter: Drie Hongaarse boeken uit de Amsterdamse drukkerij van Hendrik Smets : (1735–1736) = Peregrinus sum... 121–131. ill.
- FARMATI Anna: Leány Á-BÉ-CZE A' Felsőbbek engedelmeiből avagy : Az alapértelmezett férfi világból megnyilatkozása egy iskolai kiadványtípusban = A nők és a régi magyarországi vallásosság... 101–108.
- FRIVALDSZKY János: Erdély első mineralógiaja-támogatói és támadói = MKSz (131.) 2015. 3. 273–285.
- HEGEDŰS Béla: Kalmár György világnyelve. Milyen világnak a nyelve a világnyelv? = Amicitia... 263–270.
- KURTA József: Gone up in smoke: Vetsei István's translations of Ostervald's works, or Who are the real translators of Ostervald's „Traité des sources de la corruption qui règne aujourd'hui parmi-les chrétiens”? = Peregrinus sum... 143–147. ill.
- LENGYEL Réka: Desbillons ezópuszi meséinek magyar olvasói: az ifjabb Hatvani István és Szerdahely György Alajos = Amicitia... 323–337. ill.
- MACZÁK Ibolya: Koháry István és a régi magyarországi prédikációk = Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára / szerk. KOZICZ János, KOLTAI András. Bp.: Piarista Rend M. Tartománya; Kecskemét: Piarista Gimn., Kollégium, Ált. Isk. és Óvoda, 2015. 55–66.
- Makula nélkül való tükör, mely az üdvözítő Jesus Krisztusnak és szent szüleinek életét, úgy keserves kinszenvedését és halálát adgya elé / ... Ujjfalusi Judith által cseh nyelvből ... fordítottatott ... Bp.: Pytheas, 2015. 600 p. Repr. kiad. Eredeti kiadása: Nagy-szombatban : A' Jesus Társasága Academiája bötüivel, 1712-esztendőben
- A kötet végén utószóként FRAUHAMMER Krisztina tanulmánya: A makula nélkül való tükör magyarországi hatástörténete
- MONOK István: La bibliothéconomie et l'ordre des savoirs selon Michael Denis (1777) = De l'argile au nuage. Une archéologie des catalogues. (IIe millénaire av. J.-C. – XXIe siècle). Paris: Bibliothèque Mazarine-Éditions des Cendres; Genève, Bibliothèque Genève 2015. 344–347. ill.

18–19. század

- FRAUHAMMER Krisztina: Egy klasszikusról nő szemmel... Pongrácz Eszter Arany Koronája és „hordalékai” a népi vallásosságban = A nők és a régi magyarországi vallásosság... 109–123.
- KNAPP Éva: „A leg-fogatosabb imádságok [...]” – Magyarországon és magyarul = Stephanus noster... 395–407. ill.

19. század

- DEBRECZENI Attila: Kazinczy és az első gyűjteményes szonett-kiadás = Amicitia... 363–373.
- DOMOKOS Mariann: Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből. Bp.: Akad. K., 2015. 469 p., 8 t. ill. (Néprajzi tanulmányok)

20. század

- Püski Sándor élete hagyatékának tükrében / PÜSKI István, GULAY István. Bp.: Püski, 2015. ill.
1. „Ismertem az írók körüli mágneses teret”. 1929–1945. 2015. 246 p.
 2. „A világszabadságot nem tudjuk elképzelni a magyar nemzet szabadsága nélkül”. 1946–1969. 2015. 411 p.
- SÍPOS Anna Magdolna: Az államszocialista ancien régime hatalmi attribútuma, avagy kik olvashattak rendszerellenes könyveket? = Valóság (58.) 2015. 3. 16–39.

SZILÁGYI Zsófia Júlia: Rejtő a ponyván = Az ellopott tragédia. Rejtő Jenő-émlékkötet / szerk. THURÓCZY Gergely. Bp.: PIM Infopoly Alapítvány, 2015. 352–365. ill.

SZÓTS Zoltán Oszkár: Témaválasztások az első világháború alatti magyar nyelvű könyvkiadásban = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára / főszerk. MAJOROS István. Bp.: ELTE BTK, 2015. 487–499.

Sajtótörténet

18. század

BALOGH Piroska: A nyelvkérdés és a latin újságírás paradoxonai a 18. század végén = Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon / szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka. Bp.: MTA BTK ITI, 2015. 207–219.

GOLOB, Andreas: Die Grazer Bauernzeitung – eine ‚vergessene‘ ‚ungarische Provinzialzeitung‘? Ein Mosaikstein zur Zeitungsgeschichte Ungarns am Ende des 18. Jahrhunderts = MKsz (131) 2015. 1. 24–42.

PENKE Olga: A Mindenes Gyűjtemény francia fordításai új források tükrében. Útleírások magyarul = „Transfert nec mergitur”. Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából / szerk. BARTHA–KOVÁCS Katalin et al. Szeged: JATEPress, 2015. 281–289.

19. század

BÁRÁNY Zsófia: Az első magyar katolikus politikai sajtótermék a reformkorban. „...qui ante ad agendum quam ad cognoscendum venimus...” = A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok / szerk. KLESTENITZ Tibor. Bp.: MTA BTK, 2015. 11–25.

PERJÁMOSI Sándor: Egy építész lap tervezete 1848-ból = MKsz (131.) 2015. 2. 207–14.

SOMORJAI Szabolcs: Fogolytörzskönyv, sajtóvétség és biztosíték = MKsz (131.) 2015. 1. 101–108.

TÓTH Benedek: A tárcaíró látásmódja. Modernitás és/mint megfigyelés a tárcavonal alatt a 19. század második felében. Adalékok a modernitás jellemző megfigyelésmódjának genealógiájához = Médiatörténeti tanulmányok, 2014... 45–65.

19–20. század

BEZECZKY Gábor: Az időszaki sajtó mint a szépirodalom közege a magyar századfordulón = Identitások és médiák. 2. Médiák és váltások, Szerk. NEUMER Katalin. Bp.: Gondolat–MTA BTK Filozófiai Intézet. 2015. 43–88.

CSIBI Norbert: A sajtóügy aktuális kérdései a magyarországi katolikus nagygyűléseken. A 19–20. század fordulója = A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok / szerk. KLESTENITZ Tibor. Bp.: MTA BTK, 2015. 59–81.

Médiatörténeti tanulmányok, 2014 / szerk. KLESTENITZ Tibor, SZ. NAGY Gábor. Bp.: MTA BTK, 2015. 274 p. ill. (Médiatudományi könyvek)

20. század

BEREGNYEI Miklós: Paks sajtótörténete. Paks: Jámbor P. Társ., 1999-.

4. köt. Legújabbkori lapok II./17–33., III./1–28., IV./1–19. 2015. 226 p. ill.

BORDÉ Katalin: A Nyírvidék a történelem viharában. A Nyírvidék és utódlapjai története 1918–1944-ig = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szle (50.) 2015. 4. 65–77. ill.

BORVENDÉG Zsuzsanna: Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon. Bp.: NEB, 2015. 182 p. (NEB könyvtár)

BUDA Attila: Primaute du spirituel. Szépirodalom a Vigiliában = Vigilia (80.) 2015. 2. 102–110.

CSEKE Péter: Borongós ég alatt. Sajtótörténeti tanulmányok, 1980–2014. Bp.: Nap K., 2015. 323 p. (Magyar esszék)

FAZEKAS Csaba – KLESTENITZ Tibor: Mentőakció a „keresztény sajtóért” 1926-ban. Zichy János levele Festetics Taszilónak = Egyháztört. Szle (16.) 2015. 4. 44–54.

- FÖLDES Györgyi: *Avantgárd, nők, háború. Újvári Erzsébet és Réti Irén az aktivista folyóiratokban = Emlékezés egy nyár-éjszakára. Interdiszciplináris tanulmányok 1914 mikro-történelméről / szerk. KAPPANYOS András. Bp.: MTA BTK, 2015. 195–208.*
- GRÓSZ András: *A magyar katolikus egyház és a német nemzetiségi sajtó. A Sonntagsblatt az 1920-as években = A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok / szerk. KLESTENITZ Tibor. Bp.: MTA BTK, 2015. 97–114.*
- KLESTENITZ Tibor: *„Hódító katolicizmus”. Az első világháború és a katolikus sajtó fejlődése Magyarországon = Vigilia (80.) 2015. 5. 340–49.*
- KLESTENITZ Tibor: *A Központi Sajtóvállalat Gömbös Gyula miniszterelnöksége (1932–1936) idején = Médiatörténeti tanulmányok, 2014... 193–233.*
- KLESTENITZ Tibor: *Mindszenty József, a katolikus sajtó harcosa = Vasi Szle (69.) 2015. 5. 763–773.*
- KODOLÁNYI Judit: *A Magyar Csillag és az Együttes Vallomás = Válság és kultúra. A doktorkolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. Budapest, 2013. augusztus 22–23. szerk. BENE Sándor, DOBOS István. Bp.: Nk. Magyarságtud. Társ., 2015. 194–205.*
- LO BELLO, Maya J.: *„Minden egész eltört”. Válságtudat és az induló Nyugat kritikai gyakorlata = Válság és kultúra. A doktorkolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. Budapest, 2013. augusztus 22–23. szerk. BENE Sándor, DOBOS István. Bp.: Nk. Magyarságtud. Társ., 2015. 166–181.*
- MÁK Ferenc: *A fehértemplomi magyar sajtó a századfordulón. Lakatos Évának tiszteletteljes főhajtással sajtótörténeti munkássága előtt = MKsz (131.) 2015. 2. 215–222.*
- NAGY Gábor, Sz.: *„Nem volt elég, Mindszenty úr?” Mindszenty és a sajtó 1946 elején = Vasi Szle (69.) 2015. 5. 796–803.*
- NAGY Gábor, Sz.: *Az Új Ember megszüntetésére tett lépések 1945 végén = Médiatörténeti tanulmányok, 2014... 261–274.*
- PÁL Lajos: *Egy folyóirat a történész viták keretében, Századok, 1931–1943 = Századok (149.) 2015. 1. 33–86.*
- SZEREDI Pál: *A Látóhatár szerkesztőségi ellentétének háttere 1957–1958-ban. 1. rész = M. Szle (24.) 2015. 11–12., 54–62.*
- VÉRTESI Lázár: *„Semináriumi Élet”. A pécsi növendékpapság Szent Pál Társulatának egyházirodalmi kiadványa, 1921–1951 = Per aspera ad astra (2.) 2015. 1. 76–95.*

Sajtótermékek mint forrásanyagok

- BALÁZS Eszter: *Háborús gyűlölet andante és allegro. A hivatalos irodalom, a katolikus egyházhoz közeli irodalmi lapok és a háború Magyarországon (1914–1916) = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára / főszerk. MAJOROS István. Bp.: ELTE BTK, 2015. 445–460.*
- BÁRÁNY Zsófia: *Az országgyűlések vallásügyi vitái a reformkori sajtó tükrében = Médiatörténeti tanulmányok, 2014... 9–20.*
- CZIBULA Katalin: *Női szerepek a vallási reprezentáció centrumában a 18. század második felében = A nők és a régi magyarországi vallásosság... 71–87.*
- A pozsonyi magyar helytartói udvar reprezentációja a Pressburger Zeitung tükrében*
- DOBÓ Gábor: *Elképzelni a háborút. „Örjögő futuristák” és „áruló olaszok” a tízes évek közepén megjelenő magyar lapokban = Irodalomismeret 2015. 1. 69–78.*
- DÖRNYEI Sándor: *A korabeli sajtó Semmelweis betegségéről és haláláról = Orv. Hetilap (156.) 2015. 18. 744–745.*
- DRABANCS M. Róbert: *Egy illúzió fogságában. Kulturális igazgató és politikai propaganda a húszas évek második felének magyar sajtónyilvánosságában = Az információ mikro-történetéhez / szerk. GULYÁS László Szabolcs. Bp.: Gondolat, 2015. 113–131.*
- DRABANCS M. Róbert: *Keserű számvetés. A magyar kisebbség védelme és az iskoláztatás kérdése a Magyar Szemle korai számaiban = Az applikáció vonzerejében / szerk. KUKLA Krisztián. Nyíregyháza: NYF, 2015. 116–126.*

- FEHÉR Katalin: Irodalmi önművelés felvilágosodás- és reformkori diáktársaságban, a korabeli sajtó tükrében = „Per artes ad Jesum”. A keresztény nevelés és a művészetek értékeremtése / szerk. FEHÉR Ágota, FÜLÖPNÉ ERDŐ Mária, MÉSZÁROS László. Vác: Apor Vilmos Katolikus Főiskola, 2015. 90–110.
- GLÁSSER Norbert: Konfliktusok és lojalitások határán egy új impériumban. Az erdélyi ortodox izraelita hitközségek a budapesti ortodox sajtóban 1925–1944 = Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére / szerk. JAKAB Albert Zsolt, KINDA István. Kolozsvár: Kriza J. Néprajzi Társ.; Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum; Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum, 2015. 891–900.
- GLÁSSER Norbert: Konfliktusok, lojalitások és várakozások határán. Az elcsatolt területek megjelenítése a budapesti zsidó sajtóban = Mózes köztáblái a hármashalmon. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán / szerk. GLÁSSER Norbert. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kult. Antropológiai Tansz., 2015. 149–188.
- ILYÉS Sándor: Kibeszélés és nyilvános bírálat az Üzemünk Élete című kolozsvári lapban (1951–1953) = Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére / szerk. JAKAB Albert Zsolt, KINDA István. Kolozsvár: Kriza J. Néprajzi Társ.; Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum; Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum, 2015. 361–375. ill.
- Jászberény története a reformkortól a harmincas évekig / főszerk. PETHŐ László; időrendi áttek. SZABÓ Jánosné, közreműk. GULYÁS Erzsébet. Jászberény: Jászsági Évkönyv Alapítvány, 2015. 600 p. ill.
- A város infrastruktúrája és oktatása c. fejezetben GÁL Klaudia: A város infrastruktúrájának fejlődése a sajtó tükrében című tanulmánya; a kötetben könyvtártörténeti, művelődéstörténeti adatok
- KÉRCHY Anna: Hebrencs kisleányból kötelességtudó honleány. Nőképváltozások a Magyar Lányok hetilap első világháború alatti lapszámaiban = Médiakutató (16.) 2015. 2. 81–95.
- KISPÁL Richárd: A magyarországi szerbek a század eleji sajtó tükrében (1914–1918) = Belvedere meridionale (27.) 2015. 3. 77–89.
- KLESTENITZ Tibor: Dichimnuszok és karikatúrák. Széll Kálmán alakja a kortársak szemével = Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve / szerk. ifj. BERTÉNYI Iván. Bp.: Mathias Corvinus Collegium Tihanyi Alapítvány–Széll K. Alapítvány, 2015. 347–367. ill.
- KLESTENITZ Tibor: „Ekkora botrányt kánikulai hőség még nem termelt”. Egy kiszivárogtatási ügy 1900-ban = MKsz (131.) 2015. 1. 58–75.
- KLESTENITZ Tibor: A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények a dualizmus korában = A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok / szerk. KLESTENITZ Tibor. Bp.: MTA BTK, 2015. 45–58.
- KLESTENITZ Tibor: A nagy háború propagandája és a magyar sajtó = In medias res (4.) 2015. 2. 392–410.
- LANDGRAF Ildikó: Háború és béke képei a Vasárnapi Ujságban az első világháború alatt = Médiatörténeti tanulmányok, 2014... 127–156. ill.
- LO BELLO, Maya J.: „Kik ellenünk küzdenek?” – 1914 a Nyugatban = Emlékezés egy nyár-éjszakára. Interdiszciplináris tanulmányok 1914 mikrotörténelméről / szerk. KAPPANYOS András. Bp.: MTA BTK, 2015. 59–66. ill.
- MANHERCZ Orsolya: Az 1857. évi máriacelli zarándoklat a sajtóban = A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok / szerk. KLESTENITZ Tibor. Bp.: MTA BTK, 2015. 27–43. ill.
- ORBÁN Melinda: Az első bécsi döntés megjelenítése a korabeli kárpátaljai sajtóviszhang alapján = Acta Academiae Beregsasiensis (14.) 2015. 132–144.
- POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: „Megnehezedett az idők járása fölöttünk”. Az I. világháború a korabeli könyvtári szaksajtóban = KF (25.) 2015. 2. 203–216.
- SMID Mária Bernadett: Az újraértelmezett női test és a 20. század eleji jezsuita sajtómozgalom = Minden dolgok folytatása. Tanul-

- mányok Deáky Zita 60. születésnapjára / szerk. SMID Bernadett. Bp.: ELTE BTK Néprajzi Int., 2015. 75–96. ill.
- SUHAJDA Szabolcs: Orosz vonatkozású cikkek a Pesti Hírlap hasábjain. 1841–1844 = Háborúk és békék. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában V. A 2015-ös tudományos felolvasóülés anyaga / szerk. SZABÓ Tünde, SZILI Sándor. Szombathely: Szláv Tört. és Filológiai Társ., 2015. 45–54.
- SZAMOS Mariann: Járványok a sajtó tükrében. Az utolsó nagy kolerajárvány Kolozsvárott (1873. június–szeptember) = Debreceni Szle 2015. 4. 125–131.
- SZÓTS Zoltán Oszkár: Propaganda vagy reális szemlélet? Az egykorú történettudomány és az első világháború a Századok folyóirat cikkeinek tükrében = A „Nagy Háború” és emlékezete / szerk. PÜSKI Levente, KEREPESZKI Róbert. Debrecen: DE Tört. Int., 2015. 243–252.
- TAMÁS Ágnes: „És most mutasd, hogy vidám vagy”. A magyar millenniumi ünnepek karikatúrákon = Századok (149.) 2015. 5. 1247–1259. ill.
- TAMÁS Ágnes: The faces of the enemy in the two world wars. A comparative analysis of German and Hungarian caricatures = War matters. Constructing images of the other, 1930s to 1950s / ed. Dagnosław DEMSKI, Liisi LAINESTE, Kamila BARANIECKA-OLSZEWSKA. Publ. by Estonian Literary Museum, Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences; Bp.: L’Harmattan, 2015. 108–127. ill.
- TAMÁS Ágnes: A felvidéki szlovák gimnáziumok 1874-es bezárása az élcsepok íásaiban és karikatúráin = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 136. 2014. 51–62. ill.
- TAMÁS Ágnes: Névmagyarosítás, személy- és földrajzi nevek az élcsepokban a tiszsaeszlári vírvád időszakában (1882–1883) = Névtani értesítő (37.) 2015. 157–168.
- TAMÁS Ágnes: Politikai állatsereglet a Borszem Jankó hasábjain = MKsz (131.) 2015. 1. 43–57. ill.
- TRÁDLER Henrietta: A modern boszorkány arcai. A tiszazugi bábakép a sajtóban = Minden dolgok folytatása. Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára / szerk. SMID Bernadett. Bp.: ELTE BTK Néprajzi Int., 2015. 559–576.
- TURBUCZ Dávid: A Horthy-kultusz, 1919–1944. Bp.: MTA BTK TTI, 2015. 463 p., XXXII t. ill. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)

Könyvtártörténet

17. század

- KOVÁCS Zsuzsa: A Nagy dzsámi könyvtára = Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai, 1246–2013. Budapest, 2015. április 15–október 18. Kiállítási katalógus. Bp.: BTM–Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia, 2015. 143–147. ill.

19. század

- HORVÁTH Mária, M.: Esztergomi tud(at)os könyvtáralapító és gyűjteménye = Interpretációk interpretációja... 207–205. Helischer József gyűjteménye
- KNAPP Éva: Miként kaptak jelzetet az ELTE Egyetemi Könyvtár corvinái? = KKK (24.) 2015. 5. 36–39.

19–20. század

- KOVÁCS Nándor Erik: A könyvtáralapító Szilády Áron emlékezete az MTA Könyvtárában = Halasi múzeum 2015. 295–301. ill.
- POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Katonai és katonatorvosi könyvtárak Budapesten a régi századforduló időszakában. 1880–1910 = Honvédorvos (67.) 2015. 1/2. 102–103.

20. század

- POGÁNY György: Háborús károk és felmérésük a könyvtárakban 1945 és 1953 között = KKK (24.) 2015. 12. 24–37.
- SZEBERÉNYI Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki”

történezzprofesszori egzisztencia lehetőségfeltételei az 1920-as évek elején. 2. közlemény = *Per aspera ad astra* (2.) 2015. 2. 84–102.

SZÓTS Zoltán Oszkár: Balkáni gyűjtemény a nemzeti könyvtárban? Egy meg nem valósult tervezet az első világháború árnyékában = *Interpretációk interpretációja...* 116–128.

Bibliofília, magánkönyvtárak

The Apponyi family in the history of book culture / ed. Agáta KLIMEKOVÁ. Martin: Slovak National Library, 2015. 152 p. ill.

Magyar szerzők tanulmányjaival

BÍRÓ Csilla: Apponyi Hungarica Book Collection in the National Széchényi Library, especially the sermonaria of the Collection = *The Apponyi family in the history of book culture* / ed. Agáta KLIMEKOVÁ. Martin: Slovak National Library, 2015. 118–128.

CSORBA Dávid: Debreceni Ember Pál újabb könyve = *Egyháztört.* Szle (16.) 2015. 4. 81–87.

CSORBA Dávid: Egy ismeretlen kötet Apafi II. Mihály könyvtárából = *Egyháztört.* Szle (16.) 2015. 2. 107–108.

CSORBA Dávid: Könyvek Sajószentpéteri István és rokonai könyvtárából = *Egyháztört.* Szle (16.) 2015. 3. 106–108.

CSORBA Dávid: Miskolci Csulyak Gáspár (1627–1696) írásai és könyvtárának fennmaradt példányai = *Stephanus noster...* 329–342. ill.

CSORBA Dávid: Miskolci Csulyak Gáspár könyvtárának néhány példánya = „Kezembe veszem, olvasom és arról elmélkedem”... 209–221.

A Bukaresti Nemzeti Könyvtárban, a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában és a Dunántúli Református Egyházkerület Ráday Könyvtárában őrzött példányok és kolligátumok ismertetése

CSORBA Dávid: Szőlősi P. Pál diák ajándéka = *Egyháztört.* Szle (16.) 2015. 1. 143–144.

DALLOUL, Zaynab: Alexander Apponyi and the Dream of Scipio. Bibliophilia and Neo-Platonism in the Nineteenth Century Book-Col-

lections = *Kniha* (Martin, Slovenská Národná Kniznica) 2015. 130–139.

HEGYI Ádám: Környei István és Literáti József könyvvásárlásai Zürichben = *Egyháztört.* Szle (16.) 2015. 2. 109–111.

HEGYI Ádám: Megkésétt érdeklődés? Svájci reformátorok művei a 18. században Bazelben tanuló magyarországi diákok könyvtáraiban = „Kálvini vonások a magyarok lelki arcán”. A 2014. november 20–22. között a nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem – Teológia Tanszéke által szervezett Kálvin-Konferencia előadásainak gyűjteménye / szerk. PÁLFI József. Debrecen: Hatvani István Teológiai Kutatóintézet–Debreceni Református Hittudományi Egyetem; Nagyvárad: Partium Kiadó, 2015. 94–117.

KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor: La bibliothèque de Rodostó (Tekirdag, Turquie) du prince François II Rákóczi. *Nouvel essai de reconstruction* = *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* (39.) 2014. {2015} 2. 185–208.

KOVÁCS Eszter: Montesquieu gondolatai a vitáról és a kritikáról. A brède-i könyvtár tanulságai = *Amicitia...* 294–303.

KURTA József: Pápai Páriz Ferenc két könyve a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet antikva-gyűjteményében = *Egyháztört.* Szle (16.) 2015. 4. 88–90.

MARKÓ Veronika: Szabó Dezső első és utolsó könyvtára = *MKsz* (131.) 2015. 3. 286–299. ill.

MATOLAY Katalin: „Az volna még a kérdés: mi könyveim vagynak?” A Kőlcsey-könyvtár egykor és ma: a hagyaték közgyűjteményi sorsa = *Interpretációk interpretációja...* 78–92. ill.

MEZEI Zsolt: Egy kötet Kalmár György könyvtárából = *Acta Papensia* (15.) 2015. 1/2. 109–117. ill.

NAGY Györgyi: The Path of a Collection. The Apponyi Rariora Library = *The Apponyi family in the history of book culture* / ed. Agáta KLIMEKOVÁ. Martin: Slovak National Library, 2015. 105–117. ill.

OLAH Róbert: Bod Péter könyvei a Debreceni Református Kollégiumban = „Kezembe veszem, olvasom és arról elmélkedem”... 243–268.

- OLÁH Róbert: Volumes from the Library of Abraham Gronovius in Debrecen = Peregrinus sum... 149–159. ill.
- ŐSZ Sándor Előd: Szegedi Gergely könyvtárának néhány darabjáról = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 178–187. A Kolozsvári Református Kollégium Könyvtárában és a nagyszebeni Brukenthal Múzeum könyvtárában található 3 kötet ismertetése
- PÉRCSY András: Ismeretlen szabadtömbös könyvtár egy nemesi karrier fordulópontjáról = „Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”... 38–39.
- PERGER Péter: Újabb adalék David Pareus magyarországi kapcsolataihoz. Heidelbergi professzorok ajándékozó sorai Lövei Pellionis György kötetében = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 202–208. ill. Ismertetés Kálvin: Institutio ... c. könyvének egy példányáról, amely egykor Lövei Pellionos (Szűcs) György tulajdonában volt és a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtárba került (jelzete: Y 597)
- SIMON Melinda: Egy újabb kötet Bethlen Miklós kancellár könyvtárából = MKsz (131.) 2015. 3. 335–336.
- TÖRÖK Zsoltiné DOBÓ Judit – MÉSZÁROS Zoltán: Tulajdonjegyek az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár kötetében. „Habent sua fata libelli” = Magyar Sion (9.) 2015. 2. 277–281. ill.
- VERŐK Attila: Régi könyvek mint a női vallásosság misztériumának lehetséges őrzői? = A nők és a régi magyarországi vallásosság... 363–377.
Anna Weltherin könyvtárának előkerült darabjairól készült bibliográfiai leírásokkal
- Olvasástörténet**
- BAJÁKI Rita: A nőknek szánt imák tipológiája = A nők és a régi magyarországi vallásosság... 23–29.
- BOGÁR Judit: „Férfiás” és „nőies” imádságok? Pázmány Péter és Pongrácz Eszter imakönyve = A nők és a régi magyarországi vallásosság... 47–57.
- CSORBA Dávid: Der geistige Horizont des ungarischen reformierten Pietismus. Professor Martonfalvi in Debrecen. 1657–1681 = Peregrinus sum... 49–64. ill.
- CSORBA Dávid: Tancredustól Diodatiig. Kálvinista értelmiségiek itáliai olvasmányai a kora újkorban = https://iti.btk.mta.hu/images/szorenyi/irasok/CsorbaD_Szorenyi70.pdf
A tanulmány a Szörényi László 70. születésnapjára készült köszöntő kötethez kapcsolódóan, csak elektronikus formában jelent meg: <https://iti.btk.mta.hu/hu/szorenyilaszlo-honlapja/koszonto-irasok-a-70-szuletésnapra>
- FARKAS Gábor Farkas: A könyv, amelyet senki sem olvasott. Adalékok a heliocentrikus modelről folytatott vitához = MTud (176.) 2015. 3. 268–274.
- GRANASZTÓI Olga: Antal György Apponyi’s Collection of Paintings in Light of his Library = The Apponyi family in the history of book culture / ed. Agáta KLIMEKOVÁ. Martin: Slovak National Library, 2015. 87–95.
- HEGYI Ádám: A Kárpát-medencéből a Rajna partjára. A bázeli egyetem hatása a debreceni és a sárospataki református kollégiumok olvasmányműveltségére a 18. században. Debrecen: Tiszántúli Református Egyhker. Gyűjt., 2015. 292 p. ill. (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai)
- HEGYI Ádám: Magyarországi orvostanhallgatók Bázelen készült disszertációinak szerepe a hazai orvostársadalom ismereteinek alakításában a 18. században = Gerundium (6.) 2015. 3/4. 29–40.
- KAPOSI Márton: Machiavelli Magyarországon. Bp.: Argumentum, 2015. 720 p.
Könyvtártörténeti, olvasmánytörténeti adalékok Machiavelli magyarországi recepciójához
- MESTER Béla: A gyülekezet mint olvasóközönség. A nyomtatott prédikáció a magyar reformációban = Az információ mikrotörténetéhez / szerk. GULYÁS László Szabolcs. Bp.: Gondolat, 2015. 132–143.
- MOLNÁR Dávid: Báthory Miklós váci püspök filozófiai műveltségének lehetséges nyomai egy Ficino fordításban megjelent 1497-es

- Iamblikhosz-kiadásban = Stephanus nos-ter... 41–55. ill.
- MONOK István: A bázeli, a genfi és a zürichi könyvkiadás hatása a magyarországi szellemi áramlatok történetének alakulására a 16. században a kortárs könyvtárak vizsgálata tükrében = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”... 150–167.
- MONOK István: The readings of Hungarian students during their studies in the Netherlands in the early modern period = Peregrinus sum... 93–120.
- MONOK István: What makes a library in Hungary or Transylvania modern in the Early Modern Age? Some aspects of assessment = Ein Land mit Eigenschaft: Sprache, Literatur und Kultur in Ungarn in transnationalen Kontexten. Zentraleuropäische Studien für Andrea SEIDLER / Márta CSIRE et al. (Hrsg.), Wien: Praesens Verl. 2015. 131–140.
- MONOK István – ZVARA Edina: Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás... 199–218. ill.
- NAGY Balázs: A gyulai olvasóköri és közönségük = KF (25.) 2015. 4. 523–532.
- ŐSZ [Sándor] Előd: In den Niederlanden akquirierte Calvin-Ausgaben aus siebenbürgischen Sammlungen = Peregrinus sum... 85–92.
- PRAZNOVSZKY Mihály: Köznemesség és könyvkultúra a 19. század első felében Nógrád megyében = Neograd 2014–2015. 173–195.
- SIPOS Gábor: 16. századi svájci nyomtatványok a kolozsvári főiskolai könyvtárakban = Certamen II. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Nyelv-, irodalom-, néprajztudomány, régészet, történelem, művészettörténet / szerk. EGYED Emese, BOGDÁNDI Zsolt, WEISZ Attila. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2015. 230–241.
- TÓTH Henrietta: Georgius Agricola műveinek előfordulása magyarországi könyvtárakban = Tanulmányok az Esterházy Károly Főiskola tudományos diákköreinek tudományos tevékenységéből, 2013–2015 / szerk. REICHMANN Angelika. Eger: Líceum K., 2015. 247–309. ill.
- VISKOLCZ Noémi: „Szerzeteseknek bizonyos Alamisnálkodo Tarhaza”. Esterházy Anna Júlia (1630–1669) = A nők és a régi magyarországi vallásosság... 379–389. ill.
- A múlt neves könyvtárosai, bibliográfusai, újságírói**
- DEÁK Ágnes: Egy vidéki újságíró megpróbáltatásai a Schmerling-provizórium idején = Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bösze Sándor emlékére / szerk. MAYER László, TILCSIK György. Bp.: M. Levéltárosok Egyes.–M. és Vár. Levéltárak Vezetőinek Tanácsa, 2015. 163–169.
- DÉVAVÁRI Zoltán: Jegyzetek a napról – a „boldog békeidők” képzetének lebontása. Gyóni Géza írásai a szabadkai Bácskai Hírlapban = Emlékezés egy nyár-éjszakára. Interdiszciplináris tanulmányok 1914 mikro-történelméről / szerk. KAPPANYOS András. Bp.: MTA BTK, 2015. 35–49.
- EGYED Ákos: Jancsó Benedek az erdélyi nemzeti-ségi kérdéstről = Jancsó Benedek 160. A nagy székely tudós születésének 160. évfordulóján a Székely Nemzeti Múzeumban, 2014. szeptember 18-án megtartott tudományos emlékülés előadásai / szerk. JANCsó András. Tahitótfalu: Jancsó Alapítvány, 2015. 15–25.
- FÜLEP Katalin: Berlász Jenő, Bp., 1911. augusztus 28.–Bp., 2015. december 6. = MKSz (131.) 2015. 4. 467–468.
- GÁBORI KOVÁCS József: Kemény Zsigmond útja a Pesti Hírlapig. A centralisták, a municipalisták és Széchenyi hívei vonzásában = ItK (119.) 2015. 4. 501–527.
- GELLÉR Ferencné KEONCH Hajnalka: Az ismeretlen Tóth Árpád. A vidéki hírlapíró = A debreceni Déri Múzeum évkve (86.) 2015. 137–153.
- GRÁBERNÉ BÖSZE Klára: Tóth Rezső dr. (1875–1916) az ifjúsági irodalomhoz és az ifjúsági könyvtárakhoz kapcsolódó munkássága = KN (17.) 2015. 1. 33–43.
- Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem tudományos szervező igazgatója. Forráskiadás

- vány a Magyar Agrártudományi Egyetemen, Kosáry Domokos alkalmazása alatt keletkezett, a Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltárban őrzött iratokból / szerk. KOÓS NÉ TÖRÖK Erzsébet. Gödöllő: Szt. István Egy. K., 2015. 247 p. ill.
- Legvégül a tópart. (Ön)életrajz két kézre / RÓZSA György, RÓZSA Dávid. Bp.: MTAK–KSH Kvt., 2015. 262 p. ill.
- ÖTVÖS Anna: Márai Sándor írásai az 1915-ös kassai napilapokban = Médiatörténeti tanulmányok, 2014... 21–44.
- POGÁNY György: Dézsi Lajos bibliográfusi működése = KKK (24.) 2015. 7/8. 49–59.
- POGÁNY NÉ RÓZSA Gabriella: „Szabó Károly nagy vállalatának méltó örököse” Hellebrant Árpád, 1855–1925 = KKK (24.) 2015. 11. 38–48.
- Pulitzer József emlékezete = To the memory of Joseph Pulitzer / CSILLAG András, HALMÁGYI Pál. Makó: Makói Múzeumért és Kultúráért Alapítvány, 2015. 192 p. ill. (Arad, Csanád, Torontál vármegyei füzetek; 2.)
- RÓZSA Mária: Lakatos Éva, 1931–2014 = KKK (24.) 2015. 1. 46–47.
- RÓZSAFALVI Zsuzsanna: Rédey Tivadar a nemzeti könyvtárban = Interpretációk interpretációja... 107–115.
- ROZSONDAI Marianne: Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára Magyar Örökség Díja 2015 = MKsz (131.) 2015. 3. 349–350.
- SAS Péter: Kelemen Lajos levéltáros-történész. 1877–1963 = Stephanus noster... 445–461. ill.
- SAS Péter: Kós Károly publicisztikája = Me.dok (10.) 2015. 1. 85–94.
- SZÉCHENYI Ágnes: A par excellence modern kritikus formálódása egy hivatását túlélt hetilapban. Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságnál = MKsz (131.) 2015. 1. 76–100.
- SZELESTEI N. László: Horányi Elek, a lexikon-szerző = Vigilia (80.) 2015. 1. 20–25. ill.
- TELLER Katalin: A haditudósító Vészi Margit. Etikusságírás vagy propaganda = Filológiai közlöny (61.) 2015. 3. 369–381.
- VÖRÖS Boldizsár: Egy haditudósító emlékei. Molnár Ferenc írásai első világháborús élményeiről = Filológiai közlöny (61.) 2015. 3. 357–368.
- XANTUS Boróka: Az irodalmat elsekélyesítő zsurnalizmus? Ambrus Zoltán hibrid műfajú írásai A Hétben = Válság és kultúra. A doktoriskolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. Budapest, 2013. augusztus 22–23. / szerk. BENE Sándor, DOBOS István. Bp.: Nk. Magyarságtud. Társ., 2015. 309–319.
- A zsidóság 18–20. századi története Dabason és környékén / CZAGÁNYI László, VALENTYIK Ferenc. Dabas: Önkormányzat, 2015. 182 p. ill. (Dabas város történelmi értékei; 3.)
- Ágai Adolf életútjának dabasi vonatkozásairól
- ZVARA Edina: Gaál György (1783–1855), a meseggyűjtő tudós könyvtáros. Egy javított életrajz = Ethnographia (126.) 2015. 3. 463–471.

SZEMLE

Brigitte von Schönfels, „Das Erlebte ist immer das Selbsterlebte”, *Das Reisefeuilleton in deutschen Zeitungen zwischen der Revolution von 1848 und der Reichseinigung*, Bremen, Edition Lumière, 2005. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge Bd. 19), 303 p.

A kötet címűl vett mondás Hans Georg Gadamer-től származik. A műalkotás meghatározásához szorosan hozzátartozónak tartja, hogy az úgy válik a befogadó számára esztétikai élménnyé, hogy ő az átélteket saját élete összefüggéséből a műalkotás hatalmának segítségével kiragadja, és ezzel egy időben a lét egészére visszavonatkoztatja.

A 19. századi újságok tárcarovatában szépirodalmat (elsősorban folytatásos regényeket, de verseket is), valamint többek között tudományos ismeretterjesztő írásokat közöltek, de ez volt a könyvismertetések, a zene- és színházi kritika helye is, ezen kívül voltak itt még anekdoták, glosszák, ez volt a mindennapi élet eseményeit bemutató írások lelőhelye is. A tárca egyik fő jellemzője a személyes, átélt élmények szubjektív hangú, könnyed, csevegő stílusban való közvetítése, funkciója a szórakoztatás és ismeretterjesztés, valamint politikával kapcsolatos vélemények, információk közlése. Brigitte von Schönfels munkájának tárgya az újságok vonal alatti részének, a feuilleton, azaz a tárcarovat egy speciális kisebb alcsoportjának, az útleírásnak, az úti beszámolóknak a vizsgálata.

A szerző könyve elején leszögezi, hogy az újságok tárcarovatában közölt úti beszámolók, útleírások műfajának mint irodalmi/irodalomtörténeti műfajnak a meghatározását hiába keressük a lexikonokban. Brigitte von Schönfels ezt a fel-

adatot vállalja magára munkájában. A kötet felosztása a következő: először történeti alapokon vizsgálja az útleírás műfaját 1815-től, a bécsi kongresszustól 1848-ig, külön a meghatározó jelentőségű 1848-as évet, majd az 1848-tól 1871-ig, Németország egyesítéséig terjedő időszakot. 1848 előtt az újságok „vonal alatti” részében, a tárcarovatban nyílt lehetőség a távoli tájakra tett utazásokat bemutató úti élménybeszámolóknak társadalomkritikai gondolatok közzétételére a cenzúra figyelmének kijátszásával. Bár 1848 meghozta a törvényben biztosított sajtószabadságot Poroszországban, de az egyre erősebbé váló reakcióval való harc terepe sok esetben továbbra is az újságok tárcarovata maradt. Ezután a feuilleton, a tárcarovat meghatározása, majd azon belül speciálisan az útleírás műfajának bemutatása következik. Végezetül két kiemelkedő, de mára elfeledett publicista, tárcaíró, Lothar Bucher és Ernst Kossak munkásságát ismerteti részletekbe menően.

Schönfels igen helyesen állapítja meg, hogy megkerülhetetlen, hogy a saját korukat képviselő, abban gyökerező újságokat, melyeknek része volt a tárcarovat, történelmi kontextusban vizsgáljuk. Történelmi áttekintését az 1830. júliusi párizsi forradalommal indítja, majd ennek németországi hatásait veszi górcső alá. A történeti kiinduló helyzet a német széttagoltság volt, amelynek felszámolására az 1830-as évek közepétől történtek kísérletek, legkorábban a gazdaság területén, először 1833-ban, a 18 államot összekötő Német Vámunió létrejöttével. Az irodalom liberalizálódásának első úttörői, az útleírás atyjai, Ludwig Börne és Heinrich Heine voltak. A tárcarovat útleírásainak jeles képviselője volt még Joseph von Eichendorff, a későromantika

kiemelkedő személyisége, majd e téren szerzett magának ismertséget Theodor Fontane is.

Megjegyzésre érdemes, hogy érdekes lehetett volna a tárcarovat műfajának vizsgálatába osztrák lapokat is, például a nagy liberális lapot, a *Neue Freie Presse*t is bevonni, melynek feuilletonja szintén igen színvonalas volt. Az 1864-től megjelenő liberális bécsi újság munkatársa volt mások (így Eduard Hanslick vagy Ludwig Speidel) mellett a kitűnő tárcaíró Daniel Spitzer (1835–1893) is, a legkíméletlenebb kritikus, ahogy Adam Wandruszka nevezi, aki mesteri módon művelte a satirikus tárca műfajt „Wiener Spaziergänge” című heti rovatában, s akinek számos kifejezése szállóigévé vált. Őt, és a szintén osztrák Hieronymus Lormot, a bécsi *Die Presse* tárcarovatának felelős szerkesztőjét, egy helyütt megemlíti a szerző.

Az 1848-as év sajtószabadsága azonban rövid életű volt, a rendőri megfigyelés, üldözés, a cenzúra továbbra is a reakció legfontosabb eszközei maradtak a szólásszabadság kordában tartására. Poroszországnak 1850-ben új alkotmánya született, amely az alkotmányosságot, a sajtószabadságot volt hivatott elviekben szolgálni. De a valóság az emberek apátiába süllyedése, megfélemlíttettsége, a magánélet biztonságába való visszavonulása, egy „második biedermeierkorszak” kialakulása volt, melynek tipikus sajtótérmeke a családi lap létrejötte. Egészen az 1860-as évek közepéig a cenzúra mellett a sajtó preventív rendszabályozása volt jellemző. Németország széttagoltsága lehetővé tette a cenzúra figyelmének oly módon való kijátszását, hogy egy kritikus írás egy másik tartományban jelent meg, mint amire a kritika vonatkozott. Például a berlini viszonyokat kritikával illető írás Münchenben látott napvilágot. 1864 májusában Eisenachban tartották az első újságíró-napot. Itt az összes prevenció intézkedés, a rendőri konfiskálás eltörlését követelték, valamint, hogy a törvénykezés legyen teljesen független. A helyzet azonban 1866-ig alig változott.

Ezek után három kiemelkedő újság, a tulajdonosa, Friedrich Voß után elkeresztelt, Berlinben megjelenő, mértékadó *Vossische Zeitung*, a liberális *Kölnische Zeitung* mely 1848 után az alkotmányos köztársaságért emelt szót, és nem

pusztán helyi jelentőséggel bíró, valamint az 1848 után alapított és egészen 1938-ig létező, a liberális művelt polgárságot megcélzó *National-Zeitung* rövid bemutatása következik.

A feuilleton-műfaj kialakulásának történeti áttekintése után az útleírás mint irodalmi műfaj bemutatása következik. Majd a szerzőnő újságokból vett példákön keresztül illusztrálja a társadalomkritikus útleírás-tárca sokszínű műfaját. Ezek különböznek ábrázolásmódjukat, formájukat, funkciójukat és tartalmukat tekintve. Bemutatásra és elemzésre kerülnek a korábban említett újságok, a kiválasztott szerzők, Ludwig Rellstab, Julius Rodenberg, Gustav Rasch, Lothar Bucher és Levin Schücking, akiknek néhány mutatványsszövegét össze is veti egymással.

Schönfels ezt követően négy szerző (Ernst Kossak, Lothar Bucher, Gustav Rasch és Julius Rodenberg) a párizsi bulvárokról szóló írásain keresztül vizsgálja a társadalomkritikus útleírás műfajának sajátosságait. Míg a tizenkét év alatt keletkezett és kronologikus sorrendben közölt tárca-szemelvényeken keresztül bemutatott szerzők közül az utóbbi kettő írásai nem többek személyes élményeken alapuló útleírásokról, Lothar Bucher és Ernst Kossak párizsi útleírásai már a társadalomkritikus tárca elemeit hordozzák magukon; a makadámos bulvárok a levert '48-as forradalom nyárspolgárisult jóllétébe merevült részvevőinek metaforájaként foghatók fel.

Theodor Fontane a kötetben bemutatott tárcaírók között az egyetlen, aki szépiróként marandó értéket teremtve vonult be a világirodalom történetébe. Fontane 1862 és 1882 között öt kötetben adta ki útleírásait *Wanderungen durch die Mark Brandenburg* [Vándorlások Brandenburg tartományon át] címen az újra felfedezett, és történelmi anekdoták formájában közkincsé tett szűkebb haza, vagyis a brandenburgi örgrófság történetét, tájait és népének életét bemutatva. Ezeket az útleírásokat korábban már különböző lapokban publikálta, s ezek képezik a fontanei regény előmunkálatait.

A nálunk kevésbé ismert Lothar Bucherről hazájában már életében jelent meg életrajz. Ő végzettségét tekintve jogász volt, aki az 1848 előtti években a halálbüntetés eltörléséért szállt sík-

ra a Porosz Nemzetgyűlésben, majd 1848-ban szót emelt az adómegettagadás mint tiltakozási forma mellett. Mikor ezek miatt tizenöt hónap fegyházra ítélték, Angliába emigrált. A *National-Zeitungot* innen tudósította, először az angol életforma, a demokratikus társadalmi viszonyok bemutatásán keresztül kritizálta burkoltan a német viszonyokat. Majd miután beutazta, illetve begyalogolta Angliát, látta az erőltetett iparosítás hátrányait, a tömeges elszegényedést, a proletariizálódást, a gyermekmunkát és a környezetszennyezést, kritikával tudósított minderről. Bucher 1855-ben a párizsi világkiállítás kapcsán járt Párizsban, a Luxembourg kert növényzetét bemutató leírásában számtalan 1848-ra vonatkozó rejtett utalás található, további élményeiben, párizsi emberekkel való találkozásairól szóló beszámolóiban pedig az 1789-es forradalommal kapcsolatos megjegyzéseket helyez el. A francia kispolgár bemutatásánál Schönfels szemantikai, grammatikai elemzésekkel vizsgálja Bucher stílusát, mutat rá a német olvasónak szánt társadalomkritikus mondanivaló lényegére, szövegének oktató/nevelő céljára. 1859-ben ismét több hónapot töltött Párizsban, s innen küldött úti beszámolóiban csalódottsága érződik, a III. Napóleon-i Franciaország látszatszabadsága sok hasonlóságot mutatott Poroszországgal. I. Vilmos császár 1861-es amnesztiája lehetővé tette, hogy Bucher majd 10 év távollét után visszatérhessen, sőt 1864-ben Bismarck felkérésére a Külügyminisztériumban helyezkedett el, és szolgálta 22 évig titkos tanácsosként, „szürke eminenciásként” a kancellárt.

Ernst Kossak esetében Brigitte von Schönfels részletesen felsorolja és ellenőrzi a rendelkezésre álló szekunder irodalom – több esetben – téves (pontos keresztnéve, doktorátusának léte, betegsége, halálának éve) adatait. Kossak, akárcsak Bucher, szintén nem készült újságírónak, ő eredetileg zenekritikus volt. Több lapnak is dolgozott párhuzamosan, egyáltalán nem volt forradalmár alkat, de útleírásaiba számos politikai utalást rejtett, s vált így éles szemű társadalomkritikus tárcák respektált szerzőjévé. Egyik kiemelt témája a környezetszennyezés volt. 1855-ben neki is módja volt Párizsba látogatni, ahol felkereste a nagybeteg Heinét, következő évben Svájcban és Észak-Olaszországban tett

utazást, mindkét útról társadalomkritikus tárcasorozatokban küldte tudósításait.

Brigitte Schönfels munkája alapmű, fontos lépés a 19. századi újságok tárcarovatában található útleírások sajtó- és irodalomtörténeti helyének meghatározása útján. A tárcarovatban közölt útleírásnak két alaptípusát különbözteti meg, az úti beszámolót és a társadalomkritikus célzatú, az olvasót reflexióra készítő útleírást. A szerzőnő minden megállapítása előtt módszeresen vizsgálta meg a korábbi szakirodalom állásfoglalásait, s csak ezután tesz a feuilletonban közölt útleírás műfaját korszerűbben definiáló megállapításokat. A rendkívül gazdag szakirodalmat felvonultató könyvvel az olvasó hézagpótló kötetet tart a kezében. Könyve végén a szerzőnő leszögezi, hogy a társadalomkritikus útleírás semmiképpen sem való szemetes kosárba, mivel a diktatúrák a 21. században is léteznek, ennek az irodalomtörténeti műfajnak sajnos továbbra is van aktualitása.

RÓZSA MÁRIA

Ludwig August Frankl (1810–1894), Eine jüdische Biographie zwischen Okzident und Orient, Louise Hecht (Hg.), Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2016 (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert Bd. 10), 430 p.

A bécsi irodalmi és kulturális élet meghatározó és megbecsült alakja volt hosszú élete során a költő, író, folyóirat-szerkesztő Ludwig August Frankl (Chrást, 1810 – Bécs, 1894), aki németül író csehnek tekintette magát, ahogy azt Mezzofanti bíborosnak, a Vatikáni könyvtár igazgatójának is leszögezte ifjúkori olaszországi utazása alkalmával. Louise Hecht bevezető írásában ezzel az epizóddal illusztrálja Frankl több gyökerű identitását, liberalizmusát, mely egész életében elkísérte. Frankl Litoměřice piarista gimnáziumában érettségizett, majd 1828-tól Bécsben hallgatott orvostudományt. Megismerkedett Josepf Freiherr von Hormayr osztrák történésszel, ő közölte 1828-ban Frankl első, cseh népballadát feldolgozó elbeszélő költeményét, a *Johann Pancyrt* az *Archiv für Geschichte, Politik, Literatur und Kunst* című sorozatában. Frankl *Das*

Habsburgerlied (Bécs, 1832) című versciklusával és történelmi balladáival hamar ismertté vált. Bár 1837-ben Padovában orvosi diplomát szerzett, soha nem tevékenykedett orvosként, nem ez biztosította megélhetését. 1838-ban elfogadta a bécsi zsidó hitközség ajánlatát, hogy vállalja el a titkári teendőket. Jövedelmet 40 éven keresztül ez a titkári hivatal jelentett számára. 1841-ben átvette az *Österreichisches Morgenblatt* szerkesztői posztját, és hamarosan új hetilap kiadására adott be engedélykérelmet, amit meg is kapott. 1842-től 1848-ig szerkesztette *Sonntagsblätter* című lapját. Frankl az egyetemista légió tisztjeként részt vett a bécsi forradalomban. 1848 márciusában nagy népszerűsége tett szert cenzúra nélkül kinyomatott, a forradalmi ifjúságot üdvözlő *Die Universität* című versével, melyet egy éjszakai örködést követően költött. Még a neoabszolutizmus éveiben sem volt azonban Bécsben letelepedési joga, forradalmi tevékenysége és radikális, volt forradalmárokkal folytatott levelezése miatt egy 1851-es házkutatást követően a kiutasítás fenyegette, a *Sonntagsblätter* 1848-as megszűnése után egy ideig a napilapokban való publikálást is kerülte.

A *Sonntagsblätter* modernségével, haladó szellemével kiemelkedik az osztrák Vormärz periodikumai közül, a pletykák, színházi hírek helyett az országismeret, történelem, tudomány, technika, ipar és gazdaság kérdései álltak a szépirodalom mellett a lap érdeklődésének középpontjában. Frankl mindig kifejezetten ügyelt arra, hogy a Monarchia különböző népei az írásokban lehetőleg egyenlő súllyal szerepeljenek. A *Sonntagsblätter* szoros kapcsolatban állt a pesti és pozsonyi német lapokkal, a *Pesther Tageblatt*-tal, a *Der Ungar*-ral, a *Preßburger Zeitung*-gal és melléklapjaival, a szerkesztők kölcsönösen figyelemmel kísérték egymás lapjait. Frankl jótékonyági tevékenysége, egyebek mellett a bécsi Vak Izraelita Gyermek Intézetének megalapítása miatt 1876-ban a kitüntető Ritter von Hochwart előnevet kapta meg. Frankl emlékezet-kultuszával kapcsolatban említésre érdemes még emlékmű-, ill. szoborállítási tevékenysége (Beethoven, Schiller, Lenau, Anastasius Grün), adományok gyűjtése és számos szervezési feladat, melyről Louise Hecht részletesen beszám-

ol bevezető írásában. A periodikumokban rendszeresen megjelenő nekrológiai írásai, így például az 1848-as forradalomra való visszaemlékezési sorozata a *Neue Freie Presse*-ben, valamint gyűjtő szenvedélye; a bécsi zsidó múzeum is az ő iniciatívájára jött létre, de már a halála utáni évben. Nekrológírási és emlékmű-állítási „mániáját” több kortársa, így például az éles nyelvű feuilletonista, Daniel Spitzer sokat kritizálta.

Dieter J. Hecht tanulmányában néhány Frankl életében kiemelt szerepet betöltő nővel (unoka, meny, feleségei, anyja és nagyanyja) foglalkozik, jórészt eddig ismeretlen levéltári források, publikálatlan levelek alapján. Rendkívül érdekes, ahogy – bár Frankl mindkét házassága szerelmi házasság volt – első feleségével való kapcsolatának megromlását, s még annak halála előtt a válás gondolatának fontolgatását a házaspár levelezésével dokumentálja és mutatja be. A család többi nőtagja személyesen, illetve kapcsolataikon keresztül, anyagilag és lelkiileg is támogatták Franklt. A levelezésen keresztül megismerhetjük a kor szellemi és társadalmi életét, különös tekintettel a zsidóság szokásaira.

Georg Gaugusch a Frankl- és Frankl/Hochwart-család genealógiáját vázolja fel, a kötet végén egyébként illusztrációként szerepel a családfa ábrája is. Érdekességként említhető, hogy Frankl saját kívánságára a bécsi központi temető (Zentralfriedhof) zsidó és keresztény részének határára van eltemetve, síremléke nem a gazdag zsidó prominensek pompás síremlékei között található, jelezve ezzel is határokon átívelő személyiségét. Leszármazottainál már ambivalens a zsidósághoz való viszony, az előrehaladott akkulturáció folyamatában udvari tanácsos, vasút-társasági titkár Bruno fia evangélikus hitre tért át még apja életében, a neurológus professzor Lothar kitért, majd visszatért a zsidó hitre.

A tanulmányok nagyobb csoportja Frankl munkásságát irodalomtörténeti szempontból vizsgálja. Václav Petrbok írásában azt a kérdést teszi fel, mennyire tekinthető Frankl cseh költőnek. Frankl, aki életében mindössze egy verset írt cseh nyelven, maga vallotta magát csehnek; anyja révén, aki cseh/morva vidéken született, anyanyelve és kisiskolás kori tanulmányainak

nyelve a cseh volt. A cseh/morva történelem, mondavilág német nyelvű költőként sokszor inspirálta, sok témát feldolgozott, még fordított is csehből, de a korabeli cseh irodalom nem érintette meg.

Jörg Krappmann azt a kérdést járja körül, hogyan értékelték kortársai (két, szintén morvaországi születésű pályatársa, Hieronymus Lorm, a *Die Presse* tárcarovatának felelős szerkesztője, valamint Uffo Horn költő – nem becsülték sokra) és az utókor irodalomtörténészei Frankl költői teljesítményét. Frankl közismerten a mai irodalmi kánonnak már nem része, de elfeledett költőnek/írónak sem tekinthető, jelentősége korhoz kötött, inkább kultúrtörténeti, a korszakot tárgyaló irodalomtörténetekben még megemlítik a nevét. Költészetét olyan kortársak kontextusában vizsgálja, mint Ferdinand Freiligrath, Anastasius Grün, Karl Beck és Nikolaus Lenau. Megállapítja, hogy Frankl nem tekinthető forradalmi költőnek, liberális beállítottsága a *Sonntagsblätter* szerkesztőjeként, 1845-ben a bécsi újságíróknak a cenzúra eltörlése érdekében Metternichhez intézett petíciója aláírójaként, majd később az 1848-as eseményekre való visszaemlékezéseiben manifesztálódott, ugyanakkor a neoabszolutizmus éveiben a császár iránti hűség, a rendezett, polgári lét előnyben részesítése jellemezte, elítélte a zavaros forradalmi mozgalmakat, megbecsülten élt, sőt nemesi előnevet is kapott. Frankl költészetét a biedermeier világfájdalom és a '48-at megelőző forradalmi líra között helyezi el.

Hubert Langauer a Frankl és Ferdinand Kürnberger közti konkurencia szálait fejti fel. Bár mindketten tagjai voltak a bécsi 1848-as forradalomban az Akadémiai Légiónak, később ellentéteik a Schiller-szobor állítására alakult Schiller-alapítvánnyal kapcsolatban (melynek titkára végül Kürnberger lett, de Frankl is a jelöltek között volt) kerültek nyilvánosságra. Kürnberger még antiszemita megjegyzésektől sem tartózkodott, ellenvéleményét a pénzügyítési akció és művészi szempontok váltották ki. Ellenségeskedésének oka elsősorban Kürnberger drámaírói sikertelenségében keresendők, a bécsi Burgtheater egyetlen darabját sem mutatta be.

Az 1848 előtti korszak komoly és színvo-

nalas zenekritikájának megteremtésében nagy feladatot vállalt a Frankl által szerkesztett *Sonntagsblätter*; melynek zenei rovatáért Alfred Julius Becher volt felelős. Barbara Boisits tanulmányában feldolgozta a lap zenei rovatának főbb témaköreit, a túlerőltetett virtuozitás elleni harcát, elemezte az operaelőadások, a zenekari repertoár, valamint az egyházzenei bemutatók értékelését a lapban, és mindennek szerepét a zenei kánon kialakításában és a zenei élet profeszionálissá válásában. A Frankl munkásságához zenetörténetileg kapcsolódó írások közé tartozik Stefan Schmidl munkája Frankl verseinek megzenésítéséről. Kiemeli a leghíresebbet, a *Die Universität* öt, egykorú megzenésítését, melyeket kottaillesztrációk segítségével zeneileg összehasonlít egymással. Ezek közül a legnívósabb Franz von Suppé alkotása, akinek a neve a bécsi operett megteremtőjeként ma is ismert szélesebb körben, és aki e dalával az osztrák *Marseillaise*-t kívánta megalkotni. Egészen az I. világháború koráig születtek más Frankl-versek, -versciklusok zenei feldolgozásai.

Ernst Wangermann a *Sonntagsblätter* és melléklapjai részletes tartalmi elemzésével mutatja be Frankl álláspontjának alakulását a bécsi forradalom 1848. márciusi kitörésétől kezdve annak októberi leveréséig, a szükségállapot kihirdetéséig, a lap utolsó számáig. Frankl – akárcsak magyar eszmetársai – nem akarta a jogállamiság talaját elhagyni, liberálisként azért állt a forradalom oldalára, mert hitt a Monarchia megreformálásában, a sok nemzetiség érdekeit figyelembe vevő federalisztikus átalakításában, ugyanakkor a neoabszolutizmus éveiben a titkosrendőrség aktái szerint még mindig „aggasztó”-nak, „látszatra lojális”-nak minősült. A sajtótörténeti alapkutatásokra építő munkák közé tartozik Gertraud Marinelli-König tanulmánya, amelyben számba vette egyrészt a fiatal Ludwig August Franklnak az 1848 előtti bécsi irodalmi lapokban megjelent publikációit, illetve az azokra vonatkozó ismertetéseket, hirdetéseket (a szerző összesen 390 Frankltól és Franklról szóló újságközleményt regisztrált), valamint a szerb és morva irodalommal kapcsolatos fordításait, szerb és morva származású kortársaival való ismeretségének dokumentumait.

A „Zsidó világ: filantrópia és tudomány” összefoglaló címet viselő fejezetben kaptak helyet a Franklhoz kapcsolódó judaisztikai témájú tanulmányok. Carsten L. Wilke széles történeti és irodalomtörténeti kontextusban mutatja be Franklnak az *Allgemeine Zeitung des Judenthums* 1854. december 11-ei számában megjelent, a marránó zsidók mondavilágából merítő, részben fikcionális, részben néprajzi ihletésű írását. Marie Krappmann tanulmányának tárgya Frankl *Nach Jerusalem!* című, 1858-ban megjelent két kötetes útleírása, melynek elemzése során a szerző többször is dichotómiát lát Frankl szövegében a Palesztinában élő zsidó népesség tárgyilagosságát megcélzó bemutatása és költői nézőpontja között, egyik ilyen például a kiábrándító jelen és az idealizált, romantikus múlt ábrázolása, melybe minden objektivitásra való törekvés ellenére „Az ezeregyéjszaka meséi”-nek képei vegyülnek. Frankl 1856-ban Yehuda Halevy 12. századi spanyolországi szefárd zsidó költő nyomán indult a Szentföldre, és alapította meg árva zsidó gyermekek számára az adományozó Elise Herz (szül. Lämél) után elnevezett Lämél-iskolát Jeruzsálemben – tudjuk meg Yochai Ben-Ghedalia angol nyelvű tanulmányából. Halevy utóéletéről szólva megemlíthető, hogy Heine is megénekelte mint középkori trubadúrt, Frankl pedig 1855-ben megjelent *Libanon* című zsidó és bibliai témákat feldolgozó antológiájába felvette Halevynek öt versét. Frankllal ezen kívül az köti össze Halevyt, hogy mindketten európai utazóként járták be a Keletet.

A Frankl patriotizmusának, emlékműállító, életrajz- és nekrológirói tevékenységének szentelt utolsó fejezetben található Herlinde Aichner írása Frankl ’48-as forradalmi visszaemlékezéseiről, olyan kortársairól, mint többek között Nikolaus Lenau, Franz Grillparzer, Friedrich Hebbel, Ferdinand Raimund, vagy a be nem fejezett Anastasius Grün-életrajza, amelyek inkább anekdota-gyűjtemények voltak a céllal, hogy a bemutatott személy legfőbb jellegzetességeit megörökítsék. Ezek nem mindig vehetők komolyan, inkább a legendaképzés a jellemző rájuk, s ehhez kapcsolódva a tárgyi emlékek gyűjtése, szobrok, emlékművek létrehozatala, illetve

az erre irányuló pénzszerző és szervező munka, amit már a kortársak részéről is sok kritika ért, annál is inkább, miszerint az emlékmű-állítás nem az ábrázoltnak, sokkal inkább a megrendelőnek állít emléket.

Ugyanebben a fejezetben kapott elhelyezést Louise Hecht írása, melynek címe azonos a Frankl mottójával és credójával szolgáló „Szóval és tettel” mondattal, amelyben a kötet szerkesztője bemutatja Frankl életének számos tárgyi dokumentumát, lakásának berendezését, keleti utazásán gyűjtött tárgyait és azok későbbi sorsát, elmeséli az általa emberbaráti érzelmekből vásárolt és felszabadított 12 éves fekete fiú sorsát, annak bécsi életét, majd visszajuttatását a Keletre, s kitér Frankl címerének ismeretetésére is. Innen tudhatjuk meg a költő 70. és 80. születésnapjára ünnepségének, majd temetésének korabeli újságok híradásaival gazdagon dokumentált körülményeit.

Gabriele Kolhbauer-Fritz, a bécsi Zsidó Múzeum munkatársa számol be a múzeumban őrzött Franklhoz kapcsolódó tárgyak alapján a költő szerteágazó tevékenységének fennmaradt (illetve a korábbi inventárjegyzékekben még felüntetett, de mára elveszett vagy megsemmisült) legkülönfélébb tárgyi dokumentumairól, azzal a megjegyzéssel, hogy a világ levéltáraiban és múzeumaiban még bárhol felbukkanhatnak újabb hozzá köthető tárgyak. Írásos hagyatékából részben feldolgozott levelezése a Wienbibliothek kéziratárában hozzáférhető.

Végezetül csak sajnálkozásunkat fejezhetjük ki amiatt, hogy Frankl magyar kapcsolatainak szentelt tanulmány nincs a kötetben. Az igényes kiállítású kötetben mindössze a neves Böhlau Verlagnál furcsa a szedői-korrektori munka néhány visszatérő hibája, a sorvégi elválasztásoknál és éppen Frankl nevénél jobban oda kellett volna figyelni és ellenőrizni, hogy ne maradjon az automatikus elválasztás után sok esetben Fran-kl. A másik, ami zavaró, hogy a kötetben nem használják a számok (évszámok, oldalszámok) között a hosszú kötőjelet, ami pedig igényesen szerkesztett kiadványoknál elvárható. De mindez nem von le semmit a kötet tartalmi részéből. Mindenképpen öröm éri az olvasót, mert Franklt a tudományos köztudatba

visszaemelő, munkásságát sokoldalúan és korszerűen feltáró és új kutatások eredményeit publikáló könyvet tarthatunk a kezünkben, melyet számos szép fotó és illusztráció díszít.

RÓZSA MÁRIA

A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai, Tanulmányok, Klestenitz Tibor (szerk.), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015, (Médiatudományi Könyvek), 143 p.

Az egyházak küldetésének lényege, hogy a jézusi missziós parancs értelmében az emberi történelem változó viszonyai közepette, a mindenkorai lehetőségekhez és körülményekhez alkalmazkodva, de ugyanakkor identitásukat megőrizve, tanításukat hitelesen és csorbítatlanul közvetítsék, terjesszék minden kor minden emberére számára. (Az egyházi terminológiában missziós parancsnak nevezett felszólítás, amely megfogalmazza az apostolok küldetésének mibenlétét, mind a négy evangélistánál megtalálható: Mt, 28, 19–20., Mk 16, 14–20; Lk 24, 44–49; Jn 20, 19–23.) Az egyház, a média és a tömegek kapcsolata tehát egyidős a kereszténységgel. A Klestenitz Tibor szerkesztésében 2015-ben megjelent tanulmánykötet eme rendkívül összetett és sokrétű kapcsolatrendszer néhány elemét igyekszik bemutatni a 19–20. századi magyar – elsősorban katolikus – egyháztörténet vonatkozásában. A kötet igényes, olvasóbarát megjelenése, a hiba nélküli lektori teljesítmény a szerkesztő munkáját, míg a nívós, színvonalas tanulmányok a szerzők szakmaiságát dicsérik. A tanulmányok többsége előadás formájában a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Médiatudományi Kutatócsoportjának 2013. decemberi konferenciáján hangzott el. A kötet kapcsán a szakmai berkekből érkező olvasónak talán csak a tudományos művektől ma már joggal elvárható idegen nyelvű összegzés elmaradása miatt támadhat hiányérzete.

A média- és egyháztörténet érintkezési pontjainak – például a katolikus sajtó történetének – vizsgálata Dezsényi Béla 1943-ban megjelent

fejlődéstörténeti vázlatát követően egészen a közelmúltig csak érintőlegesen képezte a tudományos kutatás tárgyát. A rendszerváltás előtt Dersi Tamás, Szabó Miklós és Gergely Jenő marxista történeti alapokon tárgyalta a katolikus sajtótörténet egy-egy fejezetét. Utóbbi szerző 1989 után a katolikus egyház két világháború közötti történetéről írt monográfiájában külön alfejezetet szentelt a témának, természetesen immár ideológiai kötöttségek nélkül. Katolikus sajtótörténeti vonatkozással bírnak Szolnoky Erzsébet, Enyedy Zsolt és Rónay László bizonyos munkái. Átfogóbb szintézis megírására éppen a kötet szerkesztője vállalkozott 2013-ban megjelent, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1892–1932* című művével. A tanulmánykötet szerzői, a történészcehen belül már nevet szerzett egyház- és köztörténészek a reformkortól a második világháborút követő koalíciós időszakig különböző megközelítésben tárgyalják a katolikus médiatörténet egy-egy fontos fejezetét. Ilyenek: egy kiemelt jelentőséggel bíró sajtótermék bemutatása, katolikus rendezvények mint médiaesemények és politikai demonstrációk, a sajtóügy a 19–20. század fordulójának katolikus nagygyűlésein, a nyilvánosság megszólításának és a tömegek mozgósításának lehetőségei az AC rendezvényein, az egyházak és a Horthy-kultusz, a kommunista sajtó és Mindszenty.

A magyar katolikus egyház az 1830-as évek végén tesz először kísérletet a katolikus nyilvánosság megteremtésére, és indít saját, nem kizárólag teológiai problémákat boncolgató, hanem közéleti kérdésekkel is foglalkozó lapot *Magyar Szion* néven. Bárány Zsófia tanulmányában az 1839-ben és 1840-ben megjelenő újságot a „nagyközönségnek szánt katolikus zurnalisztika számypróbálgatásaként” (13) értelmezi. A rövid életű sajtótermék történetében a professzionális (a piaci igényeknek megfelelő profilváltások, tematikai repertoár bővítése) és az amatőr újságírás (egy év után kizárólag latin nyelvű megjelenés) jegyei egyaránt felfedezhetőek. A katolikus sajtó kapcsán mindenkor izgalmas kérdés és meghatározó tényező a felsőpapsággal, valamint a Szentszékkal való viszony alakulása, amelyet a szerző vatikáni le-

véltári forrásokra is támaszkodva, igen árnyaltan mutat be.

A katolikus hierarchiával kialakult kapcsolat döntő módon befolyásolta a magyarországi német nemzetiség két világháború közötti legjelentősebb lapja, a *Sonntagsblatt* sorsát is, amelynek alakulását Grósz András tanulmánya tárja az olvasó elé. Történetében sajátos módon kapcsolódtak össze az egyház-, a sajtó- és a nemzetiség-történet szála. A Bleyer Jakab által 1921-ben a német nemzetiségi „keresztény szellemiségű gazdálkodó parasztság” számára alapított, az állam iránt lojális, de annak befolyását elutasító lap a kisebbségi érdekek – elsősorban a nyelvhasználat – markáns képviselője miatt rövid időn belül kegyvesztetté vált a katolikus felsőpapság köreiben.

A Scitovszky János esztergomi érsek által vezetett 1857-es mariazelli zárandoklat sajtó-visszhangjait elemezve Manhercz Orsolya rámutatott az egyházi esemény politikai jelentőségére. A neoabszolutista berendezkedés, az 1849 után kibontakozó passzív ellenállás, a magyar egyház feje felett 1855-ben megkötött osztrák konkordátum, valamint a konzervatív arisztokrácia 1857-es sikertelen tárgyalási kísérletének hátterében a több tízezres magyarországi tömeget megmozgató, de mindenféle rendbontástól mentes, és az uralkodó iránti lojalitást hangsúlyozó zárandoklat politikai jelentősége nem lebecsülendő. Amint a szerző megjegyzi, „békés úton vezette le a magyarországi császári látogatás okozta családás feszültségét, és jelezte a Bach-rendszer magyarországi konszolidációjának kudarcát.” (43)

Az 1894-től német mintára szervezett katolikus nagygyűlések a dualizmus éveiben nem egyszer öltöttek magukra a politikai demonstráció jellegét. Meg kívánták jeleníteni a katolicizmus egységét, erejét a liberális közszellem és a szervezett szociáldemokrata munkásság ellenében, de ugyanakkor meg kívánták erősíteni a résztvevők közéleti identitását. Klestenitz Tibor tanulmánya azt vizsgálja, hogy a nagygyűlések esetében mennyire voltak adottak a korszerű médiaesemény megrendezésének feltételei: Milyen tömegeket és hogyan tudtak mozgósítani? Milyen látványosságokkal igyekeztek elősegíteni

a résztvevők érzelmi azonosulását? Hogyan értékelte a hazai katolicizmus legnagyobb tömegrendezvényét a liberális sajtó és hogyan jelent meg az esemény a katolikus sajtóban? A szerző bemutatja a politikai katolicizmus és szociáldemokrácia dualizmus kori konfliktusának egy-egy nagygyűlésen tettelegességig is fajuló kiéleződését.

A katolikus sajtó aktuális problémáinak megjelenését, illetve az ezekre adott esetleges válaszokat és a gyakorlati megoldásokat mutatja be Csibi Norbert munkája a dualizmus kori katolikus nagygyűlések felszólalásaihoz kötődően. A szónokok már a korai regionális gyűléseken is gyakran utaltak a katolikus sajtó jelentőségére, illetve a liberális sajtó károsnak ítélt hatására. A pápai útmutatások alapján felismerték a katolikus sajtó társadalomszervező szerepét és modernizálásának szükségességét. Számos helytálló megállapítás, innovatív ötlet hangzott el, azonban a nagygyűlések nem rendelkeztek a megvalósításhoz szükséges eszköztárral, így az egyházi sajtó anyagi körülményeit, versenyképességét tekintve elmaradt a liberális konkurenciától.

A hívő tömegek mozgósítására és a szekularizálódott Európa rekrisztianizálásra szerveződő Actio Catholica mozgalom 1932-es magyarországi zászlóbotását követően leglátványosabb sikereit a katolikus nagygyűlések szervezésével érte el. Gianone András rámutat azokra a törekvésekre, amelyek a katolikus értelmiség elitrendezvényét a szélesebb néptömegek felé kívánták megnyitni, több-kevesebb sikerrel. Az esemény szervezésében és megjelenítésében kulcsszerepük volt a modern tömegkommunikációs eszközök – sajtó, rádió, filmhíradó –, valamint látványos rendezvényelemek felhasználásának és egyes társadalmi kezdeményezéseknek.

A két világháború között a katolikus egyház a politikai elit természetes szövetségeseként vált az állami ünnepek, megemlékezések fontos résztvevőjévé és gyakran alakítójává. Utóbbi szempontokra hívja fel a figyelmet Turbucz Dávid tanulmánya, amennyiben a történelmi egyházak szerepvállalását vizsgálja a Horthy-kultusz megnyilvánulási formáiban. A kormányzó személyéhez kötődő évfordulók – születés- és névnap, esetenként a kormányzóválasztás és a budapesti

bevonulás – alkalmával megjelenített Horthy-kép vallásos elemekkel telítődött. A történelmi egyházak a kereszténység fogalomkészletét használva hangsúlyozták az államfő isteni kiválasztottságát és küldetését.

A második világháborút követően az 1947-ben kikényszerített politikai fordulat előkészítésében és ennek részeként a legnagyobb ideológiai ellenfélnek tartott katolikus egyház elleni küzdelemben kiemelt jelentőséggel bírt a kommunista pártsajtó. Jelentős szerepet játszott az egyházi vezetők és intézmények lejáratásában, a tényleges adminisztratív intézkedések társadalmi előkészítésében. Sz. Nagy Gábor munkája bemutatja a Mindszenty József hercegprímás ellen 1945 és 1946 között meginduló sajtótá-

madások sajátos logikáját, amely a későbbi per érvrendszerét igyekezett megalapozni.

A tanulmánykötet szerzői tudományos alapos-sággal, de olvasmányos és közérthető stílusban mutatják be a magyar egyház- és médiatörténet egy-egy fontos jelenségét, ezért joggal számíthatnak nemcsak a szűkebb értelemben vett szakma, hanem a köztörténet iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is. A kötet egy lépést tett a katolikus média- és sajtótörténet átfogóbb – a reformkori előzményeket és az 1945 utáni eseményeket is magába foglaló – feldolgozása felé. Remélhetőleg újabb kezdeményezések és munkák fogják követni.

LÉNÁR ANDOR

SZÁMUNK SZERZŐI

BAKONYI GÁBOR, *gaborbakonyi11@gmail.com*

BAKONYI ZSUZSANNA, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, *bakonyi.zsuzsanna@oszk.hu*

BORVÖLGYI GYÖRGYI, Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár, *borvolgyi.gyorgyi@oszk.hu*

M. HORVÁTH MÁRIA, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, *mariahor@freemail.hu*

HEGYKÖZI ILONA, Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár, *hegykozi@oszk.hu*

LÉNÁR ANDOR, MTA BTK, „A katolikus egyház zsinatai és nagygyűlései Magyarországon (1790–2010)” OTKA kutatócsoport (NK–83799), *andor.lenar@gmail.com*

MONOK ISTVÁN, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék, *monok@bibl.u-szeged.hu*

PÁLFY ESZTER, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, *eszi.palfy@gmail.com*

RÓZSA MÁRIA, *rozsam@t-online.hu*

SZÜCS KATA ÁGNES, Szegedi Tudományegyetem, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, *szucs.kata.agnes@gmail.com*

VISKOLCZ NOÉMI, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, *viskolcz.noemi@gmail.com*

Folyóiratunknak ez a száma
az Országos Széchényi Könyvtár,
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának
támogatásával jelent meg.

